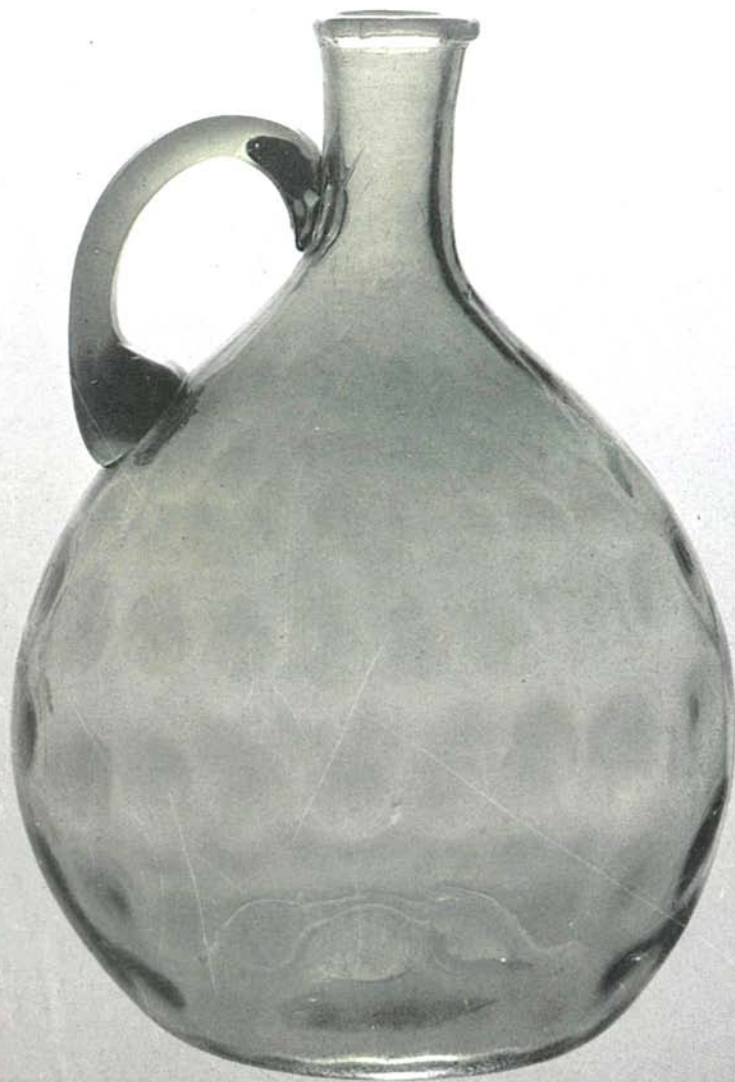

VERES LÁSZLÓ
MAGYAR NÉPI ÜVEGEK

1. Lókút
2. Somhegy
3. Pénzeskút
4. Németbánya
5. Csehbánya
6. Pille
7. Úrkút
8. Sopron
9. Léka
10. Szalonak
11. Vétvem
12. Rátka
13. Jankovác
14. Marienthal
15. Oresje
16. Breznice
17. Ivanopolje
18. Szentluka
19. Bakóca
20. Gödriszentmárton
21. Hosszúhetény
22. Lukafa
23. Hugomér
24. Szentmihályfa
25. Kis-Kosolna
26. Fenyő-Kosztolány
27. Újbánya
28. Kis-Tapolcsány
29. Aranyos-Maróth
30. Csárad
31. Ebedec
32. Innocenthal
33. Aranyosd
34. Novótti
35. Zliecho
36. Faesko
37. Bócza
38. Gombás
39. Szihla
40. Gyetva
41. Végles Huta
42. Miklósfalva
43. Divény
44. Balassahuta
45. Bzova
46. Katalinhuta
47. Szinóbánya
48. Málnapatak
49. Zlatno
50. Forgácsfalva
51. Murányhuta
52. Nemessény
53. Zboró
54. Kurima
55. Bártfa
56. Lipó
57. Sztebnyik
58. Sarbova
59. Hasznos
60. Alsó-Huta
61. Felső-Huta
62. Almási Huta
63. Szuhahuta
64. Fiskálshuta
65. Ótház Huta
66. Parád
67. Visnyó
68. Bükk-szentkereszt
69. Bükk-szentlászló
70. Répáshuta
71. Gyertyánvölgy
72. Szalánc
73. Füzéri Huták
74. Regéci Huták
75. Hollóháza
76. Sompatak
77. Felsőbánya
78. Tót-Poléna
79. Munkács
80. Ferencvölgyhuta
81. Nagytarna
82. Porumbák

83. Kercesorá
84. Felső-Árpás
85. Felső-Ucsa
86. Komána
87. Zalán
88. Zágón
89. Kovászna
90. Málnás

91. Sepsibükkszád
92. Bél
93. Hagymás
94. Almaszeg
95. Kraszna
96. Száldobágy
97. Borszék
98. Görgény

99. Feketeerde
100. Erdöd
101. Felső-Bánya
102. Szelestye
103. Borkút
104. Fejérpatak
105. Papbikó
106. Ósebeshely

VERES LÁSZLÓ

MAGYAR NÉPI ÜVEGEK

Herman Ottó Múzeum
Miskolc, 1989

Lektorálta:

Hofer Tamás

Katona Imre

Takács Béla

Szerkesztette:

Szabadfalvi József

Technikai szerkesztő:

Feketéné Bíró Edit

Valent Ede

Fotó:

Kamarás Jenő

Valent Ede

Rajzok:

Kárpáti László

Kiss László

ISSN 0324 4563

ISBN 963 7221 05 0

Felelős kiadó: dr. Szabadfalvi József

Borsodi Nyomda, Miskolc.

Felelős vezető: Horváth Ferenc

BEVEZETÉS

A magyar tudomány szinte napjainkig nem tulajdonított jelentőséget a parasztság életében szerepet játszó üvegtárgyaknak. A *magyarság néprajza* a parasztság tárgyi környezetének bemutatásakor az üvegből készült világítóeszközök mellett mindössze egyetlen üvegtárgyról, egy üvegből készült gyer-tyaöntő formáról tesz említést. Az 1975-ben megjelent *Magyar népművészet* c. rendkívül értékes és reprezentatív anyagot felvonultató munkában is csak egy szenteltvíztartó képviseli a paraszti használatú üvegeket. A mostoha bánásmód nyilvánvalóan két okra vezethető vissza. Egyrészt a tárgyi anyaggyűjtés hiányára, másrészt pedig a népművészet egészéről kialakított nézeteink gátoltak az üveg parasztságunk életében betöltött helyének, szerepének helyes megítélésében. A tárgyi anyaggyűjtés jelenlegi helyzetére az üveg sajátos fizikai tulajdonsága, rendkívüli törékenysége eleve magyarázatot szolgáltat. Nagyon kevés hagyományos hutatechnikával megformált üvegtermék maradt fenn. Az egykori használók nemcsak a megrepedt, vagy az eltörött üvegektől szabadultak meg, hanem részint az erősen szennyeződött tárgyaktól is, mivel a fából, vagy éppen fémből készült használati eszközökkel szemben az üvegtárgyak tisztítása fizikai úton (pl. mosással) nagy nehézségekbe ütközött.

A paraszti háztartásokban fennmaradt és többnyire jellegtelennek tűnő, különösebb művészi igényről tanúságot nem tevő néhány darab üveg, vagy az egyes múzeumi gyűjteményekben fellelhető, legjobb esetben néhány száz termék láttán jogosnak is tűnt a kutatók viselkedése, az üvegtárgyakkal szembeni közömbössége. A század elején, amikor még szép számban lehetett volna üvegtárgyakat gyűjteni, a népművészeti kutatás a sajátosan paraszti, autochton műfajokat kereste. Az a törekvés érvényesült, hogy a nemzeti kultúra megalkotásához a népművészetből is a sajátosat, az eredetit, csak a nálunk

meglevőt keressék. Az üvegművesség viszont eléggé nemzetközi volt. A paraszti használatban lévő üvegtárgyakkal szembeni bizalmatlanságot fokozta továbbá az is, hogy ezek az üvegek ugyanúgy lehettek a nemesség és a polgárság mindennapi életéhez szorosan kötődő tárgyak, mint a parasztságéhoz. Vajon nem egy „magasabb” kultúra elemét fedezhetjük fel e napjainkban divattossá vált produktumokban? Továbbá az is növelte a kétségeket, hogy az üvegtárgyak előállítása minden tekintetben komoly technikai előkészületeket, nagyobb ipari berendezéseket igényelve több ember szervezett összeműködését feltételezte. Tehát jogosan vetődött fel az a kérdés is, hogy az üvegművesség természete lehetővé teszi-e azt, hogy népművészetté váljon.

A népművészet fogalma az elmúlt évtizedekben jelentős változásokon ment keresztül. Nyugat-Európában, de az egyes közép-kelet-európai országokban, így Csehszlovákiában is kezdetektől fogva más értelmezéssel használták mint Magyarországon. A külföldi kutatók, így többek között Leopold SCHMIDT, Robert WILDHABER, Lothar LANG, Josef VYDRA hangsúlyozzák, hogy a parasztok és a nem parasztok kulturális leltára nem feltétlenül volt százszázalékig különböző. Mindenképpen létezni kellett egy általánosan elterjedt vulgáris „közkultúra”-nak, ami nem volt parasztosan „népi”, de nem is volt „exkluzívan úri”. A csehszlovák kutatók – akik egyébként az üvegtárgyakat is népművészeti alkotásoknak tekintik – köztük Jaroslav VOJDIS és Vera HASALOVA a népművészet körébe tartozónak vél minden olyan művészi megformálású tárgyat, amelyet a lakosság a falvakban és a kisebb városokban a XVII–XVIII. században használt.

A magyar népművészeti fogalom utóbbi években lezajlott pontosításának köszönhető – amely elsősorban FÉL Editnek és HOFER Tamásnak tulajdonítható –, hogy az újabb kutatás egyre inkább bevonja vizsgálata körébe azokat a populáris műveltségbe sorolható műfajokat, amelyeket a korábbi szemlélet kirekesztett. Ugyanis korábban BÁTKY Zsigmond, GYÖRFFY István, VISKI Károly nevével fémjelzett népművészet fogalom körülhatárolását mélyebben befolyásolta az, hogy Közép-Kelet-Európában, Kelet-Európában egy nyugati mintákhoz igazodó elit kultúrával szemben határozott körvonalakkal kirajzolódott egy erőteljes, originális paraszti műveltség, amelyre a népművészet fogalmát építették. Közép-Európában és nyugaton a parasztok

is sokkal jobban hatása alatt voltak a városi, úri műveltségnek, ott egy városi-falusi köznép közt egyaránt népszerű populáris műveltségre építették a népművészet vizsgálatát. Az újabb kutatások és a szemléletváltás eredményeként ma már az üvegfestményektől kezdve, a kékfestésen át az olajnyomatokig, számtalan olyan eddig mostohán kezelt műfajt bevonhatunk a népművészeti vizsgálatokba, amelyeket néhány évtizeddel ezelőtt még semmiképpen sem tartottunk a műfaj keretébe illőnek. A modern népművészeti kutatások egyre inkább a paraszti tárgyi világot, a tárgyi felszerelést vizsgálják, függetlenül attól, hogy az egyes tárgyakat maguk a parasztok vagy falusi kézművesek, esetleg manufaktúrák, gyárak állították elő. A népművészeti vizsgálatok bevonják a paraszti tárgyi környezet teljességét, függetlenül attól, hogy díszített vagy épp díszítetlen-e az adott tárgy. Figyelembe veszik azt is, hogy a paraszti tárgyi világban minden tárgynak van esztétikai funkciója. Az általános, főként a közvéleményben elterjedt felfogással szemben, a parasztok nem vonnak határt a népművészeti és nem népművészeti tárgyak között. A népművészetet a széles értelemben vett parasztsághoz köthetjük hazánkban, beleértve a birtokos parasztok mellett a birtoktalan falusi, mezővárosi rétegeket is, a mezővárosi kisparasztokat, a falun élő, részben paraszti munkát végző kisnemeseket, a pásztorokat, a paraszti életformába beilleszkedő kisiparosokat. Ezek a csoportok mint fogyasztók határozzák meg a népművészet körét. A népművészet fogalmának kiteljesedése, előbb jelzett változása mindenképpen indokolttá teszi a paraszti használatú üvegek helyének, szerepének pontos körülhatárolását, helyes értelmezését.

Amikor ez a feldolgozás kísérletet tesz arra, hogy számba vegye az utóbbi években, évtizedekben előkerült nagyszámú népi használatú anyagot, megismertessen az egykori kis erdei üveghuták történetével, a nép körében kedvelt és elfogadott termékeivel, s ugyanakkor bizonyítsa e produktumok népművészeti értékét rendkívül nehéz feladatra vállalkozik. E feladat azért is súlyosnak ígérkezik, mert különösebb szintézisre törekvő előtanulmányok nélkül kell bizonyítani a XVIII. századtól megjelenő paraszti használatú üvegtárgyak népművészeti értékét, és a népi kultúrába való tartozását. Csupán csak az 1960-as években meginduló és fokozódó üvegtörténeti és művészeti kutatások szolgáltatnak újabb ismereteket a parasztság számára készült üvegekről

alkotott nézetek átértékelésére, teljessé tételére. A Zempléni-hegység és a Parád környéki üveghuták múltjának és termékeinek minden területen történő megismerése már sejtetni engedte azt, hogy az évszázadok során a kis erdei üveghuták paraszti igényeket is kielégítő termékeinek népművészeti jelentősége is van. TAKÁCS Béla zempléni és parádi üveghuták történetét bemutató feldolgozása inspirálóan hatott újabb és újabb üvegekészítő központok múltjának megismerésére. ÉRI István 1966-ban tárgyalta a bakonyi üveghuták történetét, s így a VAJKAI Aurél által korábban bemutatott csodálatos szépségű somhegyi üvegek gyártási menetét is megismerhettük. Az 1970-es évek végén kirajzolódott a Bükk hegység elsősorban paraszti használatra termelő kis üzemeinek története, majd az 1980-as évek elején a jelentős nógrádi üveggyártó központok múltja. Egy csapásra bebizonyosodott, hogy Észak-Magyarországon egy láncszerűen elhelyezkedő, összefüggő, paraszti igényeket kielégíteni kívánó, ugyanakkor sajátos művészeti értékeket megtestesítő termékelőállítási rendszer létezett. Az észak-magyarországi üveghuták láncolatához hasonló hálózat létezett a mai országhatárunktól északra lévő területeken, Erdélyben és a Dunántúlon is. A dunántúli üveggyártó központok hálózata Horvátországig, Szlavóniáig terjedt. A Dráva és a Száva völgyében Eszéktől délnyugatra működtek Ivanopolje, Pakrác és Breznice híres üveghutái. Sajnos, e központok tevékenységéről igen szűkösek az ismereteink. A legújabb kutatások főként két dunántúli területet érintettek. LEHMAN Antal Somogy megyében lévő szentlukai üveghutáról írott dolgozata és MOLNÁR László zalai üveghutákról készített tanulmányai tovább erősítették azt a feltételezést, hogy a kis uradalmi üveghuták főként a parasztság és a mezővárosi polgárság igényeit kielégítve teremtették meg hosszabb-rövidebb időre létezésük alapját. A szétszórtnan folyó kutatások betetőzését jelentette Erdélyben BUNTA Magda és KATONA Imre az *Erdélyi üvegművesség története a századfordulóig* c. monográfiája, amely a magyar népművészet egyik kincsesbányájának számító vidékünk üvegtárgyait veszi számba minden területre kiterjedően. Az 1960-as évektől napjainkig készült tanulmányok és monográfiák adatainak ismeretében, a különböző gyűjteményekben szereplő tárgyak sugallatára joggal követelhető az üvegművészet népművészeti vonatkozású kérdéseinek áttekintése, újrafogalmazása, a népi használatú üvegtár-

gyak népi kultúránkban elfoglalt szerepének tisztázása. Csak így válhat érthetővé az, hogy a magyar üvegművességben a népi használatú üvegeknél „... találkozunk a legváltozatosabb, legötletesebb és az általános európai formakincstől leginkább függetlenült formákkal. Itt találják nemzeti sajátosságaink legtökéletesebb kifejeződésüket”, mint ezt üvegművességünk történetének talán legkiemelkedőbb kutatója, BORSOS Béla megállapította.

TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

A tömegtermelésre berendezkedő, a paraszti igényeket is kielégítő XVIII–XIX. századi magyar üvegipar létrejötte szoros összefüggésben állott az európai üvegművesség történetében végbement változásokkal. A magyar üvegipar fejlődése kezdettől fogva ezer szállal kötődött az európai üveggyártáshoz. Évezredünk üvegiparának történetét a velencei és cseh üveg alakította. Az ókorból ismert, a római birodalom ideje alatt is közkedvelt üvegekészítési és díszítési eljárásokat alkalmazó velencei üveggyártás a római-bizánci üvegipar gazdag hagyományainak továbbfolytatójaként biztosította kontinensünk üvegiparában mintegy fél évezreden keresztül uralkodó helyzetét. Hazánkban jóval korábban kezdődött el a velencei modorú üveggyártás, mint Európa más országaiban. A XV. században az egyre intenzívebben kibontakozó magyar üvegekészítés és az itáliai üveggyártás kapcsolatát méltóképpen reprezentálja az, hogy 1419-ben Budán egy *Olasz Antal* nevezetű üvegekészítő mester dolgozott, s Mátyás király uralkodásának vége felé a művészi termékelőállítás olyan szintre jutott, hogy az üveg hazájában, Velencében magyar mester, bizonyos *Andrea de Georgio de Ongaria* mint üveges tekintélyt és megélhetést biztosított magának. Az első üveghutáink alapítását és munkájának irányítását is minden bizonnyal olasz mestereknek köszönhetjük. Nekik tartozhatunk hálával azért is, mert a magyar üveggyártás a kezdeti időszakban képes volt a belföldi igényeket kielégíteni. Az első üveghutáink csak részben gyártottak az uralkodók és a főnemesség háztartásaiban használt üvegedényeket, dísztárgyakat. Fő feladatunk az európai jelentőségű arany- és ezüstbányáink kiszolgálása volt, mégpedig a nemesfémek szétválasztására szolgáló királyvíz tárolására alkalmas edények készítése. Tulajdonképpen ez ad magyarázatot arra, hogy miért települtek az első üveghutáink az arany- és

ezüstabányák szomszédságába. A fő üvegtészít centrumok *Selmecbánya*, *Körmöcbánya* és *Bélabánya* környékén, Erdélyben *Nagybánya* és *Felsőbánya* mellett, valamint a *Bihari Érchegeység* aranymosásra alkalmas patakjai mentén települtek. Az első üveghutáink közül a legismertebb, s feltehetően legkorábbi a Felvidéken, *Teplicén* üzemelt, amely a XIV. század elejétől a XVI. század végéig kisebb-nagyobb megszakításokkal szinte állandóan gyártott üveget. A korai magyar üvegipar története a teplicei üveghuta megszűnésével zárult le, miután a huta munkásai a török veszély elől más országokba menekültek.

Amikor a magyar üvegipar a török pusztítások áldozatául esett, az európai üveggyártás történetében egyeduralkodó velencei üvegtészítés is hasonló, katasztrofális helyzetbe került. E folyamat akkor kezdődött el, amikor a különböző európai országok velencei titkokat elleső üvegipara (Németalföld, Franciaország, Portugália, Németország, valamint Cseh-Morvaország) megszüntette a velencei üveg korlátlan piaclehetőségeit, s az egyes országokban olyan művészi szintű termék-előállításra képes központok alakultak ki, amelyek a hagyományos területeken is veszélyt jelentettek a velencei üvegipar számára. A velencei üvegipar hanyatlását, a termelés állandó csökkenését, a termékek formai elcsúszását végső soron az üvegtészés alkalmazása és a cseh kristályüveg felfedezése okozta.

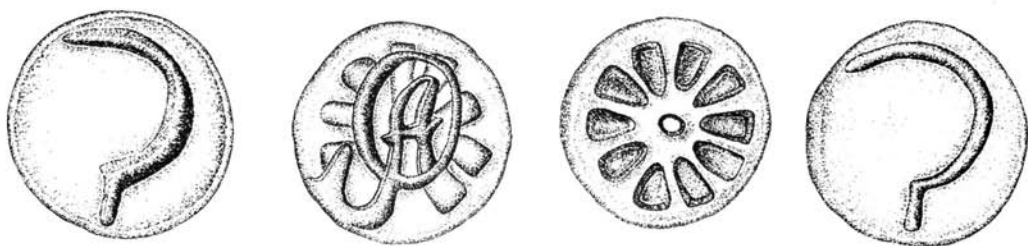
Az üvegtészésnek mint díszítő eljárásnak a cseh kristályüvegen való alkalmazása egy új korszak kezdetét, a *cseh kristályüveg uralmát* jelentette az üvegipar történetében. A XVII. század elejétől divattá váló üvegtészés önmagában még nem okozhatta volna a velencei üvegipar vezető szerepének elvesztését. Ugyanis az évszázad nagy részében ismert üvegtípusok, a *káliüveg* és a *nátronüveg* nem tették lehetővé a díszítő eljárásban rejlő összes lehetőség kiaknázását. A fizikai szempontból legerősebb felületeken, általában a központi részekben lehetett csak az üvegedények felületét mélyíteni, de még így is komoly szaktudást igényelt a művesen díszített tárgyak előállítása. Alapvetően megváltozott azonban a helyzet, amikor olyan üveget tudtak gyártani, amely elviselte a díszítés szempontjából felesleges üvegrészek eltávolítását. Ilyen minőségű üveget 1670–1680 között Észak- és Dél-Morvaország néhány hutájában sikerült kikísérletezni. Ez is káliüveg volt, csak a korábban ismert

üvegtípusokkal szemben nagyobb arányban tartalmazott krétát, ami jelentősen fokozta a szilárdságot. Ezt az üvegtípust felfedezésétől kezdve *cseh kristályüveg*nek nevezték. Igaz, hogy ebben az időszakban Angliában is sikerült előállítani egy új üvegtípust, az *ólomüveget*, amely az addig ismert üvegféleléseknél puhábbnak, de nagyobb fajsúlyúnak bizonyult. Előállításához azonban széntüzelésű kemencére volt szükség. Lényegében ezért nem válhatott a korabeli Európában a cseh kristályüveghez hasonló jelentőségűvé.

Amikor a cseh üveg hódító útjára indult, egyre felerősödtek Magyarországon is az egykor virágzó üvegipar újjáélesztésére tett kísérletek. A régi bányavárosi üveghuták mellett megjelentek a főnemesi uradalmak központjaiban emelt üvegcsűrök, amelyek alapvetően az uradalmi építkezések kiszolgálására települtek, hiszen fő feladatuk az ablaküveg-készítés volt. Ugyanakkor a gazdasági okok arra is inspiráltak, hogy a termelési kapacitást kihasználva az egyes üzemrészekben öblösüveget is gyártsanak. Főként a cseh üvegipar fejlődése és ugyanakkor példája arra ösztönözte az uradalmak birtokosait, hogy a még drágán beszerezhető külföldi termékeket hazaival helyettesítve a kiadásokat csökkentsék. Az sem volt figyelmen kívül hagyható, hogy az üveggészítés egyik legfontosabb alap- és segédanyagának számító fa a nagy kiterjedésű erdőségekben kellő mennyiségben rendelkezésre állott. Minden valószínűség szerint az erdőbirtokok tulajdonosai a környező országok tapasztalatait felhasználva hozták létre a piacra, tömegtermelésre berendezkedő üzemeket. E korszakban Cseh-Morvaországban többször egy év alatt 30–40 üveghuta is létesült. Ausztriában, Németország egyes részein, így Thüringiában Szászországban, de északabbra is, így Mecklenburgban gomba módra szaporodtak az üveggészítő központok. Lengyelország keleti részén, Ukrajna csernigowori részein, Wolhyniában a földesúri és kolostori birtokokon alakultak ki üveggészítő központok, amelyek a parasztság igényeit is igyekeztek kielégíteni.

Magyarország területén a XVII. században először Erdélyben és Felső-Magyarországon alapítottak üveghutát. Ez természetes is, hiszen ezek a területek voltak a török pusztításától kevésbé érintett részek, s ugyanakkor a szomszédos országok fejlett üvegipara, valamint e területek gazdasági és társadalmi fejlettsége is feltételezte az üvegipar újjáélesztésére tett kísérlet sike-

rességét. Erdélyben Bethlen Gábor próbálkozott az üvegyártás felvirágoztatásával. Itáliai mesterek betelepítésével a fogarasföldi *kománai* és *porumbáki uradalmak*ban alapított üveghutákat. Bethlen a híres Velence melletti Muránó szigetéről hozatott üvegeseket. Ugyanebben az időszakban Felső-Magyarországon, a Bars-megyei *Újbányán* a selmeci bányakamara létesített üvegcsúrt. A többi felső-magyarországi hutaalapítási kísérlet közül a Rákócziak tevékenysége volt a legkiemelkedőbb, akik Bethlenhez hasonlóan hosszú életű, szépen prosperáló üzemeket hoztak létre. A Rákóczi birtokon az első fennmaradt feljegyzések már szépen működő üveghutaként említik 1641-ben a Sáros megyei zborói vár mellett üzemelő hutákat és a *makovica*i üvegcsúrt. Ugyancsak Rákócziak kezdeményezésére jött létre a Zboró vára melletti *Sztebnyik huta*, ahol többek között a numizmatikusok körében oly ismert színes *robotbárcákat* is préselték. A mintegy 2 cm átmérőjű R-betűvel jelzett üvegkorongok a jobbágyok által kötelező munkavégzés elismerését szolgálták. Ha az üvegkorongot kettétörve nyújtották át, akkor ez már nem az ígás, hanem a gyalogosan végzett kötelező munka teljesítését igazolta. Rákóczi huták működtek még Murány vára mellett, Gömörben, a munkácsi vár szomszédságában, ahová *Stompfáról* telepítettek át habánokat. Feltehetően korai, XVII. század közepi, vagy talán eleji alapítású volt a *regéci üveghuta* is, amelyben a Rákócziak pecsétes borosüvegeit is gyártották.

Az Aspremont uradalom üveg robotbárcái. XVIII. század második fele

A XVIII–XIX. SZÁZADI ÜVEGKÉSZÍTŐ KÖZPONTOK

A XVII–XVIII. századi Európa üvegiparában végbement fordulat az „átmenetiség állapotá”-ban találta a magyar üveggyártást. A velencei és a cseh üvegipar más-más üvegtípust fejlesztett ki, s ugyanakkor a két centrum a termék-előállítás mennyiségében is eltérő szintet képviselt. A hanyatló velencei üveggyártásra még mindig az üveg anyagszerűségének megfelelő formakészítés, az üveg anyagi sajátosságainak megszólaltatása volt a jellemző. Az üvegtermékek díszét, szépségét alapvetően a forma határozta meg, s az utólagos díszítmények a formával összhangban, de egyben a formai szempontoknak alárendelten jelentek meg az üvegfelületeken. Az így érvényre juttatott *fúvott stílussal* szemben a cseh üvegművészet a *kristálystílust* juttatta érvényre. Az új, divatosá váló díszítőeljárások számára a forma, tehát maga az üveg csak másodlagos jelentőségű volt. A metszett, csiszolt, gravírozott díszítmény uralta a formát, elnyomta az üveg anyagi sajátosságainak legjobban megfelelő formai szépséget. A velencei típusú üvegnél az üveg készítője és díszítője egy és ugyanazon személy volt. A cseh üvegművészet jellemzőit megjelenítő produktumoknál a termékelőállító és a díszítő személye élesen elkülönült. A két munkafolyamatot, vagyis az üvegfúvást és az üvegdíszítést más-más, kimondottan csak egy bizonyos szakterületre specializálódott mesterember végezte. A szakosodás önmagában is jelzi azt, hogy a termékelőállítás felgyorsult, s ugyanakkor ez az igényes, művészi színvonalú termékek készítését is lehetővé tette.

Az újjáalakult magyar üvegipar válaszút előtt állott. A tömegtermelésre berendezkedni kívánó üvegekészítésünknek az európai stílusirányzatokat szem előtt tartva a hazai gazdasági és társadalmi viszonyoknak megfelelően kellett döntenie, figyelembe véve a lakosság anyagi körülményeit, a vásárlók igényeit.

A XVIII–XIX. századi Magyarország az európai üvegművészeti áramlatok metszéspontjában elhelyezkedve, északon a cseh-morva, a lengyel, nyugaton a német és osztrák, délen pedig a nagymúltú olasz üvegművészeti hagyományok gyűjtőterületévé vált. A divatos cseh-morva üvegművészet hatása kezdetben Felső-Magyarországon érződött, míg az ország többi részén a velencei hagyományok továbbéléséről tanúskodó termékelőállítás folyt. Alapvetően csak a Dunántúlon mutatható ki kezdetben a két stílusirányzat keveredése a tárgyi emléanyagban. Ha a magyar üvegiparon belül az általánosan elterjedt, közhasználatra gyártott termékeket vesszük vizsgálat alá, akkor megállapítható, hogy az itáliai hagyományok dominálnak, mert a díszítést szinte túlnyomó mértékben a forma szolgáltatta, amelyet legfeljebb egyszerű technikai eszközökkel tettek hangsúlyozottabbá. Természetesen az ország egyes részein kialakult üveggézőítő központok termékei az adott terület gazdasági és társadalmi helyzetét érvényesítő piac hatását erőteljesen tükrözik. Felső-Magyarország és a Dunántúl északi részén a jelentős számú és módosabb parasztság, kisnemesség és polgárság sokkal jobb közegét szolgáltatott az új, divatosabb áramlatok befogadására, mint Felső-Magyarország déli területének és Erdély nagyobb részének népessége.

A XVIII–XIX. századi üveghuták szorosan körbefogták Magyarország területét. Kihhasználva a természetföldrajzi viszonyokat, főként a hegyvidékeken helyezkedtek el, s igen sajátos módon a fazekasközpontok konkurenciáját kiiktatva a *tároló- és ivóedényekkel* ellátatlan területek meghódítását tűzték célul. A korabeli statisztikai és geográfiai munkák szerzői meglepően nagy számú üveggézőítő központról adnak tájékoztatást. KORABINSZKY 1786-ban Pozsonyban megjelent *Geographisch–Historisches Produkten Lexikon von Ungarn* c. munkája alapján 1711–1786 között 32 üveghuta működött Magyarország területén. FÉNYES Elek az 1839-ben megjelent statisztikai munkájában a XIX. század első felében már 56 működő üveghutát említ. A nyilvánvaló statisztikai tévedések figyelembevételével leszögezhető, hogy a két évszázadban, amikor a közhasználatú üvegek a parasztság körében megszokottá váltak, 40 illetve 60 között lehetett a működő üveghuták száma. Ez a szám még csak tovább növekedne akkor, ha figyelembe vennénk a kis erdei üveggézőítő műhelyek megszokott vándorlását, időszakonkénti áttelepítését.

Egy-egy üveghuta általában csak néhány évtizedig működött egy helyen. A legfontosabb alapanyagot, a hamuzsír készítéséhez szükséges és a kemencék fűtésére használt fát szolgáltató erdőségek kimerülése után jóval egyszerűbb volt a kis faszerkezetű üzemecskét új, fában gazdag területre költöztetni, mintsem a korabeli, rendkívül nehézkes szállítási körülmények, eszközök igénybevételével az üveghutához szállítani.

A XVIII–XIX. századi üveghuták földrajzi elhelyezkedését és az egyes területek, országrészek üvegiparának kialakulását figyelembe véve három területen koncentráálódtak az üvegekészítő központok.

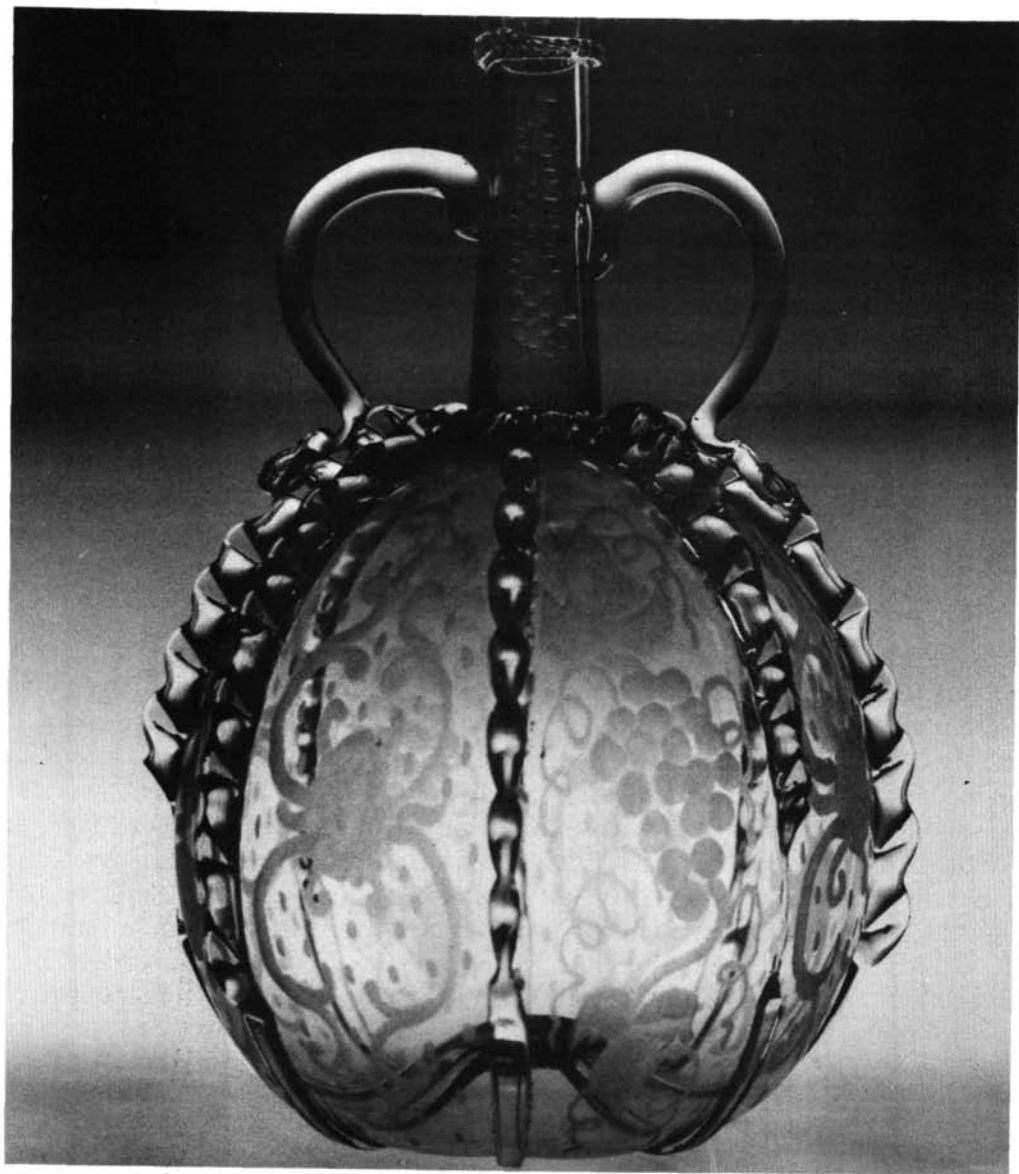
ERDÉLY

A XVII. század elején egy igen fejlett üvegipar bontakozott ki. A Bethlen Gábor által alapított porumbáki üveghutában 1619-től a Velence melletti Muránóból behívott olasz üvegesek dolgoztak. 9–10 évig tartó szorgos munkálkodás után, Bethlen halálát követően a rossz életkörülmények és bánásmód miatt azonban visszatértek hazájukba. Az itáliai üvegesek alig egy évtizedes tevékenysége úgy tűnik elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a környék román és magyar falvainak jobbágysai elsajátítsák az üvegekészítés alapvető ismereteit. A fejedelemszasszonyok kománai és porumbáki uradalmaiban az újból és újból beindított üvegekészítést román és magyar jobbágyokból lett üvegesek végezték. A XVII. század derekától tűntek fel a román *Glesar* vagy *Glisár* (Glajar-üveges) családnevek, és a magyaroknál az *Üveges* vezetéknevek. A román és a magyar üvegesek azonban csak ritkán váltak *hutamesterekké*, *hutabérlőkké*, vagyis olyan személyekké, akik egy-egy üzemecskében az üveggyártást irányították. Ez a szerep ugyanúgy, mint az ország más részeiben, Erdélyben is a tökeerős, vagy komoly szaktudással rendelkező cseh-morva, német és alkalmanként lengyel származásúaknak jutott. A XVII. század második felétől a XIX. század végéig elsősorban a cseh-morva üvegesek bérelték az erdélyi üveghutákat, akik természetesen előszeretettel verbuváltak és telepítettek le saját hazájukból származó munkásokat. A hutákat alapító nagybirtokosok felismerve azt a veszélyt, hogy az erdélyi üvegipar léte és fejlődése

a külföldi szakmunkásoktól függ, minden alkalmat felhasználtak a helyi származású szakmunkásgárda nevelésére, erősítésére. Károlyi Sándor, amikor az 1722-ben felépített *száldobágyi üveghutájának* siralmas állapotát látta az „ahhoz értő mesterek fogvatkozása miatt”, szintén külföldről hívott be munkásokat. Azonban az idegenekkel kötött szerződésben előírta, hogy a helyi jobbágyok fiait is kötelesek kitanítani az üveges mesterségre.

Az erdélyi üvegművességet kezdetben a különböző külföldi hatások mellett a habánok működése is befolyásolta. A habánok ugyan nem voltak üvegekészítők, s ezért nem is szerepel nevük az üvegesek sorában. A habánok, régi kifejezéssel élve „újkeresztények” a XVI. század elején a reformáció szélsőséges irányzata, az anabaptista szekta hívei voltak. Vallási felfogásuk miatt elűldözték őket hazájukból, Észak-Itáliából és Dél-Tirolból, és többek között Magyarországon is letelepedtek. Nyugat-Magyarországon és a Felvidéken jöttek létre szociális színezetű vagyon- és háztartási közösségeik. A habánok kiváló iparosok voltak, mindenekelőtt híres fazekasok. Bethlen Gábor felismerve a habánok tevékenységének gazdasági jelentőségét, egy csoportjukat 1621-ben telepítette le Erdélyben, Alvincra, ahol híres fazekasközpontot hoztak létre. Az általuk készített edényformák, a körte formájú korsók és kancsók az üvegekészítésben is divatossá váltak. Az erdélyi hutákban készült opak, vagyis félig áttetsző zománctfestéssel díszített opálüvegek és kék üvegek vizsgálata azt mutatja, hogy a hutákban előállított üvegeket a habán fazekasok díszítették tovább, hiszen csak nekik volt a speciális mázazáshoz alkalmas kemencéjük. A fennmaradt emléktárgyak bizonyítja, hogy a már kész, vagyis a használatra alkalmas üveget a habánok vonták be ónmázzal, melyre nyers állapotban festették rá különféle fénoxidokkal a szükséges díszítményt. Tehát lényegében ugyanazt az eljárást követték, mint a kerámiadíszítésnél, ahol az egyszer kiégett agyagtestre került az ornamentika. Mint ahogyan az ónmázra felvitt díszítményű edényt, ugyanúgy az üveget is újraégették. Az erdélyi népi üvegeken tapasztalható habán hatás legékezebb bizonyítékai a kék üvegedények, amelyek szintén olyan jellegzetes erdélyi produktumok, mint a kék habán kerámiák.

A népi üvegeket készítő központok Erdélyben három területen koncentráálódtak. Az Olt mentén (Porumbák, Felsőárpás, Felsőuca, Kercesora), Szé-

Díszüveg, rátétes és csiszolt dísszel. Erdély, XVII. század vége

kelyföldön (Zalánpatak, Kovászna, Zágon, Málnás, Görgény, Borszék, Sepsibüksád, Kraszna) és a történelmi Erdély szorosan vett határain túli területeken (Száldobágy, Erdőd, Butyásza, Pappbikó, Szelistye, Feketeerdő voltak a legjelentősebb üvegekészítő helyek).

Az Olt menti huták közül a fogarasföldi Porumbákon kikísérletezett és a közhasználatban elterjedt üvegformák, üvegtípusok évszázadokon át meghatározták az erdélyi üvegekészítés útját. Már a XVII. század végén több mint 30 termékféleséget gyártottak, és az egyes termékféleségeken belül igen változatos formájú, díszítményű és ürmértékű üvegedényekkel elégitették ki elsősorban az uradalmi igényeket. Többek között *ejteles* és *félejteles üvegekupákat*, *bugyogós korsókat*, széles és szoros szájú *tökforma* üvegeket, *ugorka sózni való üvegeket* készítettek. A porumbáki huták leltárában szerepelt először *kotyogós üveg*.

A székelyföldi hutákban a zalánpataki üzem kivételével főként háztartási célokat szolgáló öblösüvegeket, palackokat készítettek. Az 1700-as évek közepétől virágzó huták közül termelékenységével és művészi szintű termékellátásával a sepsibükszádi huta emelkedett ki, amelyet 1750-ben létesítettek. A székelyföldi huták palacküvegeinek jelentős részébe *borvizet* töltöttek, s ezeket Erdély és az Alföld nagy területein forgalmazták. Több esetben olvashatjuk, hogy a termelés még így sem volt képes lépést tartani az igényekkel. A borszéki hutában „vagy tizenkét legény szüntelen fújja az üveget, és mégsem elég”.

A történelmi Erdély szorosan vett határain kívül a Károlyi család jeleskedett hutaalapításokkal. 1722-ben helyezték üzembe a híres száldobágyi hutájukat, majd 1762-ben, illetve 1777-ben a Máramarosban levő Pappbikón és Szelistyén is megtörtént az első üvegtárgyak gyártása. A száldobágyi hutában 1727-ben már több, mint 30 féle terméket állítottak elő. Így pl. *pálinkának való orsóüveg*, *féliccsés butella*, *füles pohár*, *poltúrás pálinkás üveg*, *mogyorós üveg*, *fertályos üveg*, *zöld pohár*, *kancsó*, *körtvély üveg*, *békaüveg*, *méhseres fekete üveg*, *üveghordócska*, *fekete butella*, *1–2 iccsés apothekáriusnak való üveg*, *kürtös magos pohár*, *sárkányfejű pohár*, *mezei lámpás*, *szenteltvíztartó üveg*, *csengettyűs karaffina*, *lapos boros kancsó*, *fütyülős pohár*, *ampolna*, *karaffina*, *rosolin pohár*, *köpöl*, *füles poharacska*, *kotyogós üveg* készült. A huta

raktáraiban lévő áruk között felsoroltak még 309.000 kalárist, melyek fekete, kék, sárga, vörös és fehér üvegből készültek. 1735-ben már új termékként jelent meg az Észak-Magyarországon is közhasználatba került, igen nagyméretű, templomba való kehely, a görög katolikusoknál használt *román kehely patestastul* és az *erdélyi fertályos*.

A XVIII. század második felében Erdélyben egyidőben öt-hét között volt a működő üveghuták száma, ezt megelőzően 10–12. Az erdélyi üveghuták XVIII. század elején kialakult termékskalája gyakorlatilag a XIX. század végéig, vagyis a gyáripari jellegű üvegekészítés kifejlődéséig döntő mértékben nem változott, mint erről a legtovább üzemelő szelistyei és feketeerdői (utódaik ma is léteznek) huták produktumai is meggyőznek bennünket. A termékek nagy száma és változatossága arról tanúskodik, hogy az erdélyi üvegipar képes volt kielégíteni a területi igényeket, sőt azon túl más tájegységeket is el tudott látni üvegáruval. Azonban – mint Magyarország más üveges vidékein – kezdetektől fogva itt is meg kellett küzdeni a külföldi, különösen a cseh üvegipar konkurenciájával. Bár Erdélyben elegendő üveghuta működött ahhoz, hogy az itteni keresletet kielégítse, mégis Csehországból évente számos üveggombokkal, színes üvegyöngyökkel, karos gyertyatartókkal, finomabb üvegáruval terhelt szekér érkezett Erdélybe.

A borszéki üveghuta látképe a XIX. század második feléből. (Orbán Balázs: Székelyföld leírása)

FELSŐ-MAGYARORSZÁG

Felső-Magyarországon alakult ki az üveghuták számát tekintve a legjelentősebb magyarországi üvegipar. A már említett makovikai üvegcsűr, a sztebnyiki huta mellett, e területen, különösen az északi részeken sok korai, XVII. századi üveghuta üzemelt közel három évszázadon keresztül. Az Alfölddel határos hegyvidéki területek üvegipara újabb képződmény volt, főként a XVIII. században jött létre, s az itt működő üveghuták a XIX. században éltek virágkorukat. A Felső-Magyarország északi részén (Ung, Zólyom, Bars, Árva, Liptó, Nyitra, Szepes és Ugocsa vármegyékben) működő üveghuták történetét csak vázlatosan ismerjük, az itt gyártott közhasználati üvegeket pedig csak igen felszínesen. Úgy tűnik, hogy ezek a huták csak korlátozott piaci igényeket elégítettek ki, elsősorban ablaküveg-készítéssel foglalkoztak. Feltehetően a termékszerkezet alakulásában nagymértékben közrejátszott az, hogy a terület városainak lakossága viszonylag a legfejlettebb gazdasági körülmények között élt Magyarországon. A szepességi városok, Kassa, Bártfa, Eperjes lakói korábban igényelték a világosságot, a fényt átengedő ablaküveget, mint az ország más részein, különösen az Alföldön. A cseh-morva, lengyel üvegesek szebb és olcsóbb öblösüvegeket kínáltak megvételre, mint a helyiek, ezért is nem valószínű, hogy számottevő öblösüveg-készítés folyhatott itt. Az északi területek üveghutáinak termékei közül a legismertebbek és a legjobban elterjedtek a kék színű, különböző formájú és funkciójú üvegek voltak. A kék színű üveggészítés kialakulásában csakúgy, mint Erdélyben, itt is feltételezhetően a habán fazekasoknak volt szerepük. Erdély mellett ugyanis a legjelentősebb habán telepek e tájon voltak. Kosolna, Lévárd, Szobotist és Dejte híres habán fazekasközpontjai az üveggészítő műhelyek közelében működtek.

Felső-Magyarország déli része (Zemplén, Borsod, Heves, Nógrád), sajátos üvegiparának kialakulását a gazdasági tényezők befolyásolták. A Zempléni-hegység, a Bükk és a Mátra erdőségeiben megbúvó kis üveghuták elsősorban az Eger–Gyöngyös, a Miskolc környéki és a Tokaj-hegylajai borvidékeket látták el bor tárolására és fogyasztására alkalmas termékekkel. A közhasználati üveggyártásra inspirálóan hatott az, hogy a hutákat alapító földesurak pincészei nagy mennyiségben igényelték a bor tárolásához szükséges palackokat.

Az első hutatermékek borosüvegek voltak, amelyeket általában a megrendelő nevének kezdőbetűjét is magában foglaló üvegpecsétekkel, vagyis tulajdonjegyekkel láttak el. A regéci huta történetéről szólva a krónikáíró külön is kiemelésre fontosnak tartotta, hogy „fő cikke a tokaji boros palackok gyártása volt”.

A közhasználatra szánt öblösüveg-készítésben élenjáró zempléni, borso-di, hevesi és nógrádi üveghutákat a hatalmas kiterjedésű uradalmak birtokosai alapították. Elsősorban II. Rákóczi Ferenc gazdasági elképzeléseinek köszönhetjük a legjelentősebb üvegekészítő központok létrejöttét. Rákóczi 1698-ban alapította meg a regéci és 1708-ban a parádi üzemet. Ezeket követte a diósgyőri koronaauradalom Bükkben (Óhután – ma Bükkszentkereszt) létesített hutája, majd pedig Nógrád vármegyében a *Divény* melletti és a Mátra nyugati nyúlványai által képzett völgyben, a Kövicses patak mentén az 1740-es években alapított *hasznosi* üveghuta. A regéci, az óhutai, a parádi és a hasznosi üveghuták közel két évszázadon keresztül működő üvegesközpontok voltak, természetesen a huták szokásos helyváltoztatásait figyelembe véve. Borosüvegeket, korsókat, butellákat, változatos méretű és formájú kancsókat, poharakat, butykosokat és kulacsokat készítettek elsősorban. Ugyanúgy, mint Erdélyben, ezek a huták is az e korban szokásos technikai, üvegdíszítő eljárásokat alkalmazták. A termékek jelentős részének fő dísze maga a könnyed üvegforma volt, de Erdélyhez hasonlóan viszonylag korán, már a XVIII. század végén divatossá vált az üvegek metszéssel, csiszolással, gravírozással való díszítése is. A termékek túlnyomó részének azonossága ellenére voltak speciális, csak egy-egy hutára jellemző termékféleségek és díszítménybeli különbségek. Zemplénben, Borsodban, Hevesben és Nógrádban működtek „sótos csináló” mesterek, akik a közkedvelt hasáb alakú, díszítetlen, vagy festéssel, gravírozással ékesített hasáb alakú ún. „pincetokba való üveg”-eket gyártották. A parádi hutákból kerültek ki elsősorban a kék üvegek. A bükki huták a 10–20 cm között szinte félcentiméterenként változó nagyságban készült kancsóik révén váltak ismertté és piacképessé. Amíg Parádon szájgyűrűs butellákat, színes virágmotívumokkal díszített kancsókat, kulacsokat, zöld és fehér színű korsókat készítettek nagy számban, addig a zempléni hutákban jobban kedvelték és alkalmazták a plasztikus domború díszítményeket, az

üvegek falának fény- és árnyékhatásait növelő optikai díszeket, valamint az edények falára vagy falába ragasztott, forrasztott üvegfonatokat.

A felső-magyarországi üveghutákban Erdélyhez képest hamarabb jelentek meg a német és a cseh-morva üvegesek. A lengyel kapcsolat is jóval tovább élt, mint Erdélyben. II. Rákóczi Ferenc főként a makovikai uradalomból csábított hutásokat áttelepülésre. Innen költözött be *Hutnik Tamás* is, a kiváló üvegesmester a regéci uradalomba és korszerűsítette, majd felvirágoztatta az 1916-ig működő üzemet. A lengyel területek később is fontos szerepet játszottak Zemplén hutáinak szakmunkás-utánpótlásában. Krakkó és Sandomierz környéki hutákból hozatott munkásokat Trautsohn herceg, miután átvette a Rákócziak regéci uradalmát. A bükk-i hutákban és a nógrádi Divényben is bizonyíthatóan lengyel területekről származók voltak az első üveggéztők.

Amíg Felső-Magyarország nyugati és déli részén a lengyel munkások jelentős számára utaló adatokat találunk, addig északon és nyugaton Szilézia és

Regécz pecsétje 1696-ból

a cseh területek közelsége miatt óriási túlsúlyba kerültek az innen származó üvegekészítők. A XVIII. század derekára már majdnem valamennyi felső-magyarországi hutába eljutottak, és a XIX. század végéig meghatározó volt a tevékenységük a díszüveg előállításában. A cseh, német üvegesek térhódításával egyidőben egy igen érdekes, sajátos változás zajlott le, ha az egyes huták munkásgárdájának összetételét vizsgáljuk. A főként szlovák-lakta területeken levő huták német és morva szakembereinek lehúzóadását követték a szlovákok is, akik kezdetben segéd munkásokként dolgoztak a hutákban, de ellesve, eltanulva az üvegyártás fortélyait, rövidesen szinte egész Felső-Magyarországon ők váltak a főként közhasználatra szánt üvegek készítőivé. Hűen dokumentálják ezt a helyzetet a Felső-Magyarország déli területén lévő huták munkásságának összetételében bekövetkezett változások. A bükki üvegekészítő műhely munkásai között még a XVIII. század derekán is találunk lengyeleket, németeket és magyarokat. Az 1770-es évekre már csak szlovákok dolgoztak itt. Felső-Magyarország talán egyetlen egy magyar munkásgárdával induló üze me, a parádi huta 1762-ben már fele arányban szlovákokat is foglalkoztatott. Felső-Magyarország üvegekészítőinek vándorlása szinte állandó volt. Amíg Erdélyben az egyes üvegekészítő központok hosszú élettartama miatt a migráció jelei alig érződtek, addig Felső-Magyarországon a sok kis üveghuta közül – néhány kivételtől eltekintve – a legtöbb csak néhány évtizedig tartotta fenn önmagát, és munkásai ilyenkor újabb hutákban kerestek megélhetést, vagy újabb üzemet létesítve tettek eleget egy-egy uradalom tulajdonosa kérésének. A hutások vándorlása nyugat-keleti és észak-déli irányú volt. Nyitra, Túróc, Trencsén, Pozsony, Árva és Zólyom vármegyei településekből származók nevével igen gyakran találkozhatunk a nógrádi, a hevesi és a borsodi huták különböző kimutatásaiban.

DUNÁNTÚL

A középkori üvegyipar újjáélesztésére tett első kísérletek sorába tartozott a Batthyány-család kezdeményezése, amikor a XVI. század végén egy közlebről meg nem jelölt helyen „üvegbányát” létesítettek. Dunántúl közhasz-

nálakra szánt üveget előállító ipara az ország más tájegységeihez hasonlóan a XVIII. század elején indult fejlődésnek, de Erdéllyel és Felső-Magyarországgal ellentétben csak a XIX. század elején vált igazán jelentőssé. Az üveghuták száma, a termelt produktumok értéke és mennyisége is jelentéktelenebb volt, mint a másik két üvegekészítő területünké. A legjelentősebb üvegekészítő központ a Bakony hegységben alakult ki. A XVIII–XIX. század különböző időszakaiban nyolc üveghuta üzemelt itt. A bakonyi huták közül három a veszprémi püspökség városlódi uradalmának erdőségeiben, ugyancsak három az Eszterházy-család cseszneki birtokán, egy-egy pedig a Zichy és a bécsi Todesco-família tulajdonában lévő erdőségekben üzemelt. A bakonyi huták is túlnyomórészt bor tárolására és fogyasztásra alkalmas üvegeket (pohár, kancsó, butella) gyártottak. Talán a legszebb magyar népi üvegek a bakonyi somhegyi hutából kerültek ki a XIX. század elején. A somhegyi üvegek többnyire gravírozott díszűek voltak. Rendszeresen feliratosak, évszamosak és szarvasábrázolás szerepelt az üvegek testén. A termékek többsége külön megrendelésre készült. Az épen megmaradt emléanyagban a gravírozott díszű tárgyak vannak többségben, s legtöbbjük a *somhegyi üveghuta* fő piacterületéről, Szentgálról származik. Szentgál lakói királyi vadászok voltak, a kora középkorban jutottak nemesi státuszra. Egészen 1848-ig vadásztak a királynak, fenyőrigót, vaddisznót küldtek a királyi konyhára Bécsbe. Az üvegedényeken az ugró szarvasmotívum minden valószínűség szerint az egykori királyi vadászoknak otthont adó kisnemesi település címeréből került a palackok, butéliák, kulacsok falára. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a szarvasmotívum általános volt a korszak más hutáinak gravírozott üvegein is. Tehát a szarvasábrázolás nem lehet alapvető bizonyíték a somhegyi üvegek meghatározására.

Az ugró vagy futó szarvasmotívumok feltűnnek a Dunántúl másik jelentős üvegekészítő központja, a Zala megyei *Rátka* (ma: Murarátka) és *Vétyem* 1806–1810 és 1806–1851 között készült termékein is. A zalai huták termékeinek is csak egy része volt díszített üveg. A vétyemi huta a bakonyi hutákhoz hasonlóan sokféle formájú és funkciójú üveget állított elő. Változatos formájú és ürmértékű poharak, palackok, nagyméretű, 4–8 literes ürtartalmú tárolóedények kerültek ki az üzemből. A nagyméretű tárolóedények hengeres tes-

Somhegyi üveg gravírozott díszje a szentgáli címerkép ugró szarvasával

tére, a vállrészre kb. 1–1,5 cm-es átmérőjű „pecsét”-et ragasztottak, amelyen az üveg űrmértékét jelölték. Igen sok *hiteles üveget* is készítettek, melyek a pontos mérettartás miatt formábafúvással nyerték el végső alakjukat. A vétyemi huta fő profilját a palackgyártás jelentette. A zömök, vaskos, vállból kiinduló, hirtelen ívelt szűkülő nyakú üvegpalackok díszítetlenek, a világos kék-zöldtől a moszatzöld színárnyalatig terjedő színűek voltak. A vétyemi huta Zala, Vas és Somogy megye egy részét, valamint a Muraközt és az Omravidéket látta el üveggel. Somogy másik részében, Baranyában és Tolnában elsősorban a *zselici huták* (Szentluka és Lukafa) termékei voltak közkedveltek.

Üveghuták működéséről van még tudásunk Vas megyéből (Salonak, Léka) és Sopron környékéről. Sajnos azonban e huták történetét még nem ismerjük kellőképpen, s termelésük jellemzőinek, az itt készült üvegek sajátosságainak meghatározása is a jövő feladata. Eddigi ismereteink szerint valószínűnek tűnik, hogy Salonakon, Lékán és Sopron mellett ugyanolyan egyszerű, közönséges öblösüveget gyártottak, mint Magyarország többi hutájában.

A dunántúli huták munkásgárdájának kialakulásában is döntő szerepe volt az európai üvepipar történetében lejátszódott folyamatoknak, és más magyarországi területekhez hasonlóan egy fejlettebb üvepiparral rendelkező ország közelségének. Az egyes huták történetét vizsgálva szembevetendő az, hogy a lengyel elem teljes egészében hiányzik, s a szlovákok szerepe is elenyésző. A cseh-morva területekről származó üvegesek viszont majdnem minden hutában megtalálhatók, és kevés kivételtől eltekintve, főként Somogyban, Baranyában és Zalában közülük kerültek ki a hutaalapítók és bérlők, akik a magukkal hozott munkásokkal dolgoztattak. A cseh-morva származású üvegesek mellett az egyes műhelyekben, így a keleti Mecsek területén (Óbánya, Kisújványa, Hosszúlitke, Pécsvárad, Mecseknádasd), valamint a nyugat-magyarországi hutákban (Léka, Salonak, Rohonc) változó arányban még horvátok, németek és osztrákok is részt vettek a termékelőállításban.

A bakonyi első huták, a *pillei*, majd az ebből kiszakadó *németbányai* üzemek munkásai minden bizonnyal az osztrák határszéli területekről települtek be. A *lókúti* üzemet már csehországi vállalkozó alapította, aki részint az itt lakó szlovákokat és a korábbi bakonyi hutákból áttelepült, régi üveges családok leszármazottait alkalmazta. *Pénzeskút* és majd az 1815-ben megal-

kult híres *somhegyi huta* sem nélkülözte a több, már megszűnt üvegkészítő műhely szomszédságában kifejlődött települések munkásgárdáját. Lényegében tehát a Bakony hutái a némi cseh-morva betelepülés ellenére 1859-ig – a somhegyi üzem bezárásáig – közel másfél évszázadon keresztül az eredetileg betelepedett üvegkészítők leszármazottaiból verbuválták munkásaikat. Csak az 1860-as években megnyitott újabb urkúti üzem élt más lehetőséggel. A tulajdonos, Todesco Ede 1867-ben határozta el, hogy Iglau és Polna környékér morvákat fog toborozni, ami sikerült is neki. A bakonyi huták nemcsak a hely munkaerőszükségletet elégítették ki, hanem a dél- és nyugat-dunántúli üvegkészítő területekét is. A somogyi és a zalai üvegcsűrőkben is dolgoztak az egykor Pillére betelepült osztrákok leszármazottai más nemzetiségűek üvegeseivel együtt.

A XVII–XVIII. századi, népi üvegeket gyártó huták épülete, berendezése és a termékelőállítás technológiai menete szinte teljes hasonlóságot mutat az egész országban. A régészeti feltárások és a korabeli feljegyzések alapján a következő kép rekonstruálható: A központi épület egy többnyire fából épült és zsindeellyel fedett pajta, vagy csürszerűen kiképzett objektum volt. (Innen ered a hutának megfelelő régi *üvegcsűr* vagy *üvegpajta* elnevezés.) Itt helyezkedtek el az üveggyártáshoz nélkülözhetetlen kőből, tűzálló téglából épült kemencék. Ismerünk olyan kemencetípusokat is, amelyek a paraszti lakóházak búboskemencéihez hasonló módszerrel épültek. A fából elkészített kemencevázlat 10–15 cm vastagságú tűzálló agyagréteggel fedték, amelyet a faváz eltávolítása után lassú, állandó tűzön kiégettek.

A szokás szerint négy bejárattal ellátott *hutaépület*ben rendszerint 3–4 kemence állott. A kemencék funkciójukat tekintve a folyékony üvegmassza olvasztására, hűtésére, faszárításra és agyagedények, formák készítésére szolgáltak. A fa a kemencék alsó részén levő tűzhelyen, rostélyon égett el. Az olvasztó kemence tűzhely feletti részén álltak a téglék, amelyekből az üvegfúvók dolgoztak. Az olvasztókemencéknek több nyílásuk volt, s ezeken keresztül közelíthették meg a munkások az olvadt üvegmasszát. A különböző magyarországi hutákban váltakozó számú üvegfúvó dolgozott. Ismerünk olyan hutákat, ahol kettő, de ismerünk olyanokat is, ahol tíznél több üvegfúvó dolgozott. A leggyakrabban azonban 6–8 fúvót alkalmaztak.

A közhasználati üvegeket gyártó üzemekben kizárólag *káliüveget* készítettek. Az üveg lényegében kovasav és alkáliák vegyülete. A káliüvegek esetében ez azt jelentette, hogy üveghomokot, népies nevén *békasót* ömlesztették az elégetett bükkfa hamujának kilúgozásával nyert *hamuzsírral* és stabilizátor-

ként égetve, vagy kő formájában meszet használtak. A mész az üveget megszilárdította, a vízzel szemben ellenállóvá tette. A nyersanyagok előállítás, megfelelő arányban történő keverése igen nagy szakértelmet igényelt. A nyersanyagok előkészítésére rendszerint külön épületet használtak, az ún.

A mátraszentimrei üveghuta a XVIII. században. Kovács Béla rekonstrukciója nyomán

törőmalmokat, amelyek általában oszlopokon álló, zsindelyfedelű, nyitott műhelyek voltak. A nyersanyagkeveréket ezután elhelyezték a tégelyekbe és egy-másfél napi olvasztás, keverés, tisztítás után egy szirupszerű folyékony masszát nyertek, amely már üveggézésre alkalmas volt. A masszában levő légbuborékokat hűtéssel távolították el. A megfelelően előkészített üvegmassza azonnali felhasználást igényelt. A kemencenyílásokon kiemelt szükséges mennyiségű masszát a kemence előtti padokon dolgozták fel az üvegfúvók, akiknek egy-egy gyerek segédkezett a formák kezelésében, vagy éppen a kész termékek elszállításában. A tégelyekben álló folyékony üvegmassza ab-

laküveg és öblösüveg előállítására egyaránt alkalmas volt. Ezekből *öntéssel*, *fúvással* és *formába fúvási* eljárással készítettek termékeket. Az öntési eljárás során a folyékony anyagot az előre elkészített formákba helyezték. Ez az eljárás az üvegekészítés időben első, ősi-nek nevezhető módja. A fúvás felfedezése után vált másodlagossá. A XVIII–XIX. századi kis üveghutákban ritkán alkalmazták ezt az eljárást. Az öntött üvegek talán legszebb és legérdekesebb darabjai azok a többféle színű üveg dugók, amelyeket az ország különböző borvidégein kedveltek, mivel a hordók légmentes záródását biztosította. Az üvegtárgyak készítése során az öntési eljárással szemben lényeges előrehaladást jelentett a fúvás. A fúvás forradalmasította az üvegyártást. Legfontosabb eszköze az ún. *fúvópipa* volt, amely egy kb. 1,5 méter hosszú, mindkét végén gömbszerűen kiképzett kovácsoltvas cső. A *pipa* vastagabb végét faburkolat takarta, hogy a munkás felmelegedés esetén is biztonsággal kezelhesse. A kis üveghuták termék előállításának technikája, s az ehhez szükséges szerszámok formája és funkciója évszázadokon keresztül nem változott. Ugyanazokat a szerszámokat találjuk a XVII. század eleji porumbáki hutákban, mint a XIX. század második felében működő regéci, bükki, dunántúli üzemekben. Az üvegekészítő mesterek a *pipa* mellett vasrudakat és villákat használtak az olvasztóedények kiemelésére és kemencébe való helyezésre. Ollók, csipeszek segítettek a fúvott termék végső formájának kialakítását, gereblyék, kampós villák, lapátok és merítőkanalak pedig az egyes munka közben jelentkező feladatok megoldását. Igen fontos, talán a pipához hasonló jelentőségű eszköznek számítottak még a vasból, rézből, agyagból vagy fából készült üvegekészítő formák.

A hutákban az alábbi leegyszerűsített formában történt az üvegekészítés. Az üvegfúvó a megolvadt masszából lényegében annyit emelt ki, amennyi az általa kívánt tárgy megformálásához szükséges volt. Palackkészítéskor a pipa végén levő izzó anyagot gömbbé fújta, majd lóbálással megnyújtotta, hosszúság alakúra növelte. A művelet további részében a munkapadon kialakította a termék végső formáját. A segédkező gyerek vaspálcát ragasztott a termék alá, és lepattintották az üveget a fúvópipáról. Ezután következett a szájrészek kialakítása, simára olvasztása. A kész üveget a *ragadóvas* segítségével szállították a *hűtőkemencébe*, s miután egyetlen rántással eltávolították, a tárgy fe-

nekén éles „köldök”-szerű törési felület keletkezett, a ragadóvas nyoma. A hűtőkemencére azért volt szükség, mert a még meleg üvegtárgyak a hirtelen lehülés következtében megrepedtek volna. Így lassú tűzön kellett fokozatosan lehűteni. Fúvással csak a tárgyak egy részét készítették. Általánosabb, elterjedtebb üvegfőztető eljárás volt Magyarországon a *formába fúvás*, amikor a mesterek a gyerekek által kezelt formákba fújták az üveget. Valószínű, hogy a formába fúvás gyakorisága, általános elterjedése azzal is magyarázható, hogy a közhasználati üvegek készítői, a magyarországi huták mesterei nem mindig rendelkeztek olyan szakértelemmel, hogy szabadon komponált termékek gyártására vállalkozhattak volna. A formák segítséget nyújtottak, hiszen a mesternek csak a fúvással kellett törődni, a forma a tárgy alakján túl sokszor a végső díszítést is megadta az üvegeknek. A formába fúvási eljárás közkeletvétsége magyarázza azt is, hogy a hutákban igen fontos szakembereknek számítottak a „fazékcsináló” vagy „sajtfa vágó” mesterek, akik agyagból vagy fából készítették az üvegfőztető formákat.

Az üvegfőztetés munkafolyamatai
(A Vasárnapi Újság illusztrációja nyomán)

Az üvegekészítés technikájához még szorosan hozzátartoztak azok a díszítőeljárások is, amelyeket a népi üvegeken már végső formájukban felfedezhetünk. A hutákban a legegyszerűbb díszítési módoktól kezdve a legbonyolultabb díszítőeljárások adoptált változatáig szinte mindent alkalmaztak. A népi üvegek díszét elsősorban a szép forma adta, amit a mester maga alakított ki a fúvás során, vagy pedig az előre elkészített formák segítségével. A legegyszerűbb és viszonylag általánosan elterjedt díszítő módnak számított a légbuborékok meghagyása, vagy a képlékeny termék falának szöggel történő lyuggatása, amikor szintén légbuborékok keletkeztek. A mesterek az üvegdíszítő formába gyakran drótszalakat is helyeztek, s így az edények falvastagságának ritmikus változtatásával fokozták a fény és az árnyék játékát. A fény és árnyék hatását fokozó „optikai díszek” igen kedveltek és szinte az ország egész területén elterjedtek voltak, kezdve az üvegedények bordázásától az egész felületet borító „rücskők”-ig. Hasonló célt szolgált a szintén általánosan elterjedt fonalas díszítés. A hutákban áttetsző, színtelen anyagból, vagy színes üvegből vékony üvegszalakat készítettek, amelyeket az üvegedényekre forrasztottak, vagy a még képlékeny állapotban levő hólyagba belenyomva az ezt követő fúvással juttattak érvényre.

Bonyolultabb díszítőeljárásnak számított az üvegek színezése, az edények felületének festése és a különböző *metszéssel*, *véséssel* történő ékesítés. Az üveg színezése csak a színtelen, áttetsző üvegeknél érvényesült maradéktalanul. Ezért a népi üvegeket gyártó hutákban meg kellett teremteni a színtelenítés előfeltételeit, ha színes üvegeket akartak készíteni. Ez bonyolult eljárást igényelt, különösen akkor, ha belegondolunk, hogy a kis erdei üvegcsűrők közhasználati üvegeinek túlnyomó része szennyezett üvegfalú, vagy éppen ennek eltakarására zöld színű volt. Színtelenítésre salétromot, arzénos savakat, ólomoxidot és mangán-hiperoxidot használtak. Ezek a vegyületek a kiegészítő színek elvén alapulva hoztak létre színtelen, áttetsző üvegeket, amelyeket további oxidokkal lehetett a kívánt színre átalakítani. Így többek között a kobaltoxid kék, a rézoxid zöld és vörös, a krómoxid sárgászöld színezést tett lehetővé. A színes opak (félig áttetsző) zománctfestés, valamint a metszéssel, véséssel történő díszítés az üveg színezéséhez hasonlóan csak a XIX. században vált jellemzővé a népi üvegekészítésben. E díszítőeljárások lényegében a

drága díszüvegek dekorjainak utánzására törekedtek és nagyon leegyszerűsítve jelentek meg a közhasználati üvegeken. Mindkét díszítőeljárás feltételezte az üvegekészítő és a díszítő személyének különválását. A festők, valamint a metsző és üvegvéső szakmunkások külön épületben dolgoztak, a hutából kikerült, végső formáját elnyert termékek szolgáltak alapanyagul munkájuk során. A színes opak zománccfestéssel és metszéssel, véséssel készült üvegek a módosabb parasztok és mezővárosi polgárok igényei szerint készültek. A metszés és a vésés bonyolultabb és költséges berendezések beszerzését követelte meg. Bár egyes hutákban már a XVIII. században is készültek metszett, vésett díszű üvegek, azonban e díszítőtechnika elterjedéséről, általánossá válásáról csak azután beszélhetünk, amikor az üvegek a paraszti háztartások mindennapos használati tárgyaivá váltak. A metszés eszköze egy esztergapad forgó tengelyére helyezett kő, vagy fémkorong volt, amely a forgás közben állandóan ráhulló kőpor segítségével mélyítette az üveget. A megmunkált részek azonban érdesek voltak. Simává, ragyogóvá alakításukat csiszolással érték el. Erre a célra parafa- vagy filckorongokat használtak, amelyekre forgás közben szemcsés vasoxid került. A csak igen ritkán használt metszéssel szemben gyakoribb volt a vésés, vagy más néven gravírozás. Népi üvegeinkben a gravírozott dísz általánosabb, jellemzőbb. A gravírozás többnyire milliméteres átmértől 5–10 centiméterig terjedő nagyságú fémkorongok segítségével történt.

ÜVEGEK A PARASZTI HÁZTARTÁSOKBAN

A magyarországi udvarházak, várkastélyok inventáriumait, a módosabb társadalmi rétegek képviselőinek hagyatéki leltárait vizsgálva szembetűnő, hogy a XVIII. század második feléig milyen jelentéktelen volt az üvegtárgyak száma a háztartásokban.

A török pusztítások után újjáéledő magyar üvegipar első jelentős területének számító vidékünkön, Erdélyben a fontosabb udvarházakban csak néhány darab üveg volt. *Kistarcsán*, 1624-ben 6 darab „víznek való ivegpalack”-ot találtak az összeírók. *Szentdemeteren* 5 évvel később, 1629-ben csupán csak egy „hitván” pincetok volt a település legnagyobb épületében, s a pincetokban „öt evegpalack”. 1646-ban *Magyarbükön*, az udvarházban, az „aszszony házában” kilenc lapos palackot vettek számba, amelyekben „különbkülönféle vizek”-et tartottak. A XVII. század derekán túl is, egészen a XVIII. század elejéig legfeljebb egy-egy üvegpalack, vagy egy-egy „üveges lámpás” emelte az erdélyi udvarházi pompát. Mindössze az *uzdiszentpéteri* udvarházban volt nagyobb mennyiségű üveg. Ez a kastély azonban kivételes személyiség, I. Apafi Mihály fejedelem felesége, Bornemisza Anna testvérée, Teleki Mihályé volt. Az épület különböző helyiségeiben több mint félezer üvegtárgyat tároltak. Az üvegek kis része volt csak dízüveg, többségük háztartási célokat szolgált. Volt közöttük légyfogó, pohár, kotyogósüveg, kancsó és palacküveg. Mi lehetett vajon az oka annak, hogy a fogaraszöldi és már erdélyi huták jelentős termelése ellenére alig-alig szerepelnek üvegtárgyak a különböző kimutatásokban? A konzervativizmus, mint ahogy Apor Péter véli? A *Metamorphosis Transilvaniae* c. munka szerzője szerint a nemesség és egyáltalán az erdélyi lakosság idegenkedett az üvegtárgyak használatától, a nemesség hagyományokhoz ragaszkodó szemlélete nem engedett utat az üvegedények

térhódításának. Apor Péter állítása szerint Erdély nemesei szinte viszolyogtak az üveg használatától, egy időben még az ónedényektől is. Erősen ragaszkodtak a fából és a cserépből készült edényekhez, evő- és ivóeszközökhöz. Ennek illusztrálására két igen érdekes esetet mesél el művében Apor Péter: „Bethlen Gergely bezzeg ő sem iszik vala kristályból, ő is az több között egyszer vendégséget csinál vala; adj uramnak egy kristály bort, hanem; Sándor, Gergely, essekura, uramnak adj egy darab bort. Azt vagy fazékban, vagy kucában adták be, mikor ivott, erősen ivott, s Mikes Mihály akkor vonogatja magát az italtól, mond Bethlen Gergely: Uram, kelmed talán kerestályra vágy. Akkor kereskedni kezd a zsebiben, kiveszen egy kopott erszényt, nem ért volna két polturát, kiveszen egy sustákot, avagy négy polturát, s adja az inasának, mondván: eredj öcsém, hozz kerestályt ökelminek, mert ökelme kerestályra vágy. Így csúfolá meg az kristályla innya vágyókat.” Ismét Apor Péter írja: „Az óntángyér igen ritka volt, mind inkább fatángyérből ettek. Emlékezem rá, hogy mikor óntángyér igencsak jó formában bejőve, amaz nagy szent ember és nagy úr, Haller János kicsiny fatángyérokat csináltatott, s az óntángyérnak az közepibe tette, s úgy fatángyérből ett.” Apor élvezetes leírásának csak részben volt valóságalapja. Hiszen Apor visszaemlékezéseiben vissza-sírta a múltat, s nagyon helytelenítette, hogy az arisztokrácia, a nemesség egyre jobban átvette a nemzetközi udvari-nemesi életstílust. Valószínűbb, hogy a nemesség és egyáltalán az erdélyi népesség különböző rétegeinek „konzervativizmusa” részint gazdasági, anyagi okokra vezethető vissza. Egyrészt az üvegből készült portékák magas ára, másrészt pedig az eladásra szánt üvegtárgyak korlátozott száma ad magyarázatot arra, hogy csak nehezen válhattak a háztartások megszokott tárgyaivá. Az erdélyi üveghuták a XVII. században elsősorban a fejedelmi, illetve főúri háztartások igényeit elégítették ki. A hutaalapítók saját háztartásukat látták el üveggel. A hutaalapítókat nem nagyon érdekelte az üzlet, alantas dolognak is tartották a kereskedést. Inkább elajándékozták az üvegtárgyakat, vagy az öblösüveg-készítéssel szemben az ablaküveg gyártását szorgalmazták, amely egyrészt az udvarházak, templomok ablakainak üvegezésére kellett, másrészt pedig egyes esetekben – ha már végképpen pénzbevételre volt szükség – a városok kereskedőinek felajánlották őket. Úgy tűnik, hogy gyakrabban értékesítették a hutaalapítók

és a hutatulajdonosok az ablaküvegeket, mint a használatra szánt öblösüvegeket. Az ablaküveg Erdély-szerte keresett áru volt. Amíg az említett udvarházakban alig volt öblösüveg, addig szinte mindenütt üvegezettek voltak az ablakok. Különösen a nagyobb városok módos polgársága kereste és vásárolta szívesen az ablaküveget, amelyet ólomba foglalva vagy keretезve épített be lakóházába. Kolozsvárott már a XVI. század közepétől voltak üvegezett ablakok. Egy kicsit megkésve pedig Nagyszebenen, Brassón, Váradon is gyakorivá vált az üvegezett ablak. Kezdetben természetesen importált üveget használtak, főként Lengyelország területéről hozták az ablaküveget. Az ablaküveg iránti keresletet a XVII., de még a XVIII. században is csak részben voltak képesek kielégíteni az erdélyi üveghuták. Az erdélyi nemesi udvartartásokban a XVIII. század első harmadában szaporodnak meg az üvegtárgyak, amikor több új huta keletkezett és a tulajdonosok, az alapítók kimondottan gazdasági megfontolásból létesítették őket.

Erdélyhez hasonlóan Felső-Magyarország és a Dunántúl üvegipara is szinte csak kizárólag ablaküveget termelt piacra. A használati üvegek az uradalmi célokat szolgálták. Így az uradalmak tulajdonosának lakóháza, háztartása és az uradalmi tulajdonban levő vendégfogadók, italmérések használták fel az üvegtermékeket. Ritka kivételnek számít a Rákócziak által alapított huták piaci orientációja. A Rákócziak igen nagy mennyiségű borosüveget használtak fel az uradalmi pincészetekben, de érdemesebbnek látták azt is, hogy a felesleges termékeket Tokaj-Hegyalján és az égről boryidéken értékesítsék. Ennek köszönhető az, hogy a legjobb évjáratú borokat palackozni kívánó szőlősgazdák könnyen beszerezhatték a borosüvegeket, amelyeket igen gyakran az üveghutákban a megrendelő nevének kezdőbetűit tartalmazó üvegpecséttel is elláttak. Dunántúl és Felső-Magyarország területein a XVII. század második felében és a XVIII. század elején az üveghuták Erdélyhez hasonlóan ablaküveget gyártottak elsősorban. A török alól felszabadult területeken meginduló építkezések óriási mennyiségű ablaküveget igényeltek. A kastélyok, udvarházak, épülő templomok szinte minden előállított síküveget felhasználtak. Nem véletlen az, hogy a XVII. század végi és a XVIII. század eleji alapítású felső-magyarországi huták mellett létrejött települések pecsétjében szinte kizárólag az ablaküveg-ábrázolást fedezhetjük fel.

Az ablakok üvegezése csak a módosabbak kiváltsága lehetett. A XVIII. század elején 2 frt 15 dénárt kértek egy ablak üvegezéséért. Amíg a főnemesek, az egyházak szinte az ország minden részén, a módosabb polgárság Erdélyben és Felső-Magyarországon, valamint a Dunántúl nyugati és északi részein áldozhatott az ablakok üvegeztetésére, addig a szegényebb rétegek, így az alföldi mezővárosok polgársága nem nagyon engedhette, vagy engedte meg ezt magának. Szegeden 1725-ben üvegeztek először ablakot, s azt is a város tanácsa csináltatta. Gyöngyösön, Egerben, Miskolcon, Kecskeméten és Nagykőrösön is csak legfeljebb a városi tanácsok, az egyházak, vagy éppen a módosabb betelepült nemesek engedhették meg maguknak a költséges ablaküvegezést. A mezővárosi polgárság döntő többsége és a jobbágyfalvak lakossága még csak nem is álmodhatott fényt áteresztő, a hideg ellen védelmet nyújtó ablakok készítéséről. Hasonlóképpen – a történelmi borvidékek átlagon felüli életmódról tanúskodó lakossága kivételével (főként Tokaj-Hegyalja) – az ország népességének túlnyomó része számára is elérhetetlen volt az üvegből készült ivásra szolgáló és tárolóedények beszerzése. A fából készült edények házilag előállíthatók voltak, vagy éppen a fazekastermékekhez hasonlóan helybeli mesteremberektől, vagy vándorárusoktól olcsón beszerezhatték őket. A hagyatéki leltárak és a vagyonösszeírások vizsgálata alapján leszögezhető az, hogy a XVII–XVIII. században a Dunántúl gazdag főnemesi és polgári, valamint Felső-Magyarország szabad királyi városainak polgári háztartásai kivételével és az Erdélyen kívüli területeken nagyon ritka volt az öblös-üveg használata. Az egyes faluközösségek templomaiban is csak ritkán találhatunk üvegtárgyakat. Így többek között a felső-magyarországi falusi templomok összeírásában, felszerelési tárgyainak számbavétele során, mint rendkívül értékes tárgyakat említik az esetlegesen előforduló, üvegből készült templomi kegyszereket. Ezeket azonban nem a faluközösség vásárolta, hanem egy-egy gazdag főúri adományozó juttatta az egyháznak. Cserépfalu templomában az egyházlátogatók 1754-ben „egy újkeresztyén kristály korsó”-t találtak. Ládbesenyőn 1711-ben egy „kristály pohárka”, Ládházán 1757-ben egy „öreg kristály korsó”, Radnóton 1735-ben „egy kristály pohár”, ugyancsak 1735-ben Sajóbáonyban „egy virágos kristály pohár”, Szentsimonban és Varbócon egy-egy „kristály pohár” volt a falu templomában. Bükkaranyo-

son 1757-ben „egy kristály fedeles korsót”, Barkán 1801-ben „egy hajdan metszett, fedeles, virágos, kristály pohar”-at vettek számba a vizitálók. Valószínűleg ezek a tárgyak *borzovai* és *szilicei* újkeresztény, vagyis habán üvegek voltak. A habán üvegek minden bizonnyal nemcsak a felsorolt templomokban, hanem másutt is szerepelhettek az egyházi felszerelési tárgyak között. Mindez azt jelenti, hogy a parasztság ismerte az üvegtárgyakat, sajnos azonban anyagi lehetőségei nem tették számukra lehetővé használatukat. A gyülekezeti összejöveteleken túl láthatott még a parasztság üveget az uradalmi vendégfogadóknak, ahol *fütyülős* és *porciós üvegekben* szolgálták fel az italt, ha az uradalomnak volt üveghutája. Ismerhette a parasztság a zsidók révén is az üveget, hiszen köztudomású volt a zsidó esküvők alkalmával gyakorolt *üveg-pohár törés*. Különböző feljegyzésekből és természetesen a récents gyűjtésekből is tudjuk azt, hogy a kelet-európai zsidóság körében általánosan elterjedt szokás volt a mennyegzőn poharak törése. Poharat kellett a földhöz vágni, amelyet a menyasszony cipője sarkával széttiport. A zsidók hiedelme szerint a sok darabra hulló üvegcserepek szerencsét hoztak a házasság során. Az eladó-sorban levő leányok ebből kapkodtak fel darabokat és ezek közül némelyiket ékszerként viselték ötvösfoglalatban. Továbbá ismerte a parasztság az üveget, mint ékszer alapanyagot is, hiszen a *gyöngysorok* viselete elterjedt volt az országban. Üveggyöngyök díszítették a *gyöngyöspártákat* is. Egyes településeken, így Debrecenben üveggyöngyökkel díszítették, hímezték az énekeskönyveket is. Az üvegtárgyak ismeretére utal továbbá az *üvegestánc* elterjedése is.

Az üvegtárgyak birtoklásának hiánya, az üvegedények magas ára miatt a parasztság a gazdagság látszatát és tényét kifejező eszköznek tekintette az üveget. Ezt alátámasztja az, hogy a paraszti származású liturgikus énekeskönyvek illusztrátorai a XVIII. század derekáig és ezt követően is előszeretettel ábrázoltak üvegtárgyakat. A példák sokaságából érdemes megemlítenünk a sajópálfalai *irmológion* (énekeskönyv) egyik illusztrációját, mely 1753-ban készült és Jézus Simon farizeusnál elköltött vacsoráját ábrázolja. Bizonyítható, hogy a görögkatolikus egyházközség számára készült énekeskönyv illusztrációja előképe ukrán fametszőtől származik, aki a XVII. században készítette művét. A sajópálfalai rajzoló a fametszetes ikonográfia pontos követése mellett, mint mellékes tárgyakat, saját környezetének emlékeit jelenítette meg az

Üvegábrázolás az 1753-ban készült sajópálfalai énekeskönyv illusztrációján

esemény bemutatásakor. Az eredeti fametszeten látható ón és nemesfém poharak, kancsók helyett általa ismert üvegedényeket rajzolt az énekeskönyvbe. Olyan üvegedényeket, amelyek Felső-Magyarország nagy részén ismertek voltak. A XIX. századból ismertek azok a dél-dunántúli *szaruból* készült só-tartók és *tükrösök*, amelyeken szintén üvegtárgyakat fedezhetünk fel. Minden bizonnyal e tárgyaknak volt XVIII. századi, vagy talán még korábbi előzmé-

nyük is. A sótartókon és tükrösökön szereplő ábrázolások is minden esetben az adott tájegységen belül ismert és elterjedt üvegtípusok pontos mását tükrözik felénk. A bemutatott sótartókon és a tükrösön minden esetben egy *üvegbuteliát* tart a lány kezében, hogy kedvesének poharába bort töltsön. A szűk nyakrészből kiinduló, homorú vagy hengeres testű, lapos talprészben végződő üvegedény rokondarabjait szinte a mai napig felfedezhetjük a különböző dunántúli gyűjteményekben. Hasonló típusú üvegedények ábrázolásai gyakran előfordulnak a dunántúli kalendáriumokban is. Így többet között az 1811-ben Komáromban megjelent *Magyar és Erdély Országi új és ó Kalendárium* fametszetén is. A „Kérlek a' Bátyátok Plutónak lelkére,/ Ne taszítsatok a' Poklok fenekére,/ Fogadom fekete hosszú szakáltokra,/ Nem szorulok többé pálinkátokra” feliratú fametszet az Európa szerte közismert történetet, a „Dánu országi részeges parasztnak” póruljárását ábrázolja, akivel szemben a „svékes Hertzeg” ördögnek öltözött udvari komédiásai ingerkednek kezükben pálinkával teli üvegbuteliákkal.

Párhuzamot vonhatunk az üveg paraszti háztartásokban való gyakorivá válása és a parasztság által készített, vagy a parasztság körében közkedvelt illusztrációk megjelenése között. Az időbeni egybeesés szinte meglepő. A kis üveghuták inventáriumaiában a XVIII. század közepétől tűnik fel a *parasztüveg* elnevezés. Az Erdélyben és Felső-Magyarországon egyaránt használt terminológia a viszonylag olcsó, rendszerint zöld színű, vagy tisztítatlan üvegből készült, elsősorban közhasználati, főként a parasztság számára gyártott termékek megjelölésére szolgált. A *parasztüveg* elnevezés minden valószínűség szerint rokon az Európában, főként a nyugati részekén elterjedt *Waldglas* fogalommal. A parasztüveget nevezik még *rusztikus üvegnek* is. A többnyire áttetsző üvegből készült, tiszta falú termékeket pedig *úri üvegnek*, korabeli szóhasználatnál *kristályüvegnek*. A *parasztüveg* elnevezés kései felbukkanása természetesen nem jelenti azt, hogy az üveghuták korábban nem gyártottak volna egyszerű öblösüvegeket. Csupán csak arról van szó, hogy az ilyen típusú üvegtermékek iránt a XVIII. század második felében nőtt meg a parasztság igénye és módosabb rétegei, illetve a hutákhoz közel lakók szívesen vásárolták az egyszerű, díszítetlen, olcsó és sok szempontból praktikus termékeket.

Butélia az 1811. évi komáromi kalendárium illusztrációján

A XVIII. század derekáig ritkán fordultak elő olyan paraszti háztartások, amelyekben üvegedények voltak. Feltehetően csak véletlenül juthatott üvegedényhez az a sályi (Borsod megye) gazda is, akinek pincéjében egy pinceomlás szinte az utóbbi évekig megőrizte azt a becses relikviát, amely a magyar népi üvegek egyik legkorábbi darabjának tekinthető. A minden valószínűség szerint XVIII. század eleji, zöld színű üvegből készült *pereckulacs* rátétes díszei akár az *andalúziai hutákban* is készülhettek volna. Az edény rátétes, csipett díszei és természetesen maga a termék formája arról tanúskodik, hogy az újjászülető magyar üveggyártásnak az európai stílusirányzatok közül a számára kedvezőbbet, a munkások származását, a hutaalapítók igényeit és nem utolsósorban a nyersanyag-lehetőségeket figyelembe véve kellett megteremteni sajátos arculatát. A sályi gazdához hasonlóan véletlenül, vagy ta-

lán illegálisan (hiszen mindig kell számolnunk az üveghuták szomszédságában levő falvak „könnyebb” üvegszerzési lehetőségével) vásárolhatták üvegedényeiket azok a miskolci polgárok is, akik hagyatéki leltárában 1735-ben és 1753-ban egy-egy üvegbutéliát találtak a pincében összeírt javak között. Ebben az időszakban a Miskolc környéki kolostorokban, nemesi lakóházakban is alig volt üveg, pedig a közelben üveghuta termelt. Úgy látszik, hogy csak uradalmi szükségletre. A sajlóádi és a diósgyőri pálosok épületeiben a rendek feloszlatásakor, 1786-ban csupán csak néhány kicsiny illatszeres üveg volt.

1780–1790-től szaporodnak meg a különböző „testamentumi végzés”-ekben az utalások a paraszti használatban levő üvegekre. Ettől az időszaktól nem ritkák az olyan kimutatások, amelyekben 15–20 üvegféleséget sorolnak fel. Ezek főként poharakra, ecetes- és befőttesüvegekre, sótartókra, korsókra és különböző butykosokra utaló adatok. A bükki üveghuták szomszédságában, Miskolcon 1801-ben 43 darab üveg szerepel egy hagyatéki leltárban. 13 pohár, 21 közönséges palacküveg, „5 meczet Butelia, 3 talpas kispohár” és egy sótartó. Ugyanebben az időszakban egy kisebb településen, de szintén a bükki hutákhoz közel, Csabán egy jobbágy háztartásban 22 darab üveg volt. „Butella 2, etzetes üveg butelka 7, 2 metszett, 2 dupla finna, 2 simpla finna, 1 simpla talpas, 4 jecges és 1 füles pohár, 1 kis talpas pálenkás pohár”. A felső-magyarországi területekhez hasonlóan az Alföld mezővárosaiban és jobbágytelepüléseiben is ekkortájt terjedt el az üvegedények használata. Nagykőrösön, Gál Gergely armalista javai között 1843-ban 10 darab üvegedényt találtak. Gál Gergely Nagykőrös módosabb polgárai közé tartozott. Lakóháza, 4 *kaszás rétje*, 2 *pászta szőlője* és 2–3 véka alá való „kukoricaveteményes kertje”, valamint 8 62/64 *jugerumos zálogos földje* volt. Edényeinek számbavétele más magyarországi példákhoz hasonlóan azt bizonyítja, hogy az üvegből készült háztartási eszközök száma igen jelentéktelen volt a cserépedényekhez képest. A lakóházban és a hozzá tartozó melléképületekben összesen 100 darab cserépedény volt, mellettük az üvegből készült felszerelési tárgyak száma mindössze csak 10. Ezek között: 3 darab almáriumban levő *iccés palack*, 1 darab *meszelyes pohár*, 3 darab *verdungos pohár*, s a szobában 3 darab *porciós butella*. Cegléden Kapu Pál nemesember tulajdonában 4 darab *apró üveg*, 4 darab kisebb-nagyobb üveg, 5 darab *savanyúvízes üveg* volt. Kapu Pál vagyoni hely-

Pereckulacs zöldes üvegből, felforrasztott rozettákkal és csipkedett száldísszel. XVII. század második fele

zetét a városban levő lakóháza, két *tanyaföldje*, 58 1/8 és 46 4/8 hold bérelt földje dokumentálja. A 13 üvegtárggyal szemben 76 cserépedény, 45 faedény, 30 fémedény és a szőlőben 17 cserép-, a tanyáján pedig 31 cserép-, 15 fa- és fémedény szolgált háztartási célokra. A Kapu Pál vagyoni helyzetét számba vevő kimutatást követően 6 évvel később, 1851-ben készült a ceglédi Kubinyi János vagyonösszeírása. Kubinyi Jánosnak két fertály tanyai földje és 4 1/4 hold szőlője volt. A házában, a konyhában 13 cserépedény, a tanyán pedig 2 cserép és vasedénye volt. A háztartásban viszont egyetlen egy üvegedény sem emelte a gazda vagyoni helyzetét. A gazdag Kubinyi János hagyatéki leltárával szemben érdemes megemlítenünk a birtoktalan Csicsa Panna, kecskeméti zsellér vagyoni helyzetét, akinek a lakóházában már 1800 előtt volt 3 üvegpohár 96 cserépedénnyel szemben. A fenti példák azt bizonyítják, hogy a vagyoni állapot csak bizonyos esetekben határozta meg a háztartásokban sze-

Üvegformák dunántúli sótartón

replő üvegtárgyak számát. Minden valószínűség szerint az üvegek beszerzése a huták árusítóinak megjelenésétől is függött. Hasonló példák sokaságát sorolhatnánk fel a dunántúli településekről is, ami csak megerősítené az alábbi állítást. Azonban semmiképpen sem vonja kétségbe azt, hogy az üvegek elterjedése az adott települések földrajzi helyzetétől és a lakosok anyagi körülményeitől függően változékony képet mutat, de mindenképpen dokumentálja az üvegből készült használati tárgyak térhódítását.

A XIX. század első feléhez képest a szabadságharc bukása után gyökeres változást figyelhetünk meg, amikor a paraszti használatban levő üvegedények számát vizsgáljuk. Már az 1830–1840-es években 200–250 darab üvegpalack és másféle edény volt a Tokaj-hegylajai mezővárosok polgárai, a felső-magyarországi mezővárosok lakosai birtokában. Ezek az üvegedények is hagyományos hutatechnikával készültek és kimondottan praktikus szempontoknak megfelelően kerültek paraszti használatba. Bort tároltak bennük, befőtten, valamint a pálinkaivás szokásának felerősödésével egyidőben pálinkát fogyasztottak belőlük. Mindez magától is értetődő, hiszen az 1848. évi márciusi törvényeket követően megszűnt a földesúri pálinkafőzési monopólium, az aratópálinka egyre gyakoribbá vált mindenütt. A pálinka fogyasztására sok helyen sértő lett volna kerámiaedényeket felajánlani. Mint a XIX. század második felétől készült *dagerrotípiákat* szemlélve leszögezhető: „kordivattá” vált az üvegpalackok, poharak használata, a korabeli társadalom minden rétege számára megszokottá vált az üveg. Talán a legkifejezőbb bizonyíték erre *Hollóssy Simon* 1893-ban készült festménye, amelyen az elbukott szabadságharcon elmélkedő és a nemzet baját, sorsát tárgyaló egykori honvédek az asztalra dőlve a csárdában *porciós üvegből* isszák a bort búfeledőként.

BOŽENA Nemcova, a cseh széppróza egyik megteremtője 1851-ben magyarországi útinaplójában többek között arról is beszámol, hogy az egyes háztartásokban „ha nincs valakinek legalább száz üveg befőtte nem is lehet valamirevaló háziasszony”. Božena Nemcova leírása akkor készült, amikor még nem volt gyáripari jellegű üvegyártás Magyarországon. Viszont a kis erdei üveghuták részint képesek voltak a hazai igényeket kielégíteni, a történelmi borvidékek palackjainak gyártására, a befőttesüveg készítésére, a különféle formájú és űrmértékű tejesüvegek előállítására. Ezek az igen egyszerű és a

Üvegforma dunántúli sótartón

Szentgáli üveg gravírozott dísz

napjaink gyáripari termékeitől alig különböző termékek már a hagyományos kézműipari keretek között is olyan produktumoknak számítottak, amelyek díszítésükben és formájukban alig-alig különböztek egymástól az ország leg-távolabbi pontjain is. Az általánosan megszokott és használt terméktípusok mellett azonban szinte minden tájegységünkön volt olyan terméktípus, amely formai és díszítménybeli sajátosságait tekintve sajátos jelleget öltött, mindenkor egy-egy paraszti közösség ízlésvilágát tükrözve vissza és az adott közösség szellemi hagyományainak megfelelően is funkciót kapott. A XIX. század második felében kialakult kommersz terméktípusokat a két világháború közötti időszakban az ország legkülönbözőbb településeinek paraszti háztartásaiban megtalálták a kutatók, kezdve a Szeged menti tanyáktól, a dunántúli településeken át egészen Kocsig, az észak-dunántúli kis településig. Ami az eltérést, a helyi specifikumot jelenti – s ami által a magyar parasztság körében használt üvegek bizonyos esetekben nemzeti sajátosságaink kifejezőivé is váltak –, bizonyos, hogy a helyi szokásokban és hagyományokban fedezhető fel, ami az üvegek formai sajátosságain túl díszítményükben és funkciójukban

egyaránt érvényre jutott. Gondoljunk csak arra, hogy az egykori kisnemesi településen, Szentgálon egykor a legtöbb házban megtalálható volt a kegyelettel őrzött, szomszédos bakonyi üvegutóból, *Somhegyről* származó üveg (borosüveg, pohár, kulacs). A Zempléni-hegység falvaiban „véteknek számított, ha valaki nem őrizte meg a családtagjai síremlékén” elhelyezett üveg poharat, amelyet mindenféle színben készítettek az egykori *hegyközi hutákban*, és

Fütyülős üveg, mint tipikus népi ivóedény
Hollósy Simon *A nemzet baja* c. festményén

amelyben gyertyát helyeztek el a hozzátartozók *halottak napján*. Hasonlóképpen véteknek számított azokat az üvegből készült tárgyakat eltörni, elveszteni vagy eladni, amelyeket a Szeged környéki tanyákon egykoron jegyajándékba adtak és a Mátrában a legények a kiválasztott lánynak ajándékoztak.

A magyar üvegipar újjászületésétől, vagyis a XVII–XVIII. századtól óriási nehézségekkel küzdött. A bécsi udvar nem nézte szívesen a gomba módra szaporodó magyarországi üveghutákat, mert úgy érezte, hogy ezek veszélyt jelentenek az osztrák és cseh-morva üvegipar számára. A magyar üveghuták technikájukat tekintve nagy hátrányban voltak az „örökös tartomány”-ok üvegiparával szemben. A technikai elmaradottság ellenére a XIX. század második felében jelentett a magyar üveggyártás potenciális veszélyt, miután a parasztság körében már tért hódított az üveg. Az „örökös tartomány”-ok üvegiparának más európai országokkal szembeni versenyképességét az jelenthette volna, ha sikerül a magyar üveggyárak termelékenységét visszaszorítani. A cseh-morva üveggyárak a munkás- és tőkeimportálás korlátozása mellett más eszközöket is igénybe vettek a magyar üvegipar visszaszorítására. Igyekeztek olyan termékekkel is elárasztani a magyar piacot, amely a sajátos helyi, paraszti ízlést is figyelembe vette. Többek között a zempléni huták kínálatát a szokásoshoz hasonló, de díszítményeiben eltérő négyszögletes szájperemű kancsókkal „hígították fel” a vásárokon. A kis űrtartalmú kancsók választékának bővítésével és alacsony áron történő árusításával a regéci üveg-huta gazdaságos termelését ásták alá. Hasonló célokat szolgáltak a különbö-

Somhegyi üvegek gravírozott díszei

z, főként a katolikus vallású vidékeken elterjedt (bár néhol Szabolcs és Szatmár megye területén is megtalálható), belül foncsorozott szakrális jellegű üvegtárgyak, amelyeket a csehek és morvák mellett osztrákok is forgalmaztak a dualizmuskori Magyarország területén. A dupla falú, belül foncsorozott szenteltvíztartók, gyertyatartók és poharak elsősorban Veszprém, Eger és Pécs környékén váltak közkedveltté. Az itteni búcsújáró helyekről beszerezve a parasztság, mint dísz tárgyakat használta ezeket a produktumokat. Arad környékén, főként Máriaradnán lehetett még hasonló *búcsúfiák*at vásárolni a Monarchia időszakában. Annak idején ezek a tárgyak rendkívül olcsók voltak, s a paraszti háztartásokban a tisztaszobában helyet kapva szakrális célokat szolgáltak. Ezek a tárgyak főként törekenységük miatt napjainkban már ritkaságnak számítanak, ugyanúgy, mint a XIX. század végén, illetve a XX. század elején a különböző gazdasági okok miatt csődbe jutott, hagyományos technikával dolgozó üveghuták egykori termékei.

A NÉPI ÜVEGEK FORMAI ÉS FUNKCIÓBELI SAJÁTOSSÁGAI

Az üveghuták a XVIII. század végétől szinte az egész országot ellátták használati üvegekkel. Az egyes huták kialakították a saját hagyományos piaci területüket és a nagyobb települések vásárain, piacain rendszeresen megjelentek termékeikkel. Az 1781-ből származó debreceni Szent György napi vásárrendtartás szerint a Varga utcában állt egy „üveges sátor”, a Hatvani utca végén egri, gyöngyösi üveges és tükrös árulta portékáját, nyilván parádi készítményeket. De volt az üvegárusok sorában debreceni, pesti, sőt csehországi is. Az egyes huták a termelékenység növekedésével párhuzamosan távolabbi vidékekre, más huták érdekszférájába eső településekre is eljuttatták termékeiket. A sík, alföldi területeken az északi, a délkeleti és a nyugati országrészek központjai egymással vetélkedve kínálták portékáikat. Természetesen az elsőként nagyobb mennyiségű használati üveget gyártó erdélyi üveghuták léptek túl először saját piaci területüket. Az erdélyi üvegiparban a tömegtermelés kibontakoztatására tett kísérletek már a XVII. század végétől nyomon követhetők, de ennek igazi eredménye csak a következő évszázadban mutatkozott meg. A főúri uradalmak központjaiban emelt üvegcsűrők termelését a XVIII. század elején már rendkívül széles termékskála jellemezte. Az igen változatos üvegfajták előállításában jeleskedő erdélyi huták XVII. századi inventáriumaiiban még csak néhány üvegekészítő forma szerepelt. A XVIII. század elejére azonban már elérte a több tucatot. A XVIII. századi erdélyi üveg ilyen formai változatossággal indult hódító útjára. Az erdélyi kereskedelembe már 1632-ben szerepelt a kiviteli cikkek között üveg „erdelj üveg” megjelöléssel. Ez az elnevezés a későbbiekben általánossá vált. Az *erdélyi üveg* elnevezésre nem találunk közvetlen megjelölést. Azonban az bizonyos, hogy az „erdelj” erdélyit jelent és semmiképpen sem erdeit, vagyis nem a Waldglas magyar fordítá-

sát. Feltételezhetjük, hogy ezt a terminológiát az erdélyi hutákban gyártott produktumok általános megjelölésére használták kezdetben, de később már csak az egyszerűbb kivitelű, kizárólag közhasználatra szánt üvegtermékekre. Ugyanis velük párhuzamosan mindig szerepel a *kristályüveg* elnevezés, amely az áttetsző, szintelen üvegből készült, tehát a drágább üvegárak meghatározására szolgált.

Pálinkaárusok a debreceni vásáron a XIX. század végén.
(Dankó Imre közlése nyomán)

Az erdélyi huták számára a török tartományok, főként a havasalföldi területek, Magyarország északkeleti részei és a Délvidék kecsegtetett biztos értékesítési lehetőséggel. Egy 1792-ből származó jelentés szerint évente 15 000 Ft értékű üvegárut szállítottak a török tartományokba és a Havasalföldre. Azonban az igazsághoz hozzátartozik az, hogy csak egyfajta igény kielégítésére voltak alkalmasak az erdélyi üveggéztető központok. Finomabb üvegárut, üveggombokat, színes üveggyöngyöket, karos gyertyatartókat és csiszolt üvegárut elsősorban Csehországból importáltak. Moldvában és a Havasalföldön is erős cseh konkurenciával kellett szembenézniük az erdélyi üvegeseknek. A száldobágyi üveghuta termékeinek jelentős részét a Tiszán tutajosok szállították egészen Belgrádig, észak-keleti irányban pedig fuvarosok Nagykárolyig, Szatmárig. A XVIII. század másik igen jelentős erdélyi üzeeme, a hagymási huta készítményei az Erdéllyel határos területeket érintve egészen Kalocsáig jutottak el. A többi erdélyi üveghuta is igyekezett kihasználni az Erdélyen kívüli piaclehetőségeket. A béli huta Nagykárolyt és vidékét, Békéscsabát és környékét látta el öblösüvegekkel, de néha egészen Dorogig is eljuttatta termékeit.

A felső-magyarországi huták inventáriumaiában a XIX. század elejétől találkozunk az erdélyihez hasonló sokféle termékkel. Tulajdonképpen ez is közrejátszott abban, hogy a XIX. század elejére lényeges változás következett be az ország üvegiparral nem rendelkező belső területeinek termékellátásában. A felső- és nyugat-magyarországi üzemek is itt kívánták értékesíteni termékeiket és a piachoz való közelségük miatt előnyösebb helyzetben is voltak, mint az erdélyi üveggéztető központok. A Felső-Magyarországról érkező, üveget árusító fuvarosok, vagy ahogyan nevezték őket, a „furmányosok” a XIX. században szinte állandó vendégekké váltak a nagykállói, a debreceni, a nyíregyházi, a kecskeméti piacokon, vásárokon. A nyugat-magyarországi huták képviselői pedig Baja és Mohács környékéig, egészen le Szabadkáig fuvarozták az üvegeket. A huták aktív közreműködésének köszönhető az, hogy a kínálat mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt lenyűgöző volt, s a termékek ára is a korábbi időszakhoz képest már alacsonynak számított. Természetesen, ha nehezen ment a pénzért való értékesítés, akkor terményért, különböző ipari termékekért is cserélték az üveget. Ennek a vándorló, házaló ke-

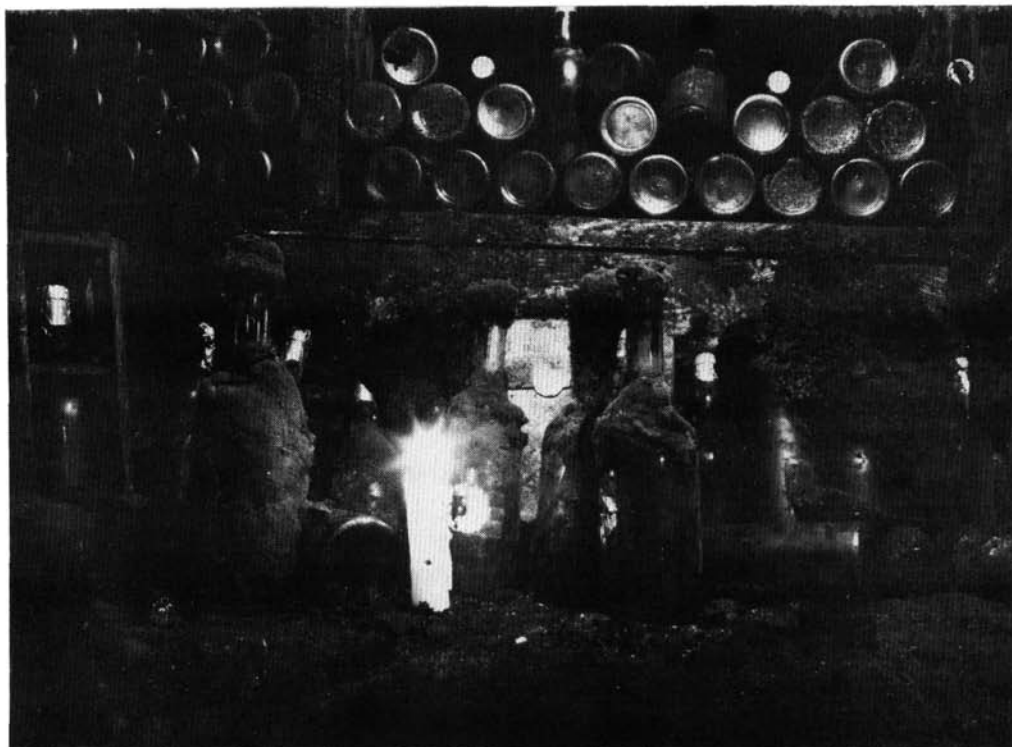
reskedelemnek köszönhető az, hogy a XIX. századi paraszti vagyonkimutatásokban már rendszeresen előfordulnak az üvegek. A parasztság által szívesen vásárolt és a háztartásokban egyre gyakoribbá vált közhasználati üvegtárgyak ebben az időszakban váltak igazán népművészeti tárgyakká, népi üvegekké.

Az eddigi kutatások alapján a népi üvegek négy jól elhatárolható csoportba sorolhatók. A tárgyak többsége *ivó- és tárolóedénynek* tekinthető, ezekhez képest viszonylag ritkábbak, de a fennmaradt emléken tanúsága szerint jelentős számúak a *vegyes használati és különleges rendeltetésű üvegek*. A vegyes használati üvegek közé főként az evéshez szolgáló üvegeket (tányér, komaszilke) soroljuk, a különleges rendeltetésű üvegek közé pedig a főként szakrális funkciókat hordozó termékféléseket, így pl. a kenyérosztó tálat, úrasztali kelyheket, keresztelőedényeket stb. Továbbá ide sorolhatók még az üveggészítők fantáziáját kifejező tréfás üvegek, gyermekjátékok is.

A népi üvegek csoportosítására a kerámiák esetében gyakorolt *lapos formájú és fennálló edények* besorolás sajnos nehezen használható, mert amíg az ivó- és tárolóedények zömükben *fennállóak*, addig a vegyes használati és különleges rendeltetésű üvegeknél lapos és fennálló formájú edényféselység egyaránt előfordul. Az egyes csoportokon belüli változatosság miatt célszerű tehát a funkció oldaláról megközelített besorolás. A felsorolt csoportokon felüli üvegtárgyak formai és funkcióbeli sajátosságainak, díszítményeinek vizsgálatára indokolt további csoportosítás, amely elsősorban a formai jegyek alapján tűnik célszerűnek.

TÁROLÓEDÉNYEK

A paraszti környezet tárgyi együtteseit vizsgáló és számba vevő feldolgozások bizonyítják, hogy a XVIII. század végétől és a XIX. század elejétől a paraszti háztartásokban megjelenő és egyre gyakoribbá váló üvegtárgyak közül a *palackok*, a *tejés-* és *befőttesüvegek*, valamint a *poharak* voltak a legelterjedtebbek. Božena Nemcova már említett naplójában feljegyezte, hogy a múlt század 50-es éveiben Felső-Magyarországon az egyes háztartásokban gyakran 100-

Tokaji pincebelső

nál is több üvegféleség fordult elő. Ezek többsége palack és befőttesüveg volt. Egy régi írás örökíti meg Schusselka Gusztávnak, az utolsó bükki (gyertyánvölgyi) huta tulajdonosának a feljegyzését, hogy elsősorban „vizes zsuppszalmába kötve” palack- és befőttesüveget kell az Alföldre szállítani, mert azt kedvelik a helyiek. A XIX. század végén és a XX. század első felében készült vagyonkimutatások és felmérések szintén az említett üvegtípusokat sorolják

fel a legnagyobb mennyiségben. Kocs községben 1936-ban 6 családnál összesen 30 befőttes, 20 lekváros, 10 uborkás, 141 paradicsomosüveg volt, emellett 33 kispohár és 26 nagypohár. A Szeged környéki tanyákon folytatott vizsgálatok is a palackok, poharak gyakorivá válását, elterjedését támasztják alá. A Nógrád megyei Mátraderecsken az 1970-es évek elején a jobb háztartásokban található üvegek száma (padláson, kamrában) 200–300-ig terjedt. Ezek jelentős része régi hutaüveg volt, amiről a tárolóedények vékony falfelülete és a hagyományos hutatechnikára utaló „köldök-szerű repedés” utalt az edények alján. Nyilvánvaló azonban, hogy ebben a parádi huták közelségének hatása érvényesült. Hasonlóképpen az üveghuták közelségének is tulajdoníthatjuk Tokaj-Hegyalján is az üvegedények nagy számát. E területen a jobb évjáratú borok palackozása 50–100 darab borosüveget igényelt évente, s a napjainkig fennmaradt relikviák tanúsága szerint ezek egy része szintén hagyományos hutatermék volt.

Palackok

A boros- és pálinkáspalackoknál még a XVIII. században sem alakult ki egységes forma, amely különösen a gyáripari termelés kibontakozása után megszokottá vált. A XVIII–XIX. századi emléanyagban megfigyelhető a középkori, gömbtestű, hosszú nyakú palackok tároló részének megnyúlása. Az edények teste többnyire hengeres formájú, de megfigyelhetők hasáb tároló résszel ellátott hosszú nyakú palackok is. A hosszú, vagy rövid nyakrésszel megformált közönséges palacküvegek túlnyomó részt 1–2 liter űrtartalmúak voltak és többnyire zöld színű üvegből készültek. Kezdetben a palacküvegeket a megrendelők kérésére üvegpecsétekkel látták el, melyek a tulajdonos nevének kezdőbetűit tartalmazták, vagy a tulajdonjogot kifejező egyéb jelzéseket hordoztak. A palackok nyakrészén elhelyezkedő üvegpecsétek funkcióját a XIX. században a nyomdatechnika fejlődésével párhuzamosan a boroscímkék vették át (1. kép).

A palacküvegek nemcsak a borászathoz kötődve váltak jelentőssé, hanem egyes vidékeinken másféle italok forgalmazása révén is. Hevesben a parádi

huták a kezdetektől foglalkoztak *csevicés üveg* gyártásával. A környék forrásainak vizét ezekbe a palackokba töltve hozták forgalomba. Több erdélyi huta tulajdonosa egyben *borvízforrás bérlő* is volt, s a hutákban gyártott palackokban árusították a borvizet. Különösen a borszéki huta jeleskedett e téren. ORBÁN Balázs a *Székelyföld leírása* c. ismert munkájában eképpen ír a borszéki hutákról: „De im az ős rengetegek bámulása közben észre sem vettük, hogy a hegyről leértünk a Kis Borpatak völgyébe, és hogy előttünk áll nem Borszék a fürdő, hanem Alsó-Borszék füstölgő üvegcsűrével, regényesen szét-szórt házaival, gyönyörű szirteivel.”

A bor, pálinka, vagy éppen borvíz tárolására, forgalmazására szolgáló közönséges palacküvegeket sehol sem díszítették. Egyszerű formájuk ellenére a praktikus tárolóedények sokféle hasznosításra nyújtottak lehetőséget. Az említettek mellett talán a legfontosabb felhasználási területük a paradicsomlé tartósítása volt. A palacküvegekben tároltak ecetet, gyógyszert, de még szenteltvizet is. A Csongrád megyei *Csókán* a legidősebb férfi családtag palackban vitte haza a templomból a szenteltvizet. Először a kenyeret hintette meg vele, majd az egész házat, végül pedig minden házbeli ivott a palackba töltött szenteltvízből. A palócoknál is igen gyakran kultikus célokat szolgált a palacküveg a beletöltött szenteltvízzel. A Csongrád megyei Gyevin régi hiede-

Palackok formái

lem volt, hogy ha a gazda Háromkirályok vizével telt üveget tett a feje alá, akkor azon az éjszakán nem halhatott meg.

Ballonok

A ballon tartályt jelent. Lényegében tehát a ballonok nagyméretű tárolóedényeket jelölnek. A ballonüvegek tulajdonképpen nagyméretű palacküvegek. A mindig zömök, hengeres testű, szűk, egyenes nyakú ballonok fehér és zöld színű üvegből készültek, bor, pálinka vagy ecet tárolására egyaránt használták őket. A dél-dunántúli, zalai hutákban, de másutt is rendszeresen üvegbélyeggel látták el ezeket a tárolóedényeket. Az üvegpecséteken a ballonok űrmértékét jelölték meg. Igen gyakoriak voltak az óriás méretű ballonüvegek Erdélyben, ahol 20 iccés példányokat is gyártottak. A ballonüvegeket a közönséges palacküvegekhez hasonlóan sohasem díszítették festéssel vagy gravírozással. Ellenben gyakran vesszővel befonva korsóként is használták a kisebb méretűeket. A nagyobbak alsó részén, a fenékhez közel gyakran lyukat képeztek ki, melyen keresztül az edény mozgatása nélkül el lehetett távolítani a tartályban tárolt folyadékot. A ballonok színtelen, áttetsző vagy zöld színű üvegből készültek. Az üvegek fala minden esetben rendkívül vékony, és tükrözik a hutatechnika minden nehézségét. Amíg a közönséges palacküvegek egy részét formába fúvással is készítették, addig a nagytestű ballonok szinte kizárólag fúvással nyerték el végső formájukat. Az üveg falában felfedezhető szennyeződések, légbuborékok csak fokozzák ezeknek az edénytípusoknak a „kedves”, de mindenkor lenyűgöző otrombaságát, amely a nyak és a test aránytalan közös hatásában, sokszor a ferdén elhelyezkedő nyaki részben és az egyenetlen szájrerem kiképzésben jelentkezik (2–3. kép).

A ballonüvegekkel állnak rokonságban véleményünk szerint a *pocakos palackok*, vagy ahogyan még Zalában ezenkívül nevezik őket, a *purliceres üvegek*. Ezek rövid nyakú, lapított gömbtestű tárolóedények. 30–50 cm magasságú darabokat ismerünk. E tárolóedények lényegében Zalában készültek nagyobb mennyiségben, de az ország más hutaiban is ismerünk hozzájuk hasonlító termékeket. Parádon is készültek ilyen tárolóedények, csak ezeknek

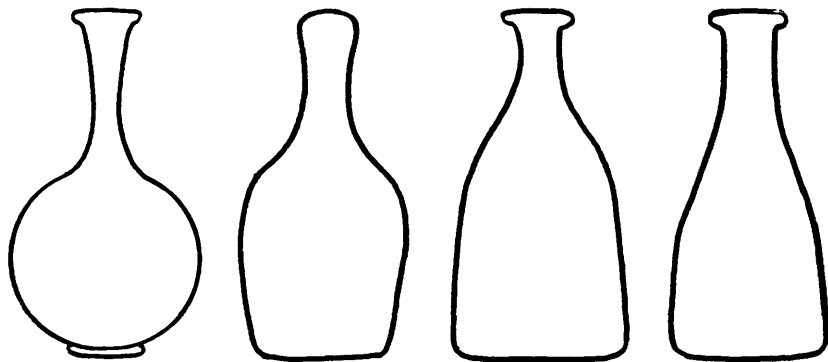
vékonyabb volt a faluk. Véleményünk szerint a *pocakos* vagy *purliceres üvegek* nem mások, mint a felső-magyarországi hutákban gyártott nagyméretű, ún. *sonka korsók* fül nélküli tárolórészei (4. kép).

A pocakos üveggént ismert zalai üvegekben kizárólag pálinkát tároltak. Minden esetben díszítés nélküli, sima falú, egyszerű edények ezek, melyeket vesszőbe fonva használhattak.

Butéliák

A butéliák vagy régiesebb kifejezéssel a *butellák* a palacküvegek közé sorolhatók. Az elnevezés tulajdonképpen finom bor tárolására szolgáló palackot jelölt. A Dunántúlon, de az ország északkeleti részein is a butéliákat egyszerűen palacküvegnek nevezték, s úgy tűnik, hogy a butélia elnevezést nem is ismerték. Ezt a gyakori népi üvegtípust a XVIII–XIX. században az ország valamennyi üveghutájában készítették. Megszületését, gyakorivá válását annak is köszönhetette, hogy az üveggészítő mesterek a butélia gyártása során az üvegpalack formáját az értékesebb, a háztartásokban jobban megbecsült, már-már „díszüveg”-nek számító igényességgel juttatták kifejezésre és a formán túl az üvegpalackot különböző díszítésekkel látták el. A butéliák csoportjába sorolható palackokat a díszítésük mellett a nyakrészük sajátos kiképzése különbözteti még meg a közönséges palacküvegektől. A butéliák rendszerint nagyobb űrtartalmúak a közönséges palacküvegeknél. A nyakrészen oly gyakran elhelyezett fogógyűrű is utal erre. Ez megakadályozta, hogy a borral teli edény véletlenül kicsússzon a használó kezéből. Az edények nyakrészüknél vastagabbak és szinte minden esetben kihajló szájpereccel készültek. A butéliák döntő többségükben szintelen, áttetsző üvegből készültek. Az edények tárolórészének formája változatos. Hengeres testű, kúp alakú, hasáb formájú egyaránt megfigyelhető. A butéliák díszítése is változatos volt. A parádi hutákban és Erdélyben színes zománccfestéssel díszítették ezeket az edényeket. A színes olajfestéssel díszítés az 1850–60-as évektől jelent meg (10. kép). Parádon is, Erdélyben is a virágmotívumok dominálnak, de ismerünk Erdélyből figurális díszítésű darabokat is. A Dunántúlon divatosak voltak a buborékos

díszű butéliák. A kifúvott, még meleg állapotban lévő edény testébe szöget szúrtak és az így keletkezett légbuborékok alakították ki ezt az egyszerű díszítést. Hasonlóképpen egyszerű díszítőeljárásnak számított az is, amikor az üvegfúvók formába helyezett drótszálak segítségével a fény-árnyék hatást fokozó optikai díszeket „varázsoltak” az edények felületére. Ezt a díszítőeljárást a Felső-Magyarországon készített butéliákon figyelhetjük meg. Készültek butéliák gravírozott dísszel is. Eddigi ismereteink szerint túlnyomórészt a somhegyi hutából kerültek ki ily módon díszített termékek. Ezek szinte kizárólag Szentgál kismesei számára készültek. Erre utal az, hogy a butéliák, vagy ahogyan a Bakonyban nevezik őket, palackok többnyire a szentgáli címerképben szereplő ugró szarvasmotívumot viselik díszül és mellette gyakran évszámot és feliratot is. A gravírozott díszű somhegyi üvegek legszébb emléke egy nagyméretű, fogógyűrűvel ellátott, hasábtestű butélia amely felirata szerint „Éljen Cs.M. 1844.” viszonylag a késői somhegyi termékek közé sorolható. A 38 cm magas butélia egyik oldalán szarvasra lövő vadász, a másikon pedig pipázó férfialak látható. Az üvegedény hasábtestének szűkebb oldalain stilizált virágdísz tölti ki a teret. A Cs. M. felirat Csapó Mihály vadászbíró nevének rövidítése. A pipázó ember – lehet, hogy Csapó uramat akarta az ügyes gravírozó megörökíteni – figurája viselettörténeti szempontból is figyelemreméltó. Az igen széles karimájú kalap, zsinóros, pré-

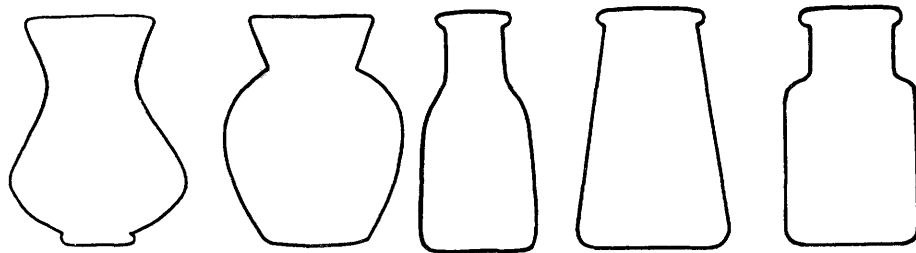
Jellegzetes butéliaformák

mes szélű dolmány, szűk nadrág és csizma mindenképpen a XIX. század eleji szentgáli nemesi viseletet idézi (8. kép). A sok gravírozott díszű somhegyi butélia közül kiemelésre méltóak azok a darabok, amelyeken életjelenetek figyelhetők meg. Ismerünk olyan butéliákat, amelyeken patkolást, szántás-vetést vagy káposztát szállító parasztokat ábrázolt az ügyeskező gravírozó.

A bakonyi gravírozott díszű butéliákkal egyenértékűek szépségükben és megoldásaikban a Zempléni-hegység üveghutáiban készült „habos” díszítésű butéliák. Zemplén hutáiban gömb vagy hengeres testű, fogógyűrűvel ellátott, káprázatos színekben (zöld, lila, vörös, kék) pompázó edényeket készítettek. A „habos dísz” elnevezéssel a nép jelölte ezeket a tárgyakat is. A habos üvegek minden komplikáltságtól mentes dísze úgy jött létre, hogy a kissé felfúvott tárgyra vékony, nyúlós tejüveget vagy színezett üvegfonalat ragasztottak, csavartak, s az üveg teljes kifúvása után a koncentrikus körökben vagy csigavonalakban elhelyezkedő vonalak mintává alakultak az edények testén (9. kép).

Tejes- és befőttesüvegek

Zöld és színtelen, áttetsző üvegből egyaránt készültek, s néhány kivételtől eltekintve díszítés nélküliek. A két tárolóedény-típus között csak annyi különbség fedezhető fel, hogy a tejesüvegeknél inkább a körteszerű test jellemző, míg a befőttesüvegeknél a hengeres, vagy a lefelé folyamatosan bővülő forma (5. kép). Kezdet kezdetén sok befőttesüveg azonban a tejesüveg formáját utá-

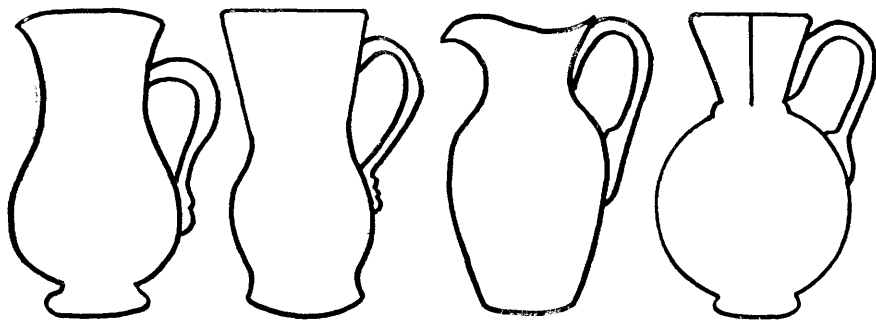
A XVII–XIX. századi tejes- és befőttesüvegformák

nozta, csak kisebb mérettel. A tejesüvegek talpas vagy talpatlan kivitelben készültek, s talán minden esetben vastagabb az üveg fala, mint a befőttesüvegeknél. Az archaikusabb formájú tejes- és befőttesüvegeknél nem találunk hosszabb nyakrészt. Feltehetően az újabb típusoknál jelent meg az edények tárolórészénél szűkebb hengeres nyakrész. Amíg a tejesüvegeknél gyakoriak a formába fúvással készült darabok, addig a befőttesüvegek között ritkábbak. Valószínűleg ennek tulajdonítható a kétféle nagyon hasonló termékféleség üvegfala közötti vastagságkülönbség. A tejesüvegek általában néhány deciliteres úrmértékűtől 1–2 literesig készültek. A befőttesüvegek ezeknél lényegesen nagyobbak is lehettek (6–7. kép).

Kancsók

Ezek a széles körben elterjedt és közkedvelt tárolóedények az ország valamennyi üveghutájában készültek. Változatos szín, díszítési mód, de lényegében egységesnek mondható forma jellemzi ezeket a tárgyakat. A ma ismert formájú, általánosan elterjedt kancsótípusok a XVII. század végén alakultak ki. Vastag lepénytalp, kissé nyomott gömbtest, szélesen ívelt nyak, kiszélesedő száj, csípett kiöntő és sima, hajlított fül jellemzi az egyik formát. Alacsony, gyűrűs talpon nyugvó, felfelé szélesedő tárolórész és erőteljes nyaki kiképzés a másik formát.

A legtöbb kancsó díszét a harmonikus forma jelentette, melyet fúvással vagy formába fúvással alakítottak ki az ügyes kezű mesterek. A kancsók csak kis részben voltak sima felületűek. A termékek többségénél a fúvás során használt forma plasztikus kiképzésű ki- vagy befelé domborodó felülete hatására gömbszerű behorpadásokkal vagy más nyomott motívumokkal díszített. A fény-árnyék hatást fokozó díszek, az ún. optikai díszek minden üveghuta termékeire jellemzőek (13. kép). Úgy tűnik azonban, hogy egyes felső-magyarországi hutákban, így a bükki üzemekben kapott különös hangsúlyt ez a díszítőeljárás. A Bükk hegység hutáiban, Óhután, Újhután, Répáshután és a Répáshuta melletti Gyertyánvölgyben készült kancsókon szinte mindig megfigyelhetők a függőleges és vízszintes bordázatok. Ezek az optikai díszek a kan-

XVIII–XIX. századi kancsóformák

csók hasán vagy nyakrészén helyezkednek el. Sokszor a vízszintes és függőleges irányú bordázat együttese jelenik meg az edényt testen (18–19. kép).

A kancsók falának buborékos díszítése (vagyis a lyuggatással előidézett zárványok) sem korlátozható egy-egy üveghuta termékeire. Csakígy a színes zománctfestéses díszítőtechnika sem. Legfeljebb az állapítható meg, hogy a parádi üvegkancsókon volt ez gyakoribb. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a régési hutákban ritkán festettek üvegedényeket, legfeljebb egy-két pince-tokba való palackot. A kancsók piros zománctfestéssel kivitelezett, szőlőindás, leveles díszítése pedig az erdélyi feketeerdői terméknél volt jellemző. Az optikai díszítésű, színes zománctfestésű kancsók az ország valamennyi hutájában készülhettek. Ha nem ismerjük az egyes tárgyak történetét, gyűjtési helyét, bizony nehezen köthetőek egy-egy hutához.

Az előbbi tárgyakkal szemben léteznek olyan kancsók, amelyek díszítményei a készítés helyének egyértelmű meghatározását lehetővé teszik. Kék színű üvegkancsókat Felső-Magyarország északi részén levő hutákban és Erdélyben gyártottak (12. kép). Kisebb mennyiségben Parádon is. Fehér, „habos” díszítésű kancsók a zempléni hutákban készültek csak (16–17. kép). Lényegében a „habos” díszű kancsókhöz hasonló díszítőeljárás figyelhető meg a Porumbákon gyártott kancsókon is, de ezeknél színes írásos minták ágyazódnak minden esetben az opálüvegbe. Az írásos mustrájú kancsóknál a készítés

során a képlékeny opálüveg-masszába színes üvegfonalat préseltek, hengereltek. Amikor az edény formája már kialakult, tovább folytatták a fúvást. A fonalak tágultak, szélesedtek. Megfigyelhető, hogy a behengerlés nem sikerült mindig tökéletesen. A színes üvegfonál sokszor kitapintható. A színes must-rájú üvegkancsók *porumbáki gerezdes kancsó* néven is közismertek (11. kép). Azonban Erdély más hutáiban is készültek ilyen 14–20 cm magasságú edények, így Zálánpatakon is.

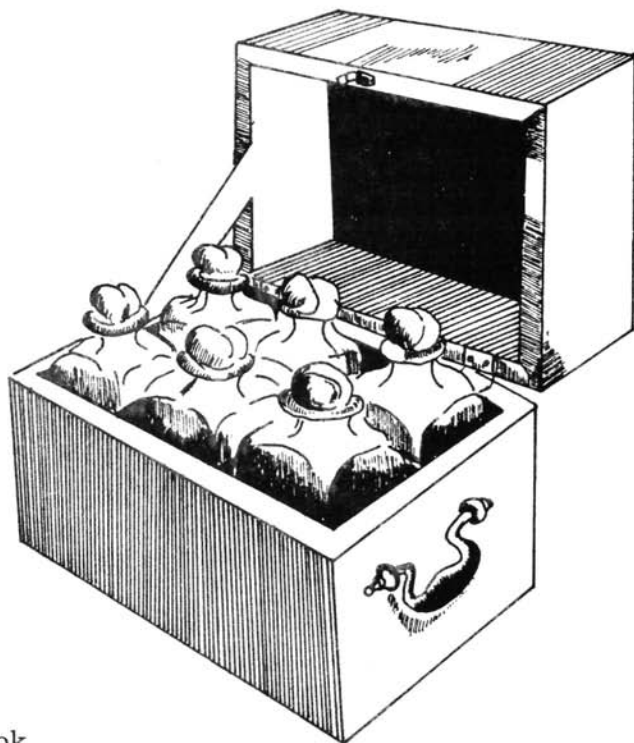
Az ún. „rücskös díszű” kancsókat a zempléni és az Erdélyben 1842-től működő feketeerdői üveghuták specialitásaként tarthatjuk számon. A készítőforma hatására keletkezett plasztikus bütykök az edények egész felületét kitöltik és csillogó külsőt kölcsönöznek ezeknek az üvegeknek. A hengeres vagy négyoldalas nyakú, gömbös testű kancsók a zempléni hutákban fehér üvegből készültek. Köztük gyakoriak a XVIII. század végiek is. A feketeerdőiek későbbiek. Itt az edények üvegfala nemcsak fehér, hanem mézsárga áttetsző színű is. Mindkét üveggészítő helyen gyártottak homorú, csiszolt körökkel díszített kancsókat is. Ezek azonban ritkábban fordulnak elő a fennmaradt emlékanyagban (14. kép).

A kancsók gravírozással való díszítésével eddigi ismereteink szerint a somhegyi és a parádi hutákban foglalkoztak. Az egyik legszebb emlékünkhöz ugyanazt az ugró szarvas motívumot viseli testén, amelyet a szentgáli kisnemesek szívesen láttak más üvegedényeken is. A parádi gravírozott kancsókon pedig szőlőleveles mintázat figyelhető meg (15. kép).

Pincetokba való palackok

Ma már nagyon ritka a fennmaradt emlékanyagban ez a tárolóedény típus. A pincetokba való palack formája minden valószínűség szerint a XVI–XVII. században alakult ki. A XIX. században vált gyakoribbá a paraszti háztartásokban. A hasábtestű, rövid és szűk nyakrésszel ellátott palackok formába fúvással készültek. Egy pincetoknak nevezett, rekeszekre osztott faládjában rendszerint 6, esetenként ennél több palackot is elhelyezhettek. A palackok a jól kipárnázott rekeszekben kiválóan elviselték a hosszú utazások viszontag-

ságait. A módosabbak pincetokban tartották a bort, ha hosszabb utazásra indultak. Kezdetben csak a gazdagabb nemesek, városi polgárok készítették pincetokba való palackokat, amelyeket családi címerrel, feliratokkal díszítettek.

Pincetok

Nagyon gyakoriak a tulajdonos nevével és évszámmal ellátott palackok, melyek festéssel, vagy gravírozással kerültek az üvegek testére és mellettük a legváltozatosabb díszítmények is szerepelhettek. A XVIII. század végétől, a XIX. század elejétől az üvegtermelés fokozódásával együtt már a módosabb kiskisnemesek, iparosok és parasztok is gyakran csináltattak ilyen díszes palackokat (20. kép).

A pincetokba való palackok a leglátványosabb népi üvegek közé tartoznak. Minden ismert darab színtelen, áttetsző üvegből készült. Biztosan állíthatjuk, hogy a legtöbb XVIII–XIX. századi hutában gyártották őket. Szépen gravírozott, vagy festett díszű pincetokba való palackok főként Felső-Magyarországon és Erdélyben készültek (22. kép). Alig fordulnak elő ilyen darabok a dunántúli emlékanyagban. A gravírozás Felső-Magyarországon volt nagyobb divat. Vallási szimbólumok, figurális ábrázolások, céhjelvények egyaránt fellelhetők az üvegek testén. Az erdélyi palackokon egyszerűbb virágmotívumok figyelhetők meg inkább, figurális díszítmény nagyon ritkán.

A zempléni hutákban a palackoknál és a kancsóknál megismert fehér vagy színes „habos” díszítést a pincetokba való edényeken is alkalmazták. A gazdagon díszített pincetokba való palackok mellett szép számban találhatók egyszerű, sima falú, vagy optikai díszítésű darabok is. Optikai díszítést elsősorban azokban a hutákban alkalmaztak, ahol nem voltak csiszoló, gravírozó berendezések. Így főként egyes dél-dunántúli hutákban, és Felső-Magyarország déli részein elhelyezkedő üzemecskékben. Az optikai dísszel ellátott pincetokba való palackok közül a zempléni edények emelkednek ki, amelyek olcsóságuk miatt Tokaj-Hegyalján széles körben használatban voltak (21. kép).

Korsók

Kevés üveghuta foglalkozott korsókészítéssel, de mégis kedvelt és elterjedt népi üvegnek számított ez az edénytípus. A pincetokba való palackokhoz hasonlóan a fennmaradt emlékanyagban nagyon ritkán fordulnak elő. Ez azonban nem jelenti azt, hogy kis számban készítették ezeket az edényeket, amelyek különösen a bortermő vidékeken kedveltek és elterjedtek voltak. A kisebb méretűeket pedig pálinka tárolására használták. Inkább a gyakori használat, az elhasználódás ad magyarázatot ritkaságukra.

A korsók két alapformáját különböztethetjük meg. Az egyik csoportba a lapított gömbtestű, rövid nyakú, sonka alakú korsók tartoznak. Ezek többnyire nagyméretűek és bor tárolására szolgáltak. A másik csoportba a hosz-

szabbb nyakú, szinte hengeres testű korsók tartoznak, melyek 1-2 literesnél nem nagyon voltak nagyobbak és pálinkát tároltak bennük. A sonka testű korsók Felső-Magyarország déli részén és Erdélyben voltak elterjedtek, a másik típusba tartozók Dél-Dunántúlon. Lelőhelyük alapján feltételezhetjük, hogy e táj üvegutáinak vagy a Dráva és a Száva közti terület üvegtároló központjainak termékei ezek. A hosszú nyakú, enyhén hengeres tárolórészrel ellátott korsók fala kivétel nélkül szintelen, áttetsző üveg. Ritkán gravírozott felirat, vagy a szájrészen diszkréten meghúzódo kék színű fonáldísz ékesítette őket (24. kép).

A sonka alakú korsók közül kiemelkedő értékűek a fonáldíszesek, amelyeket főként Zemplénben, és nagyon ritkán Erdélyben állítottak elő. Az edény falába olvasztott tejüvegszalak szalag vagy láncszerűen helyezkednek el az edények testén, különös összehatást adva a tárgyaknak. Erdélyből és Zemplénből egyaránt ismerünk színes rátétes díszítésű, sőt évszámmal ellátott korsókat, melyeknél a rátétek kék színű üvegszalak (23. kép).

Gyakoribbak a színes üvegből készült és plasztikus díszítésű korsók (25. kép). E nagyméretű tárolóedényeknél az üveg színezése az alapanyagokban előforduló szennyezettség eltakarását szolgálta. A kék, a sárgásbarna és a zöld szín alkalmazása volt a leggyakoribb. Dunántúlon és Erdély területén készült a legtöbb színezett üvegű korsó, de ez a díszítőtechnikai eljárás nem volt ismeretlen más utákban sem, csak ritkábban alkalmazták őket. Felső-Magyarországon jobban kedvelték az optikai díszeket, így Parádon és a nógrádi utákban, de gyakran kerültek ki innen egyszerű sima falú, az alapanyag szennyezettségéről árulkodó korsók is. Ezek nyilvánvalóan olcsóbb áruk miatt váltak kedvelté, és befonva használhatták őket.

IVÓEDÉNYEK

A XVIII–XIX. századi üvegtárolás tárgyi emlékeinek áttekintése után megállapítható, hogy az ivóedények kisebb mennyiségben készültek ugyan, mint a tárolóedények, formai szempontból azonban legalább hasonló változatosságról árulkodnak.

Üvegjutáink kivétel nélkül többféle formában és nagy mennyiségben állítottak elő boros-, pálinkás-, és söröspoharakat. A poharak hagyományos formája kezdetben követte a középkori típusok alakját, vagyis a lapos talpból kinövő hengeres, esetleg enyhén tölcsérszerű test alkotta a pohár alapformáját (26. kép).

A legkorábbi ismert paraszti használatban lévő poharak vastag falúak voltak, szennyezett üvegből készültek. A pohár falát legfeljebb lyuggatással díszítették. A formába fúvás és a lyuggatás segítségével nyert egyszerű díszítési módok mellett sokkal gyakoribb volt az edény üvegfalának festése, rátétes díszek alkalmazása, metszett, gravírozott vagy csiszolt díszekkel való ékesítése, és a színes üvegből való pohárkészítés (27. kép). Erdélyben, Felső-Magyarország különböző hutáiban a XVIII. századtól általánosan elterjedtek voltak a kék színű poharak, de a későbbiek során mindkét területen a legváltozatosabb színben (sárga, vörös, zöld) káprázó termékeket gyártottak. A regéci uradalmi huták tölcsérszerűen formált, 1–1,5 dl űrtartalmú változatos színű üveg poharait a környék lakossága vásárolta elsősorban, s a huták szomszédságában levő településeken *halottak napi* megemlékezéskor gyertyát állítottak bennük a temetőben. Elképzelhető, hogy ezekhez a poharakhoz hasonló funkciójú üvegeket fedezhetünk fel az ún. *mécs poharakban*, amelyeket az ország legkülönbözőbb katolikus lakta területein használtak. Egy Szeged környéki leírás szerint a mécs pohár gyertya vagy kanóc tárolására szolgált, a tiszaszobában valamelyik szentkép előtt gyűjtötták meg, főként a Mária-kép előtt. Szokás volt az ilyen üveg pohárban a szombat esti mécsgyűjtás is a Boldogasszony tiszteletére (28–29. kép).

A poharak gazdag formai és díszítésbeli változataival már a XVIII. században is találkoztunk, de főként a XIX. századra vált jellemzővé a rendkívül változatos formavilág. Az ekkor elterjedt, „nyugtalan alakú poharak” a gótikus kelyhek, serlegek formáját utánozták. Ezek a *talpas poharak* a külföldi, főként velencei és cseh mintáknál jóval egyszerűbbek voltak. A talpas poharak cuppájának kiképzése szinte az ország összes területén hasonló változatosságot mutat (28. kép). Főként a XIX. századból ismertek az olyan népi po-

harak, amelyeknél a cuppához nodussal kapcsolódó talprész színtelen, de az ital tárolására szolgáló rész változatos színű. Alkalmanként a megrendelő, a vásárló kívánságának megfelelően monogramokat és egyéb egyszerű geometrikus, vagy növényi ornamentikából álló díszeket is gravíroztak a poharak testére. A poharak gravírozott díszei a XIX. század elejétől váltak gyakorivá és jelentek meg a paraszti használatú üvegeken. Leggyakrabban egy név, vagy egy évszám díszelgett a pohár testén, igen ritkán egy-egy geometrikus, vagy növényi ornamentika egészítette ki még a feliratot, de figurális ábrázolás a hagyományos paraszti használatú üvegeken a XIX. század végéig sohasem szerepelt (31–32. kép).

Bakonyi talpas pohár gravírozott dísz

A paraszti használatú üvegpoharak emlékanyagának áttekinte után az is megállapítható, hogy túlnyomó többségük színtelen, áttetsző üvegből készült, talpas, vagy talpatlan kivitelben. Az erdélyi területeken túl főként a parádi és a bakonyi hutákban készültek gravírozott díszű poharak. Parádon a XIX. század közepétől divatosná vált a színes zománcfestés is, amelyet poharakon, búteliákon, kulacsokon egyaránt alkalmaztak. Ugyanitt jelentek meg a XIX. század végén az olcsó, kimondottan a parasztság számára készített préselt üvegek. Az általában egydecis űrmértékű poharakon Kossuth Lajos arcképe szerepelt többféle változatban, kalapban, vagy anélkül, névvel, születési év-

számmal vagy ezek elhagyásával. A millennium hangulatát idézik azok a parádi poharak, amelyeken „Áldás hazánkra”, „Isten áldd meg a magyart” és egyéb, az e korszakban divatos feliratok olvashatók. Ezek a poharak már szinte kizárólagosan mint díszüvegek kerültek be a paraszti lakóházakba és a tisztaszoba fényét emelték a komódon, a sublóton. Hasonló funkciót töltöttek be azok a poharak is, amelyek a dél-alföldi, főként Szeged környéki tanyák paraszti lakóházainak sublótján helyeztek el. E területen szokás volt, hogy a búcsúból egy-egy pár poharat hozott a legény annak a lánynak, akinek udvarolt, aki általában a későbbiekben felesége lett. Az üvegpohár-párok mintegy egykori udvarlások emlékeként állnak a sublótok tetején.

A paraszti használatban levő poharak legszebb darabjai azonban a magyar üvegipar korai hagyományaihoz kötődő példányok, amelyek szépségét a forma adja meg. A kehely alakú, vagy tölcsérszerű cuppájú poharak többnyire színtelen, vagy esetleg a náduson, illetve a szájrperemen diszkréten egy-egy színes üvegszállal ékesítettek. Ezek a poharak Erdélyben és Felső-Magyarországon készültek a legnagyobb számban. Az Erdélyben sajátos típust képviselő, talpból merész íveléssel kinövő cuppájú poharak csak elvétve, a XIX. század végétől fordulnak elő a magyarországi üzemek produktumai között. A talpas poharakat Magyarország nagy részén csak egyszerűen pohárnak nevezik. Kivételnek számítanak a dél-dunántúli területek, így Zalában *pálinkáskupának*, Baranya egyes részein is szintén *pálinkáskupának*, vagy *kupicának* nevezik őket. Az elnevezésbeli különbség onnan is eredhet, hogy a dunántúli hutákban viszonylag ritkán készültek nagyobb méretű talpas poharak. A fél, vagy egydecis talpaspoharakat pedig rendszerint pálinka fogyasztására használták (32. kép).

Csak Erdélyből ismerjük az ún. *poltúrás üvegeket*. Ez a pohártípus igen korán divatossá válhatott Erdélyben, hiszen már a XVII. század végétől ismertek az *egypénzes* és *kétpénzes* üveg elnevezések. A poltúrás üveg elnevezés azt jelöli, hogy a pohár alsó részébe a készítéskor pénzérmét forrasztottak be, amely a kettős üvegfal között, a zárt térben mozgott és az italt fogyasztó szeme előtt akkor jelenik meg, ha a pohár tartalmát kiürítette. A poltúrás poharak szinte kizárólag hengeres testű, legfeljebb 2 decis üvegek.

Kancsó poharak

A poharak csoportjába sorolhatjuk a *kancsó poharak*at is. Az erdélyi üvegipar történetét jól ismerők elvetik azt a nézetet, hogy ezt a formát a *bokály* típusok közé kell sorolni (33. kép). A kancsó poharak egyáltalán nem mutatnak egyező formát a népi kerámia bokálykancsóival. Jóval kisebbek annál, s az üveg alsó részének gömbszerűsége sem annyira hangsúlyozott. A kancsó poharak főként Erdélyben, de a Dunántúl déli részein is ismertek voltak, feltehetően a dunántúli hutákban is gyártották őket. Amíg a dunántúli gyűjteményekben néhány lyuggatott díszű kancsó pohár fordul elő, addig Erdélyben általánosan elterjedt. Eredeti kiindulási helyét ismerve *porumbáki típusú kancsónak* is nevezik. A kancsó poharak többnyire áttetsző, színtelen zöldeskék üvegből készültek általában, de főként a XIX. századtól már szinte minden színben előfordulnak ezek az edénytípusok. A XIX. század második felétől egyes felső-magyarországi üveghuták is elkezdtek gyártani ezeket az edényeket, így a parádi és a nógrádi üzemekben. Azonban opak zománcfestéssel díszítve szinte kizárólag díszüveggé váltak forgalomba.

Fütyülős- és porciós üvegek

A XVIII. századi Magyarország korcsmaiban, vendégfogadóiban terjedt el először a porciós- és a fütyülős üveg. A fél iccénél kisebb űrtartalmú palacskok csak a XIX. században váltak a paraszti háztartások megszokott tárgyává.

Fütyülős- és porciós üvegeket majdnem minden hutában készítettek színtelen, áttetsző és színes üvegből egyaránt. Az edény díszét csak a forma használatkor előidézték, üvegfelületen jelentkező plasztikus képződmény (csavarás, bordázás) alkotta. A porciós üvegek elterjedését nemcsak az uradalmi korcsmákban szerzett tapasztalat segítette elő, hanem az a praktikus ok is, hogy a pálinka fogyasztásánál nem jó, ha a pálinka szaga az ember orrába kerül. Ezért volt megfelelő a szűk nyakú üveg. A pálinka fogyasztásához még egy általánosan elterjedt szokásrend is kapcsolódott. A „rendes” gazda min-

den reggel, hajnalban egy-egy „porció” pálinkát adott a napszámosoknak, segítőknek, főként aratás idején. Ezért volt szükség minden háztartásban legalább egy féltucat pálinkásüvegre. A *fütyülős-* és *porciósüvegeket* rendszerint vastag talprésszel készítették, s az edény formáján szembetűnő a nyakrész edénytesthez viszonyított három-négyszeres hosszúsága (34. kép).

A fütyülős- és porciósüvegekhez hasonló funkciót töltöttek be a Dunántúl déli részén elterjedt, s minden valószínűség szerint a helyi hutákban gyártott *pálinkáskorsók* és a homorúan formált testű porciósüvegek (35–36. kép). A Mohács környékén ma már féltett családi ereklyének számító pálinkáskorsók szintén váltakozó űrtartalmúak, többnyire áttetsző üvegből készült, díszítés nélküli, vagy geometrikus díszekkel ékesített ivóedények. Az edények felületén domináló plasztikus díszek egyértelműen arról tanúskodnak, hogy egykor formába fúvással készültek. A kisméretű pálinkáskorsók az egy deciliteres űrtartalmat nem haladják meg. A nyaki részen látható kitüremkedő gömbszerű kiképzés kettős célt szolgál. A középkori kicsiny illatszeres üvegekhez hasonlóan az itt keletkező légbuborék meggátolta a folyadék kiömlését, ha véletlenül felborult a korsó, másrészt pedig az ital azonnali elfogyasztását nehezítette, mivel lassan, bugyogva eresztette át a korsócska nyakán. A pálinkáskorsócskákat más elnevezéssel is ismerjük a délkelet-dunántúli területekről. Így *füles porciós*, *pálinkás kis üveg* néven a Pécs környéki falvakból.

Csak Somogyból ismerjük a sárgásbarna üvegből készült talpas poharakat és a közepén összeszűkülő testű ivóedényeket. Valószínű, hogy ezek somogyi hutatermékek voltak. A vásárokon, búcsúban ezekben a poharakban szolgálták fel a mézből készült üdítőitalt, a *márcot* (30. kép).

Butykosok

A pincetokba való palackokhoz hasonlítható formájú ivóedények a butykosok. Pálinka fogyasztására szolgáltak. Űrtartalmuk 2–3 dl között mozgott. Ismerünk 6 oldalú darabokat, de a közismertebbek, az elterjedtebbek a 4 oldalúak. Készültek díszítés nélküli darabok áttetsző, szintelen üvegből. Azonban

a legszebb butykosok opak zománccfestéssel díszítettek, gyakori rajtuk a figurális ábrázolás, a felirat és az évszám. A festett pálinkásbutykosok a pincetokba való palackokhoz hasonlóan nagyon ritkák. A tárgyak előkerülési helye után arra következtethetünk, hogy festett díszítésű butykosok főként a Dunántúlon és Erdélyben készültek, ritkábban Felső-Magyarország északi részén. A nógrádi, parádi, bükki, zempléni és a bakonyi üvegutakban soha nem gyártottak ilyen darabokat. A festett díszű butykosok mindegyike XVIII. századi, tehát a készítési hely a datálás alapján még egyértelműbben is behatárolható. A tárgyak többsége német feliratú. Ebből az a következtetés vonható le, hogy német, osztrák származású mesterek készíthették ezeket, vagy a megrendelők németek voltak. Ezt a feltételezést megerősíti az edényekre festett figurák ruházata is. Előfordulnak azonban magyar feliratú darabok is, ami azt bizonyítja, hogy a magyarok is használták, kedvelték ezt az ivóedényt (39–41. kép).

Pincetokba való palack színes zománccfestéses díszítéssel

Kulacsok

Jellegzetes népi ivóedény a kulacs. A magyarországi emlékanyagban *lapos- és pereckulacsok* egyaránt előfordulnak. Ez a főként pálinka fogyasztását szolgáló üvegféleség az ország egész területén divatos volt. Az első világháborús feljegyzésből értesülünk arról, hogy az egyszerű, díszítés nélküli üvegcukacskokat a katonák szívesen használták.

A változatos űrmértékű, formájú és díszítésű kulacsok között a leggyakoribb példányok a kerek, lapított testű 2–3 deciliteres edények voltak, amelyek többnyire színtelen, áttetsző üvegből készültek. Ezek a *zsebbe való butykosoknak* is nevezett üvegek készülhettek szíjbefűzésre alkalmas füllel is, vagy pedig utólag díszes *bőrkantárral* látták el őket, ami a kezelésüket megkönnyítette.

Az egyszerűbb kivitelű üvegkulacsok mellett szép számmal kerültek forgalomba és paraszti használatba szépen díszített darabok is. Parád környékén elterjedtek voltak a színes zománctfestésű, „magyaros” díszű kulacsok. Zemplénben és Erdélyben más üvegféleségekhez hasonlóan „habos” díszítményekkel látták el őket (38. kép). A bakonyi somhegyi hutában és a zalai vétyemi üveghutában pedig gravírozták ezeket az ivóedényeket. Általános volt a kulacsok díszítésénél a rátétes fonáldíszek alkalmazása (37. kép). Az edények testére különböző vonalvezetésű üvegfonalakat forrasztottak. A többnyire színtelen, áttetsző fonáldíszet külön rovátkolással is tagolták az üvegcukasztók, így a fényjáték fokozásával sajátos esztétikai összhatást értek el. A rátétes díszítés a pereckulacsoknál volt gyakori, hiszen az edény testének befűzésével olyan felület keletkezett, amely más eljárással csak nehezen volt díszíthető. A pereckulacsok döntő többsége zöld színű üvegből készült. Az edény öblének befűzése ugyan önmagában is különlegességet kölcsönzött a tárgyaknak, amit csak tovább fokozott az esetek többségében a bekanyarításokkal, zegzugos vonalvezetéssel elhelyezett rátétes díszítés.

A díszített kulacsok nem voltak mindennapi használati edények, a lakásbelső féltett, ünnepi alkalmakkor igénybe vett tárgyainak számítottak.

Bokályok

A díszített kulacsokhoz hasonlóan a bokályok is elsősorban mint dísz tárgyak funkcionáltak. Ezek használat esetén borfogyasztásra szolgáltak. Többnyire zöld színű üvegből készültek, általánosan elterjedt díszítési módjuk a rátétes fonáldísz alkalmazása volt (42. kép).

Az üvegbokályok az ország keleti területein ismertebbek, s úgy tűnik, hogy szinte kizárólag az erdélyi és felső-magyarországi hutákban készültek csak ilyen ivóedények. A bokályok két típusát különböztethetjük meg. Felső-Magyarországon sok esetben az edény testének korong alakú öble mintegy harmadrésze volt a nyaki résznek. A más üvegtárgy készítő helyeken gyártott rátétes fonáldíszű bokályok nyaki része azonos méretű volt a gömbszerűen kialakított, lepénytálpal ellátott hasi résszel.

VEGYES HASZNÁLATI ÜVEGEK

E csoportba azokat az üvegféleségeket sorolhatjuk, amelyek funkciójukat tekintve a korábban bemutatott tárgytipusok között nem említhetők meg, de mindenképpen az emberi élet mindennapi tevékenységi formáihoz kapcsolhatók. Ezek a tárgyak szerepet játszottak a táplálkozásban, a házbelsőben az emberi élet kényelmesebbé tételében. Ezeket az üvegtárgyakat az egyes hutákban alapításuktól kezdve készíthették, de világosan látnunk kell, hogy inkább akkor kaptak hangsúlyt a termék-előállítás során, amikor a gyáripari termelés miatt az ivó- és tárolóedények készítése egyre inkább gazdaságtalanná vált. A huták ekkor próbálkoztak fennmaradásukat meghosszabbítani ilyen vegyes használati tárgyak készítésével, forgalmazásával. A szinte végtelenig sorolható tárgyféleségek részletesebb bemutatására nem vállalkozhatunk. A legfontosabb, legelterjedtebb tárgyak kiemelése, bemutatása látszik indokoltnak.

Az ország üveghutáinak jelentős részében gyártottak *üvegtányérok*at. Ha üveghutáink alapítási körülményeit vizsgáljuk, akkor egyértelműen megállapítható, hogy elsősorban ablaküvegek gyártására hozták őket létre. Általáno-

san kétféle ablaküveget készítettek. *Kristálykarikákat* és *parasztkarikákat*. A XVII. században és XVIII. század elején főleg kör alakú üvegeket használtak az ablakokhoz. Amikor a táblaüveg gyártása általánossá vált, csak akkor terjedt el a nagyobb üvegtáblák feldarabolásával a hatszögletű forma. A kristálytányérokat, vagy kristálykarikát – mely szintelen, áttetsző üveget jelöl – ólommal vagy ónnal fogták össze. A parasztkarikák 10–12 cm átmérőjűek voltak, zöldesszínű üvegből készültek, s peremük a visszahajtás miatt vastagabb volt. Ezeket pedig fakerettel illesztették össze. Az ablakba való üvegek és az üvegtányérok készítése lényegében hasonló módszerekkel történt. Azonban a paraszti használatba került üvegtányérok bár hasonlítanak, de nem azonosak az ablakozásra használt tényérokkel. Formájuk lényegében mindig egyező. Lapos, korong alakú bemélyített fenékrésszel kiképzett edények ezek. Színtelen, áttetsző, zöld, kék, sárgásbarna, bordó színekben egyaránt készültek. A díszített darabokon rátétes fonáldísz, csipkézett karély, ritkán diszkrét festés figyelhető meg. Ezeket a tányérokat, főként a zöld és szintelen darabokat használhatták étkezéshez, azonban valószínűleg erre csak ritkán került sor. Inkább lakásdísznek számítottak ezek a tárgyak. Ugyanis a tárgyak többsége kis füllel van ellátva, hogy falra akaszthatók legyenek.

A tárgyi emléanyagban a táplálkozásban szerepet játszó üvegek között viszonylag nagy számú só- és cukortartó figyelhető meg, amelyek üveghutákban készültek. Ezek változatos formájúak, szinte minden darab egyedi alkotás. Sokkal ritkábban fordulnak elő fazekak, komaszilkék, virágtartók, köpülőfedők, amelyek valószínűleg alkalmi megrendelésekre készülhettek.

A vegyes használati tárgyak között a legnagyobb számban a *légyfogók* és *világító eszközök* fordulnak elő. A légyfogók és a világító eszközök közül a mécsesek az ország bármelyik üveghutájában is készültek, szinte teljeseren azonos formájúak, szintelen áttetsző, vagy zöld színű üvegek ezek, s egyetlen darab sem díszített közülük. Az üvegből készült légyfogó szűk nyakrészéhez kapcsolódó, bő kiképzésű korongtestéhez általában három lábacska csatlakozik. A légyfogó öblös részének alsó pereme visszahajló. Az így megformált csatornácskába lehetett a cukros folyadékot betölteni, amelyet a legyek az üvegtest alsó részén lévő nyíláson érthettek el, így jutva a számukra kikerülhetetlen, pusztulásukat okozó csapdába (45–46. kép).

Az általánosan elterjedt népi üvegnek számító mécsesek talprésszel, vagy e nélkül készültek. A mécseseknél jól megfigyelhető a talpas poharak formájának utánpótlása, de itt az üvegedény *cuppája* a szájrészen betüremkedett, s ide helyezték be a kanócot és az égését elősegítő növényi-állati zsiradékokat, olajféleségeket.

A másik elterjedt üveg világítóeszköz a gyertyatartó volt. Főként a katolikus lakta vidékeken működő üveghutákban készültek nagy számban. A gyertyatartók formája minden esetben követi a fémből készült gyertyatartók alakját. A legszebb üveg gyertyatartók színes üvegből készültek.

KÜLÖNLEGES RENDELTETÉSŰ ÜVEGEK

Felsorolni is nehéz lenne az e csoportba tartozó üvegféleségeket. A legkülönlegesebb formájú és funkciójú tárgyak sorolhatók ide az üvegvasalóktól a hírmestojásokig, a vexír (tréfás) üvegektől a görbebotokig, üveg pipákig, cumisüvegekig bezáróan. Ezeket a tárgyakat ritkaságuk teszi becessé, értékesé. A ma létező tárgyi emléanyagban néhány darab vagy néhány tucat fedezhető fel közülük, ezért nagyon nehéz minden tárgytípus esetében általános érvényű megállapításokat tenni.

Ezek a különleges funkciójú üvegek bizonyítják, hogy az üveggéztők fantáziája kimeríthetetlen volt. A mindennapos, ritmikusan ismétlődő nehéz munkavégzés közben szakítottak időt, volt kedvük a kísérletezésre, szakmai ügyességük kipróbálására. Így készültek ezek a legfantasztikusabb formájú és funkciójú tárgyak.

Az ország sok részén megtaláljuk az *üvegből készült vasalókat*. Ezek a vászonsimítás eszközei voltak. Eredetileg fából készítették olyan eszközöket, amelyekkel a vásznat hidegen lehetett simítani. Az üvegből készült vászonsimító vasalókat főként felső-magyarországi (Parád, bükki huták) és a baranyai üveghuták termékeiként ismerjük. Formája többnyire azonos. Egy közönséges palacküveg nyakrészéhez hasonló fogó részhez enyhén hajlított, sima felületű korongolt test kapcsolódik. A megmaradt tárgyi emlékeink zöld színű üvegből készültek. Tudjuk azt, hogy Zsarnulcán a szlovákoknál is és a Bars

megyei *Hochwiesen* környéki németeknél *Wickelglas* néven használatban volt ez az Európa-szerte elterjedt népi, vásznat simító eszköz. A felső-magyarországi részekben, így a palócoknál a legények jövődóbeliüknek, mint ajándékot nyújtották át. A vászonsimító vasalókat a palóc legények a Parád környéki vásárokon, búcsúkon szerezték be. Egyes területeken megfigyelhető az, hogy az üvegvasalók másféle funkciót is szolgáltak, ha kikerültek az eredeti használatból. Gyertyatartónak is alkalmasnak bizonyultak ezek a tárgyak (44. kép).

Az erdélyi feketeerdői és a zempléni huták készítették a kisméretű, négy-szögletes szájkiképzésű kancsócskákat, melyek mint dísz tárgyak kerültek ugyan a paraszti háztartásokba, de egyes gyűjteményekben *keresztelőedény*-ként is használták őket. A leggyakoribbak a rücskös díszű kancsócskák voltak, melyek a korábban bemutatott nagyobb méretű kancsókkal egyező formájúak. A rücskös kancsócskák mellett nagyon gyakran másféle díszítő eljárással megformált keresztelő edények is forgalomba kerültek. A formába fúvás során nyert díszítés figyelhető meg minden egyes üvegen (43. kép).

Lényegében az erdélyi kancsó pohár formájú vexír (tréfás) üvegekkel hozható kapcsolatba funkciójukat tekintve a különböző tréfás ivóedények (47. kép). Szinte minden tárgy másféle forma, másféle alkotás, valószínű, hogy minden hutában készültek ilyen ivóedények. Ezek közül különlegességük miatt kiemelésre méltóak azok az erdélyi ivópoharak, melyek formájukat tekintve kalapos, szoknyás női alakot ábrázolnak. A megfordított bő szoknya-szerű test belső öble képezi a poharat. Egyes esetekben ezek az üvegek dugó gyanánt szolgáltak palackokhoz, ugyanis a kalap felmagasított tetejével illeszkedett a pohár a palacküveg szájába (49. kép).

Ember formájú tréfás palacküveg került elő a Bükk hegység kis falvak-kájából, Kisgyőrből. A zöld színű üvegből készült rusztikus megoldású tréfás ivóeszköz bizonyítja azt, hogy a bükki hutákban is készültek érdekes megoldású ivóedények. E tárgy mellett e tájegységünkről állatalakos ivóeszközöket is sikerült begyűjteni (48. kép).

ÖSSZEGZÉS

Az erdők mélyén, a fő közlekedési útvonalaktól távol eső, többnyire vízben és termőföldben szegény, emberi letelepedésre alkalmatlan területeken létesült kis erdei üveghuták története a XIX. század végén lezárult. Az utolsó hagyományos kézműves technikával dolgozó, korai alapítású kis üzem, a regéci üveghuta volt, amely 1916-ban zárta be kapuit. Az erdei huták átadták helyüket a rendszerint közelükben létesült üvegyáraknak (Ajka, Sajószentpéter), melyek munkásai, első szakemberei a régi üvegekészítő dinasztiák leszármazottai voltak. Vagy a kis üveghuták helyén gyárak épültek, s itt már megváltozott körülmények között folyt az üvegekészítés (Szelistye, Feketeerdő, Parád). Amikor a modern üvegyárak elkezdték termelésüket, és a jobb módú polgárok otthonaiban általánossá váltak a cseh díszüvegek, a magyar parasztság több mint egy évszázada használta az üvegedényeket, amelyek a XIX. század végéhez közeledve a paraszti háztartások általánosan megszokott használati eszközeivé váltak.

Több, mint két évszázadon keresztül, sokszor rendkívül nehéz körülmények között tartották fenn magukat azok a kis, sokszor néhány főt foglalkoztató üzemecskék, amelyeknek végül is népművészetünk gazdagítását, a közhasználatú üvegek elterjesztését, s nem utolsó sorban az elemeiben még mindig kiaknázásra váró, üvegművészetünk megújítását szolgáló lehetőségeket köszönhetjük. A népi üvegeket gyártó huták évszázadokon keresztül kitartottak az üvegek formai szépségét kibontakoztató üvegekészítés mellett. Bizonyos szempontból a velencei üvegekészítés továbbélő hagyományainak meghatározó szerepét fedezhetjük fel abban az ösztönös törekvésben, amely a forma és a funkció összhangjának megteremtésére, kidomborítására törekedett rendkívül következetesen. Ennek alapvető feltétele az volt, hogy a magyar, cseh-

morva, német, osztrák, román, lengyel és horvát származású üvegesek a parasztság igényeit is szem előtt tartva a szűkebb tájhoz, illetve a mindenkor adott közösség igényeihez igazodva készítették üvegeiket a technikai lehetőségek figyelembevételével. Önálló népművészeti világot teremtettek az üvegművészen belül, az európai formavilágnak megfelelő általános és ettől függetlenül, speciális termékféleségeket készítettek.

A népi üvegek üvegművészetünkben az állandóságot, a folytonosságot teremtették meg, mindenkor biztosítva a különböző stílusok közötti átmenetben a hagyományokat. A népi üvegek időtlenséget tükröző formái, a tárgyak egyszerű vonalai, az üveg anyagi sajátosságainak szinte tökéletes kifejezői. A forma és a funkció mindenkori szoros kapcsolata, s ugyanakkor a mértéktartóan alkalmazott díszítések az elmúlt évszázadok során üvegművészetünk megújódását többször szolgálták, s közel állnak az ily módon készült üvegek korunk emberének ízléséhez. Ez is mindenképpen arra ösztönöz, hogy a magyar népművészet e sajátos műfajának fennmaradt alkotásait, ezeket a nemzeti sajátosságainkat is kifejezésre juttató becses emlékeket az eddigieknél jobban megismerjük, értékeljük, és előremutató szándékait a mai magyar üvegművészetben is hasznosítsuk.

A különböző múzeumi és magángyűjteményekben fennmaradt emlékeanyag szemléletesen bizonyítja azt, hogy az egyszerű, közhasználati üvegeket joggal tekinthetjük népművészeti tárgyakként, a parasztüvegeknek helyet kell biztosítani népművészetünkben. E tanulmány többször feltételezésekre szorítkozik megállapításainál, de egy nyilvánvaló, mégpedig, hogy a teljesség igényével igyekezett számba venni és tipologizálni a magyar népi üveg emlékeanyagát. A számbavétel és tipologizálás során kialakult a népi üvegek négy, jól elhatárolható csoportja: *ívóedények, tárolóedények, vegyes használati és különleges rendeltetésű üvegek*. Az egyes csoportokon belül az üvegek funkcióját és díszítményeit figyelembe véve számtalan további besorolásra nyílik alkalom. Mindezek azt bizonyítják, hogy az üveggészítők fantáziája korlátlan volt, s a fogyasztók, a használók anyagi körülményeiknek megfelelően nyitottak voltak az üvegtárgyak befogadására. A magyar parasztság körében elterjedt, és háztartásaikban díszként, vagy mindennapi életükhöz szorosan kapcsolódó eszközként megjelenő üvegtárgyak semmivel sem voltak szegényeb-

bek, értéktelenebbek más üvegművészetükről és jelentős üvegiparukról ismert népek közhasználatú üvegeinél.

Sok feladat vár még ránk, ha megnyugtató, minden szempontból hiteles képet kívánunk alkotni a magyar népi üvegekről. Tovább kell gyűjtenünk a paraszti használatban lévő üvegeket, még jobban meg kell ismernünk az egyes üvegfőző központok történetét, különösen az ott készített termékfeleségek oldaláról, s nagyon fontos lenne a Magyarországon előforduló emléktárgyak európai párhuzamainak megismerése. E célkitűzését tekintve komolyabb előtanulmányokat nélkülöző, szintézisre törekvő munka talán eléri szándékát, további inspirációkat ad a magyar népi üvegek átfogó kutatására.

IRODALOM

BEVEZETÉS

Balassa Iván–Ortutay Gyula

Magyar néprajz. Budapest, 1979.

Bátky Zsigmond–Györffy István–Viski Károly

A magyar népművészet. Budapest, 1928.

Fél Edit

Ungarische Volksstrickerei. Budapest, 1961.

Fél Edit–Hofer Tamás–K. Csilléry Klára

A magyar népművészet. Budapest, 1969.

Hasalová, Viktor–Vojdis, Jan

Die Volkskunst in der Tschechoslowakei. Praha, 1974.

Hofer Tamás–Fél Edit

Magyar népművészet. Budapest, 1975.

Lang, Lothar

Über den Begriff und das Wesen der Volkskunst. Volkskunst 7. 1958. 6–7.

Malonnyay Dezső

A magyar nép művészete I–V. Budapest, 1907–1922.

Schmidt, Leopold

Volkskunst in Österreich. Wien–Hannover, 1966.

Schwedt, Herbert

Zur Geschichte des Problems „Volkskunst” Zeitschrift für Volkskunde. 1969. II. 169–182.

Veres László

Az üvegtörténeti kutatások helyzete Magyarországon. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 21. Miskolc, 1983. 21–26.

Viski Károly

Népi és úri műveltség összefüggései a tárgyi néprajzban. Úr és paraszt a magyar élet egységében. (Szerk.) *Eckhardt Sándor* Budapest, 1941. 135–160.

A Magyarság Néprajza II. Budapest, 1942.

Vydra, Josef

Die Hinterglasmalerei. Volkskunst aus tschechoslowakischen Sammlungen. Prag, 1957.

Wildhaber, Robert

Zur Begriffsbestimmung der Volkskunst. Volksüberlieferung. Festschrift für Kurt Ranke. Göttingen, 1968. 473–478.

TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

Bárdos József

Az üvegyipar. Budapest, 1886.

Borsos Béla

Die Glaskunst im alten Ungarn. Budapest, 1963.

Régi magyar üvegművészet. Budapest, 1965.

A magyar üvegművesség. Budapest, 1974.

Divald Kornél

Az üveg. (Szerk.) *Ráth György*. Az iparművészet könyve III. Budapest, 1912.

Góhl Ödön

Magyar robotbárcák. Numizmatikai Közlöny V. 1906. 165.

Gurmai Mihály

Az üveg. H. n. 1943.

H. Gyürky Katalin

Középkori üvegleletek Budáról. *Communitationes Archaeologicae Hungariae* 1982. 153–166.

Hivert Dezső

Üvegyipar, üveggyártás. Budapest, 1940.

Höllrigl József

Régi magyar üvegek. Magyar művészet. Budapest, 1932. 176–187.

Kemény Lajos

Üvegyártás és fegyvergyártás a XVI. században. Archeológiai Értesítő, 1906. 188–189.

Katona Imre

Üvegművészet. (Szerk.) *Voit Pál*. Régiségek könyve. Budapest, 1983. 162–177.

König, Peter–Bohne, Iris

Bibliographie zur Herstellung und Veredelung des Hohlglases. Berlin, 1977.

Sághelyi Lajos

A magyar üvegesipar története. Budapest, 1938.

Schmidt, Robert

Das Glas. Berlin, 1912.

Takáts Sándor

Az újbányai üveghuta felállítása 1630-ban. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle VI/7. 1899. 246.

Magyar üveg, magyar üvegesek. Századok. Budapest, 1900. 630–647.

Telkes Simon

Üvegesiparunk. Ipari monographia. Budapest, 1895.

Vávra, Jaroslav R.

Das Glas. Praha, 1954.

Veres László

XVI–XIX. századi üvegművészeti emlékek. Miskolc, 1981.

XVI. századi diósgyőri kutrolftöredékek. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 20. Miskolc, 1982. 35–46.

A XVIII–XIX. SZÁZADI ÜVEGKÉSZÍTŐ KÖZPONTOK

Borsos Béla

A magyar üvegművesség története a reformkorban és az elnyomatás idején (1800–1860). I–II. Művészettörténeti Értesítő 1954–1955. évf.

Bunta Magda

Contributii la studiul produselor artistice ale glajarie de la Porumbacu de sus/soc. XVII–XVIII. Acta Musei Napoconsis 219–240. Napoca, 1980.

Bunta Magda–Katona Imre

Az erdélyi üvegművesség története a századfordulóig. Bukarest, 1983.

Éri István

Adatok a bakonyi üveghuták történetéhez. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 5. Veszprém, 1966.

Fényes Elek

Magyar Országnek s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Pest, 1839.

Katona Imre

Habaner Glaser. Ars Decorativa 2. 61–73. Budapest, 1974.

Korabinsky, Johann Matthyas

Geographisch–Historisches und Producten Lexikon von Ungarn. Pozsony, 1786.

Kovács Béla

XVII. századi üveghuta feltárása Mátraszentimrén. Az Egri Múzeum Évkönyve VI. Eger, 1968. 205–211.

Lehmann Antal

Adatok a szentlukai üveghutáról (1807–1808). Somogy megye múltjából 2. Kaposvár, 1971. 109–136.

Márffy Ödön

Adatok a száldobágyi üveghuta történetéhez. 1736–1743. Gazdaságtörténeti Szemle, 1902. 276, 375.

Molnár László

Adatok két zalai üveghuta történetéhez. Zalai Gyűjtemény 16. Zalaegerszeg, 1980–1981.

ifj. Sobó Jenő

Selmecbánya sz. kir. város társadalma, ipara és kereskedelme a XVI. század második felében. Budapest, 1910.

Szvircesek Ferenc

Az üvegyári munkások életviszonyainak alakulása Nógrád megyében. Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve IV. Salgótarján, 1978. 5–25.

Tagányi Károly

A Rákócziak regéczi üveghutája. Gazdaságtörténeti Szemle, 1900. 142.

Takács Béla

A Zempléni-hegység üveghutái. Budapest, 1966.
Parádi üvegművészet. Budapest, 1970.

Takáts Sándor

Az üvegipar meghonosodása. Egyetértés. 1880. évf. 67–71.

A legrégibb magyar üveghuták. Gazdaságtörténeti Szemle, 1900. 478.

Magyar üvegyártók és üvegesek. Rajzok a török világból III. Budapest, 1917.

Veres László

A Bükk hegység üveghutái. Miskolc, 1979.

Az üveghuták felvevő piaca a 18–19. században. (Szerk.) *Szabadfalvi József–Viga Gyula*. Árucseré és migráció. Miskolc, 1986. 129–133.

TECHNIKA

Dolz, Renate

Gläser. München, é. n.

Fill Ferenc

Üvegtechnika. Budapest, 1958.

Frecskay János

Találmányok könyve II. Budapest, 1877.

Singer–Holmyard–Hall–Williams

A history of technology. Glass and glazes. Oxford, 1947.

Szilasi Ferenc

Üveges szakmai ismeretek. Budapest, 1959.

Takács Béla

Hamuzsírőzés a Zempléni-hegységben. Technikatörténeti Szemle, 1965. 251.

Tasnádiné Marik Klára

Az üveg művészete. Budapest, 1961.

ÜVEGEK A PARASZTI HÁZTARTÁSOKBAN

Altorjai Apor Péter

Methamorphosis Transsylvaniae. Pest, 1863.

Fél Edit

Kocs 1936-ban. Budapest, 1941.

Juhász Antal

A parasztság tárgyi ellátottsága. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75–1. Szeged, 1975. 141–160.

B. Nagy Margit

Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiiek látták. (XVII–XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak). Bukarest, 1973.

Novák László

Mezővárosi népművészet. Nagykőrös, 1982.

Orbán Balázs

A Székelyföld leírása III. Pest, 1869.

Pap Miklós

A tokaji . . . Budapest, 1985.

Radvánszky Béla

Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században. Budapest, 1987.

Szimics Mária

A debreceni országos vásárok története. Budapest, 1938.

Varga Gyula

Egy parasztporta leltára 1806-ban. Múzeumi Kurír 1970/1. 8–17.

A NÉPI ÜVEGEK FORMAI SAJÁTOSSÁGAI, DÍSZÍTMÉNYEI

Ivancsics Nándor

Népi világitás a Zempléni hegyvidéken. Ethnographia, 1985. 409–423.

Takács Béla

A parádi üveghuta parasztedényei az egri múzeumban. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve 1967.

Vajkai Aurél

Szentgál. Budapest, 1959.

Veres László

Magyar népi boros- és pálinkásüvegek. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV–XXVI. Miskolc, 1988. 629–646.

A népi üvegek formai és funkcióbeli sajátosságai. Ethnographica et Folcloristica et Charpatica. Debrecen, 1988. 167–178.

A HATÁRON TÚLI HELYNEVEK JEGYZÉKE

Adamóc – Adamovce (CS)	Gombás – Gombas (CS)
Almaszeg – Voivozi (R)	Görgény – Gurghiu (R)
Almás – Almașu (R)	Görgényüvegcsűr – Glăjărie (R)
Aranyosd – Zlatniky (CS)	Gyetva – Detva (CS)
Aranyos-Maróth – Zlaté Moravce (CS)	Hagymás – Hășmaș (R)
Árpás(felső) – Arpașu de Sus (R)	Ivanopolje – Ivanopolje (YU)
Árpás(alsó) – Arpașu de Jos (R)	Jankovác – Jankovac (YU)
Bártfa – Bardejov (CS)	Kercesora – Cirtșișoara (R)
Bél – Belius (R)	Kistapolcsány – Tapol'čianki (CS)
Bélabánya – Banská Belá (CS)	Kolozsmonostor – Cluj-Mănăștur (R)
Bikszád – Bicsad (R)	Kosolna – Košolna (CS)
Borkut – Borcut (R)	Kovászna – Covasna (R)
Borszék – Borsec (R)	Körmöcbánya – Kremnica (CS)
Bócza – Boca (CS)	Krajna – Krajne (CS)
Bzova-huta – (Divény-Oroszi = Trchanova mellett) (CS)	Kraszna – Crasna (R)
Breznic – Breznice (YU)	Kurima – Kučín (CS)
Butyásza – Buteasa (R)	Léka – Lockenhaus (A)
Csábrágh – Čabrad (CS)	Lipó – Lipova (CS)
Csárad – Čaradice (CS)	Makovica – Makovica (CS)
Derzsénye – Drženice (CS)	Málnapatak – Vlčovo (CS)
Divényhuta-Divin, Stara-Huta (CS)	Málnás – Malnaș (R)
Ebedec – Obyce (CS)	Meczenzéf – Medzev (CS)
Élesd – Alesd (R)	Munkács – Mukačevo (SZU)
Erdőd – Ardud (R)	Murány – Muravska Huta (CS)
Farkasvölgy – Wolfstahl (CS)	Nemessény – Nemeșany (CS)
Feketeerdő – Pădurea Neagră (R)	Novotti – Novot (CS)
Felek – Avrig (R)	Oblazó – Oblazo (CS)
Felsőcsa – Ucea de Sus (R)	Oresje – Oresje (YU)
Felsőbánya – Baia Sprie (R)	Ósebeshely – Sibisel (R)
Fenyőkosztolány – Jedlové Kostolany (CS)	Pakrác – Pakrac (YU)
Ferencvölgyhuta – Franzenthal (R)	Papbikó – Bicău (R)
Gápel – Găpel (CS)	Porumbák(felső) – Porumbacu de Sus (R)

Porumbák(alsó) – Porumbacu de Jos (R)
Sarbó – Sarbava (CS)
Selmechánya – Banska Stiavnica (CS)
Sapsibükszád – Bicsad (R)
Skiczovo – Innocentthal (CS)
Szalánc – Salancka Huta (CS)
Szalonak – Schlaning (A)
Szálbobágy – Săldăbagiu (R)
Szelestye-huta – Poiana Codrului (R)

Sztebnyik – Stebnik (CS)
Tót Poléna – Poljana (CS)
Teplice – Sklené Teplice (CS)
Újbánya – Nova Baňa (CS)
Vorotnicza – Vorotnicz (CS)
Zalán – Zălan (R)
Zalánpatak – Valea Zălanului (R)
Zágon – Zagon (R)
Zliecho – Zliechov (CS)

KÉPJEGYZÉK

- 1 Borospalackok zöldes üvegből. Zempléni huta, XVIII. század vége
- 2 Dróthálóba fúvott palack zöldes üvegből. Zempléni huta, XIX. század vége
- 3 Ballonüveg zöldes üvegből. Vetyemi huta, XIX. század közepe
- 4 „Pocakos” üveg zöldes színű üvegből. Vetyemi huta, XIX. század első fele
- 5 Tejesüveg zöldes színű üvegből. Bükki huta, XIX. század közepe
- 6 Dróthálóba fúvott befőttesüveg. Zöldes színű üvegből. Zempléni huta, XIX. század vége
- 7 Befőttesüvegek szintelen, áttetsző üvegből. Bükki huta, XIX. század vége
- 8 Butélia gravírozott dísszel. Somhegy, 1844.
- 9 Habos díszű butéliák. Zempléni huta, XIX. század eleje
- 10 Butélia szintelen, áttetsző üvegből zománctfestéses díszítéssel. Parád, XIX. század közepe
- 11 Írásos mustrájú kancsó. Erdélyi (Porumbák), XVIII. század eleje
- 12 Kancsók kék színű üvegből. Felső-magyarországi üveghuták, XVIII. század 2. fele, XIX. század eleje
- 13 Kancsó szintelen áttetsző üvegből rátétes díszítéssel. Erdély, XIX. század eleje
- 14 „Rücskös” díszű kancsó. Zempléni huta, XVIII. század vége
- 15 Kancsó gravírozott dísszel. Parád, XIX. század eleje
- 16 Kancsó habos dísszel. Zempléni huta, XIX. század eleje
- 17 Kancsó habos dísszel. Zempléni huta, XIX. század eleje
- 18 Kancsó optikai díszítéssel. Bükki huta, XIX. század közepe
- 19 Kancsó rátétes díszítéssel. Bükki huta, XIX. század közepe
- 20 Pincetokba való palackok gravírozott dísszel. Somhegy, 1818.
- 21 Pincetokba való palack optikai díszítéssel. Zempléni huta, XVIII. század vége
- 22 Pincetokba való palack színes zománctfestéses díszítéssel. Parád, XIX. század 2. fele

- 23 Korsó opálszálas dísszel. Zempléni huta, XIX. század eleje
- 24 Korsó szintelen áttetsző üvegből. Dél-magyarországi huta, XIX. század eleje
- 25 Korsók színes üvegből. Erdély, XIX. század eleje
- 26 Pohár zöldes üvegből, fonáldísszel. Erdélyi huta, XVIII. század eleje
- 27 Pohár festett dísszel. Parád, XIX. század második fele. Pohár „buborékos” dísszel. Zempléni huta, XIX. század eleje
- 28 Talpas poharak szintelen áttetsző üvegből. Felső-magyarországi huta, XIX. század
- 29 Mécs poharak színes üvegből. Zempléni huta, XIX. század
- 30 Márcos poharak sárgásbarna üvegből. Dunántúli huták, XIX. század
- 31 Pohár gravírozott dísszel. Bükki huta, XIX. század második fele
- 32 Talpas pohár szintelen áttetsző üvegből, gravírozott dísszel. Bakonyi huta, 1877
- 33 Kancsó pohár szintelen áttetsző üvegből. Erdélyi huta, XVIII. század második fele
- 34 Porciós üvegek optikai dísszel. Felső-magyarországi huták termékei, XIX. század első fele
- 35 Pálinkáskorsók zöldes üvegből. Baranyai, dél-magyarországi huták termékei, XIX. század első fele
- 36 Pálinkásbugyagok kék színű üvegből. Baranyai hutatermékek, XIX. század első fele
- 37 Kulacs rátétes dísszel. Bükki huta, XIX. század eleje
- 38 Kulacs habos dísszel. Zempléni huta, XIX. század eleje
- 39 Pálinkásbutykos zománcfestéses díszítéssel. Erdély, XVIII. század
- 40 Pálinkásbutykos zománcfestéses díszítéssel. Erdély, XVIII. század
- 41 Pálinkásbutykos zománcfestéses díszítéssel. Erdély, XVIII. század
- 42 Bokály rátétes dísszel zöldes üvegből. Erdély, XVIII. század második fele
- 43 Keresztelő kancsó. Zempléni huta, XVIII. század második fele
- 44 Vászonsimító vasaló zöldes üvegből. Parád, XIX. század közepe
- 45 Mécses zöldes színű üvegből. Felső-magyarországi hutatermékek, XIX. század
- 46 Légyfogó szintelen áttetsző üvegből. Bükki huta, XIX. század második fele
- 47 Tréfás (vexír) kancsó. Erdély, XVIII. század
- 48 Tréfás üveg. Bükki huta, XIX. század eleje
- 49 Tréfás pohár. Erdély, XIX. század közepe

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- 1 Weinflaschen aus grünlichem Glas, Zempléner Hütte, Ende des 18. Jahrhunderts
- 2 In ein Drahtnetz geblasene Flasche aus grünlichem Glas, Zempléner Hütte, Ende des 19. Jahrhunderts
- 3 Glasballon aus grünlichem Glas, Hütte von Vétyem, Mitte des 19. Jahrhunderts
- 4 „Bauch“-Glas aus Glas grünlicher Farbe, Vétyemer Hütte, erste Hälfte des 19. Jahrhunderts
- 5 Milchflasche aus Glas grünlicher Farbe, Bükker Hütte, Mitte des 19. Jahrhunderts
- 6 In ein Drahtnetz geblasenes Einweckglas aus Glas grünlicher Farbe, Zempléner Hütte, Ende des 19. Jahrhunderts
- 7 Einweckglas aus farblosem, durchscheinendem Glas, Bükker Hütte, Ende des 19. Jahrhunderts
- 8 Bouteille mit graviertem Verzierung, Somhegy, 1844
- 9 Schaumverzierte Bouteille, zempléner Hütte, Anfang des 19. Jahrhunderts
- 10 Bouteille aus farblosem, durchscheinendem Glas, mit Emailfarbe verziert, Paráds, Mitte des 19. Jahrhunderts
- 11 Krug mit Schriftmuster, Erdély (Porumbák), Beginn des 18. Jahrhunderts
- 12 Krüge aus Glas blauer Farbe, Glashütten von Oberungarn, 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, Beginn des 19. Jahrhunderts
- 13 Krug aus farblosem, durchscheinendem Glas mit Auflageverzierung, Erdély, Anfang des 19. Jahrhunderts
- 14 Krug mit buckliger Verzierung, Zempléner Hütte, Ende des 18. Jahrhunderts

- 15 Krug mit gravierter Verzierung, Pará, Beginn des 19. Jahrhunderts
- 16 Krug mit Schaumverzierung, zempléner Hütte, Beginn des 19. Jahrhunderts
- 17 Krug mit Schaumverzierung, zempléner Hütte, Beginn des 19. Jahrhunderts
- 18 Krug mit optischer Verzierung, bükker Hütte, Anfang des 19. Jahrhunderts
- 19 Krug mit aufgelegter Verzierung, bükker Hütte, Mitte des 19. Jahrhunderts
- 20 Ins Kellerfach gehörende Flaschen mit graviertem Schmuck, Somhegy, 1818
- 21 Ins Kellerfach gehörende Flasche mit optischer Verzierung, zempléner Hütte, Ende des 18. Jahrhunderts
- 22 Ins Kellerfach gehörende Flasche mit Verzierung durch bunte Emailfarben, Pará, 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts
- 23 Krug mit opalen Fäden verziert, zempléner Hütte, Anfang des 19. Jahrhunderts
- 24 Krug aus farblosem, durchscheinendem Glas, südungarische Hütte, Beginn des 19. Jahrhunderts
- 25 Krüge aus farbigem Glas, Erdély, Anfang des 19. Jahrhunderts
- 26 Trinkglas aus grünlichem Glas mit Fadenverzierung, erdélyer Hütte, Beginn des 18. Jahrhunderts
- 27 Trinkglas mit „blasiger“ Verzierung, zempléner Hütte, Anfang des 19. Jahrhunderts
- 28 Gläser mit Fuß aus farblosem, durchscheinendem Glas, oberungarische Hütte, 19. Jahrhundert
- 29 Lichterglas aus buntem Glas, zempléner Hütte, 19. Jahrhundert
- 30 Trinkgläser aus gelb-braunlichem Glas. Glashütten von Westungarn. 19. Jahrhundert
- 31 Glas mit gravierter Verzierung, bükker Hütte, zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts
- 32 Trinkgläser mit Fuß aus farblosem, durchscheinendem Glas und graviertem Schmuck, bakonyer Hütte, 1877

- 33 Krugglas aus farblosem, durchscheinendem Glas, erdélyer Hütte, zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts
- 34 Portionsgläser mit optischer Verzierung, Produkte der oberungarischen Hütten, erste Hälfte des 19. Jahrhunderts
- 35 Schnapskrüge aus grünlichem Glas, Produkte der Hütten von Baranya und Südungarn, erste Hälfte des 19. Jahrhunderts
- 36 Schnapsflaschen aus Glas von blauer Farbe, Hüttenprodukte aus Baranya, erste Hälfte des 19. Jahrhunderts
- 37 Kulacs (Feldflasche) mit aufgelegter Verzierung, bükker Hütte, Beginn des 19. Jahrhunderts
- 38 Kulacs mit Schaumverzierung, zempléner Hütte, Anfang des 19. Jahrhunderts
- 39 Schnapsflaschen mit Schmuck aus Emailfarbe, Erdély, 18. Jahrhundert
- 40 Schnapsflaschen mit Emailfarbe verziert, Erdély, 18. Jahrhundert
- 41 Mit Emailfarbe verzierte Schnapsflasche, Erdély, 18. Jahrhundert
- 42 Henkelkrug aus grünlichem Glas mit Auflageverzierung, Erdély, 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts
- 43 Taufkanne, zempléner Hütte, 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts
- 44 Bügeleisen zum Glätten von Leinen aus grünlichem Glas, Paráđ, Mitte des 19. Jahrhunderts
- 45 Lichthalter aus Glas grünlicher Farbe, Produkt der oberungarischen Hütten, 19. Jahrhundert
- 46 Fliegenfänger aus farblosem, durchscheinendem Glas, bükker Hütte, zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts
- 47 Vexierkrug, Erdély, 18. Jahrhundert
- 48 Jux-Vexierflasche, bükker Hütte, Anfang des 19. Jahrhunderts
- 49 Juxglas, Erdély, Mitte des 19. Jahrhunderts

ILLUSTRATION

- 1 Wine-bottles made of green-coloured glass. From the glass-works of the Zemplén, at the end of the 18th century
- 2 A bottle made of green-coloured wire-glass. From the glass-works of the Zemplén, at the end of the 19th century
- 3 A balloon made of green-coloured glass. From the glass-works of Vétyem, in the first half of the 19th century
- 4 A “big-bellied” bottle made of green-coloured glass. From the glass-works of Vétyem, in the middle of the 19th century
- 5 A milk-bottle made of green-coloured glass. From the glass-works of the Bükk, in the middle of the 19th century
- 6 A fruit-jar made of green-coloured wire-glass. From the glass-works of the Zemplén, at the end of the 19th century
- 7 Fruit-jars made of colourless, translucent glass. From the glass-works of the Bükk, at the end of the 19th century
- 8 A bottle with engraved decoration. From Somhegy, 1844
- 9 Bottles with foamy decoration. From the glass-works of the Zemplén, at the beginning of the 19th century
- 10 A bottle made of colourless, translucent glass with enamel painting. From Parád, at the beginning of the 19th century
- 11 A jug with writing. From Transylvania, Porumbák, at the beginning of the 18th century
- 12 Jugs made of blue-coloured glass. From the glass-works of Upper-Hungary, in the second half of the 18th century and at the beginning of the 19th century

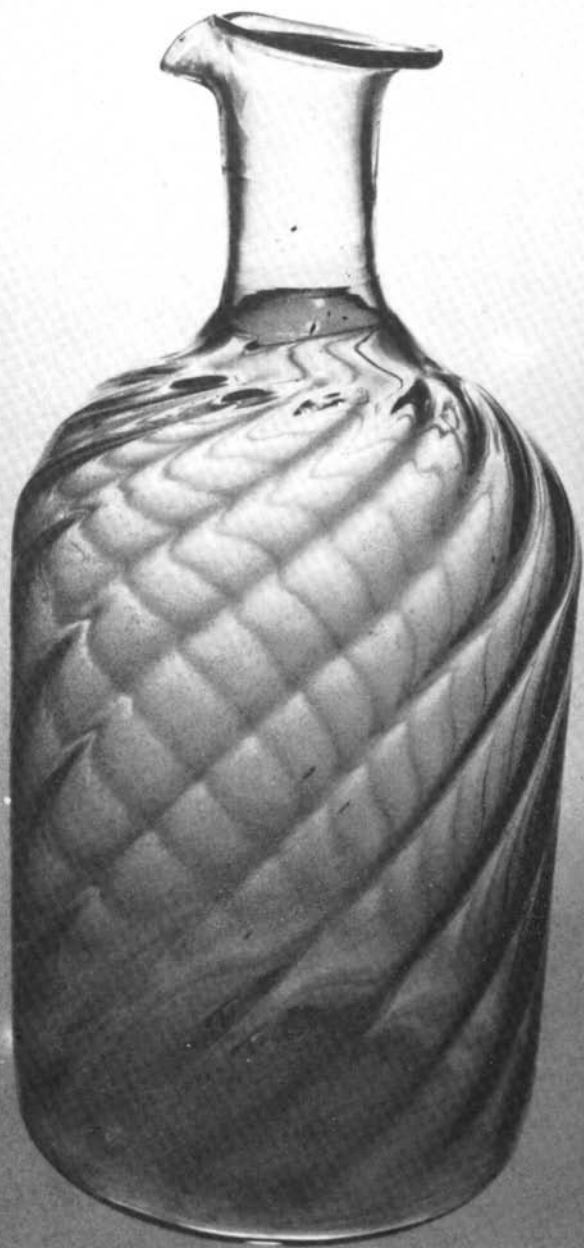
- 13 A jug made of colourless, translucent glass with applied ornament. From Transylvania, at the beginning of the 19th century
- 14 A jug with rough-surfaced ornament. From the glass-works of the Zemplén, at the end of the 18th century
- 15 A jug with engraved ornament. From Parádk, at the beginning of 19th century
- 16 A jug with foamy decoration. From the glass-works of the Zemplén, at the beginning of the 19th century
- 17 A jug with foamy decoration. From the glass-works of the Zemplén, at the beginning of the 19th century
- 18 A jug with optical decoration. From the glass-works of the Bükkk, in the middle of the 19th century
- 19 A jug with applied ornament. From the glass-works of the Bükkk, in the middle of the 19th century
- 20 Wine-bin bottles with engraved ornament. From Somhegy, 1818
- 21 A wine-bin bottle with optical decoration. From the glassworks of the Zemplén, at the end of the 18th century
- 22 A wine-bin bottle with coloured enamel painting. From Parádk, in the second half of the 19th century
- 23 A jug with opal fibre ornament. From the glass-works of the Zemplén, at the beginning of the 19th century
- 24 A jug made of colourless, translucent glass. From the glass-works of Southern Hungary, at the beginning of the 19th century
- 25 Jugs made of coloured glass. From Transylvania, at the beginning of the 19th century
- 26 A glass made of green-coloured glass with thread ornament. From the glass-works of Transylvania, at the beginning of the 18th century
- 27 A glass with painted ornament. From Parádk, in the second half of the 19th century. A glass with bubble ornament. From the glass-works of the Zemplén, at the beginning of the 19th century
- 28 Stemmed glasses made of colourless, translucent glass. From the glass-works of Upper Hungary, in the 19th century

- 29 Lamp-bottles made of coloured glass. From the glass-works of the Zemplén, in the 19th century
- 30 Glasses with hydromel made of yellow and brown glass. From the glass-works of Transdanubia, in the 19th century.
- 31 A glass with engraved ornament. From the glass-works of the Bükk, in the second half of the 19th century
- 32 A stemmed glass made of colourless, translucent glass with engraved ornament. From the glass-works of the Bakony, 1877
- 33 A jug-glass made of colourless, translucent glass. From the glass-works of Transylvania, in the second half of the 18th century
- 34 Portion-bottles with optical ornament. From the glass-works of Upper Hungary, in the first half of the 19th century
- 35 Brandy-bottles made of green-coloured glass. From the glass-works of Southern Hungary, Baranya county, in the first half of the 19th century
- 36 Brandy-bottles made of blue-coloured glass. From the glass-works of Baranya, in the first half of the 19th century
- 37 A flask with applied ornament. From the glass-works of the Bükk, at the beginning of the 19th century
- 38 A flask with foamy ornament. From the glass-works of the Zemplén, at the beginning of the 19th century
- 39 A spirit-flask with enamel painting. From Transylvania, in the 18th century
- 40 A spirit-flask with enamel painting. From Transylvania, in the 18th century.
- 41 A spirit-flask with enamel painting. From Transylvania, in the 18th century
- 42 A jug with applied ornament made of green-coloured glass. From Transylvania, in the second half of the 18th century
- 43 A baptismal jug. From the glass-works of the Zemplén, in the second half of the 18th century
- 44 A linen-smoothing iron made of green-coloured glass. From Parádk, in the middle of the 19th century
- 45 Lamps made of green-coloured glass. From the glass-works of Upper Hungary, in the 19th century.

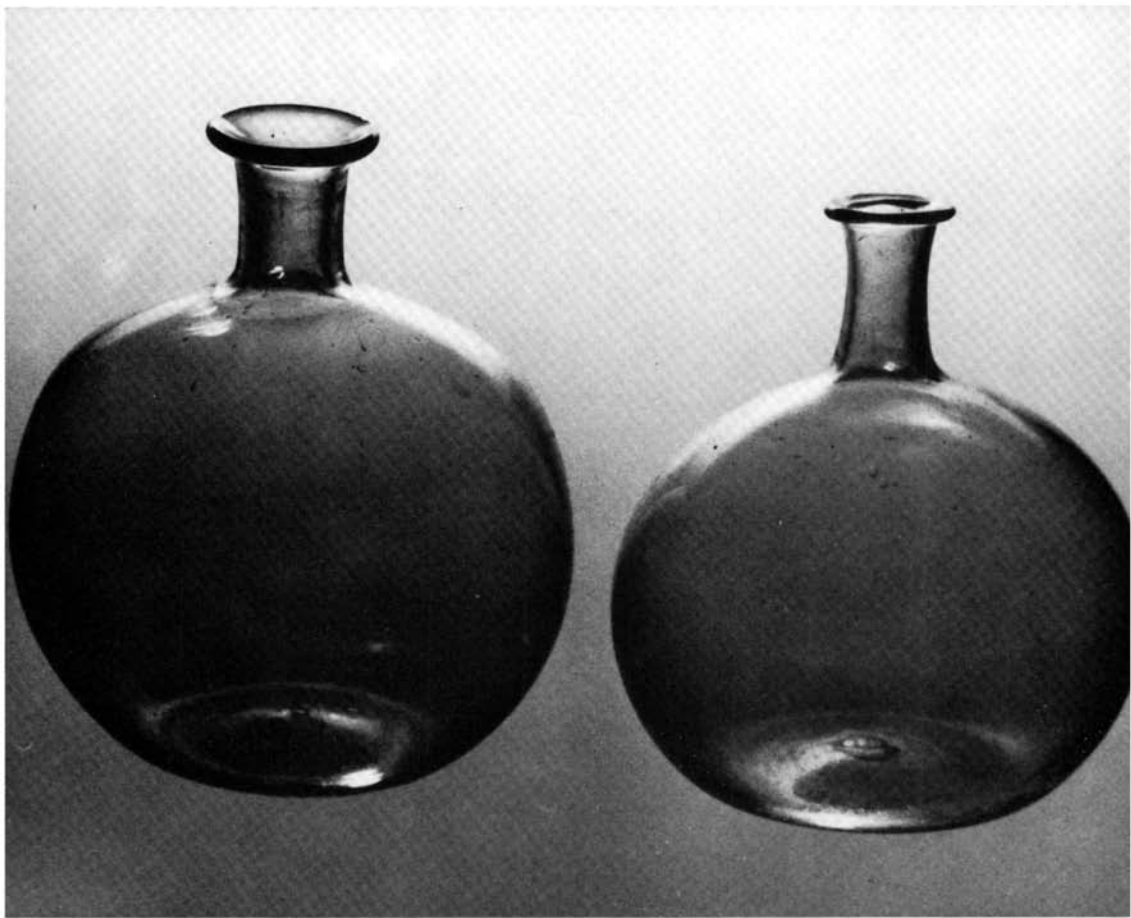
- 46 A fly-trap made of colourless, translucid glass. From the glass-works of the Bükk, in the second half of the 19th century
- 47 A funny jug. From Transylvania, in the 18th century
- 48 A funny glass. From the glass-works of the Bükk, at the beginning of the 19th century
- 49 A funny glass. From Transylvania, in the middle of the 19th century

KÉPEK

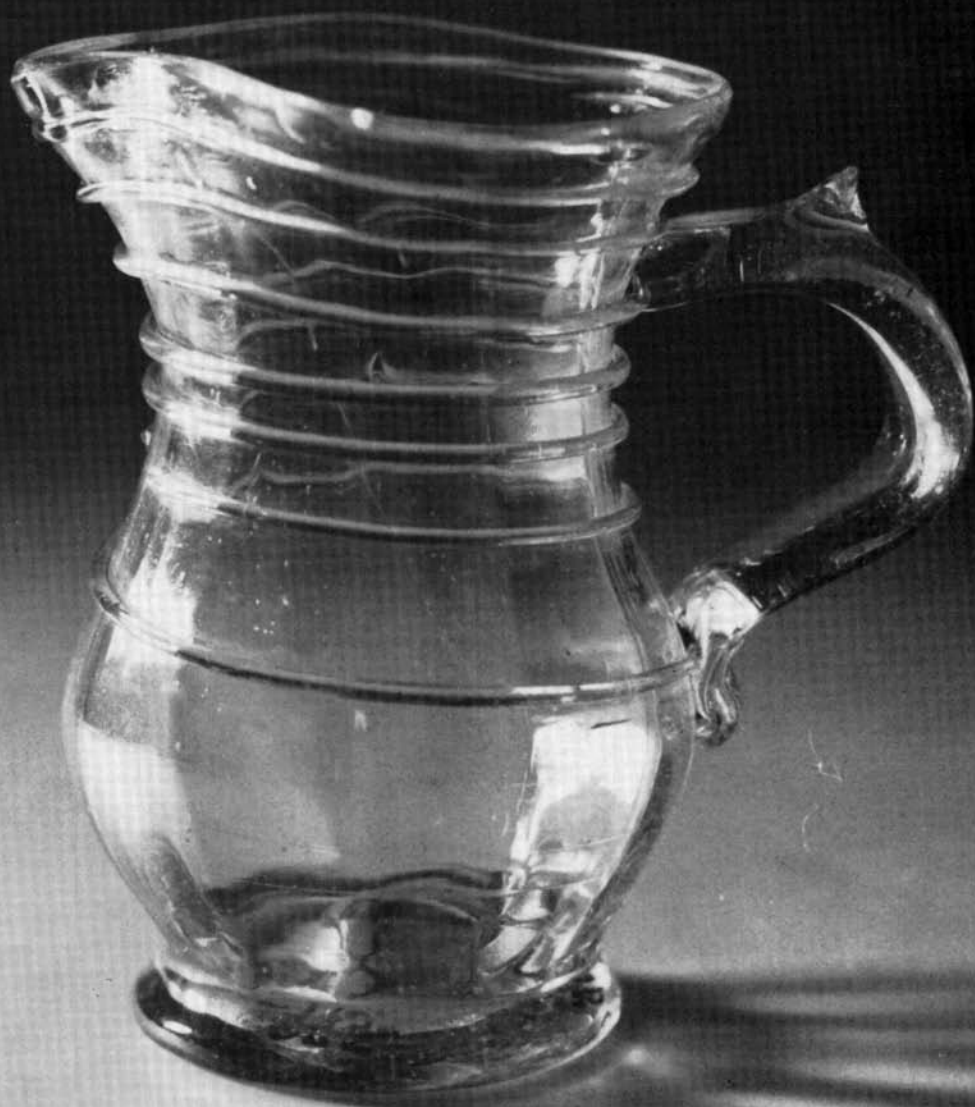

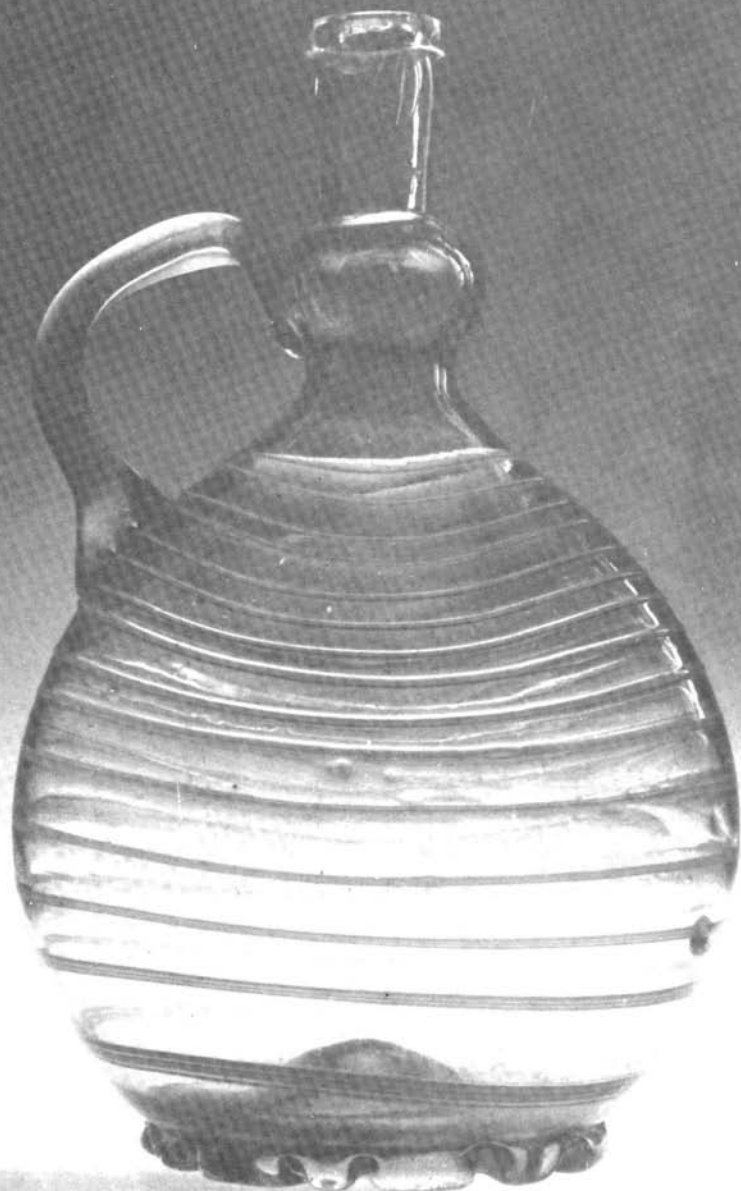

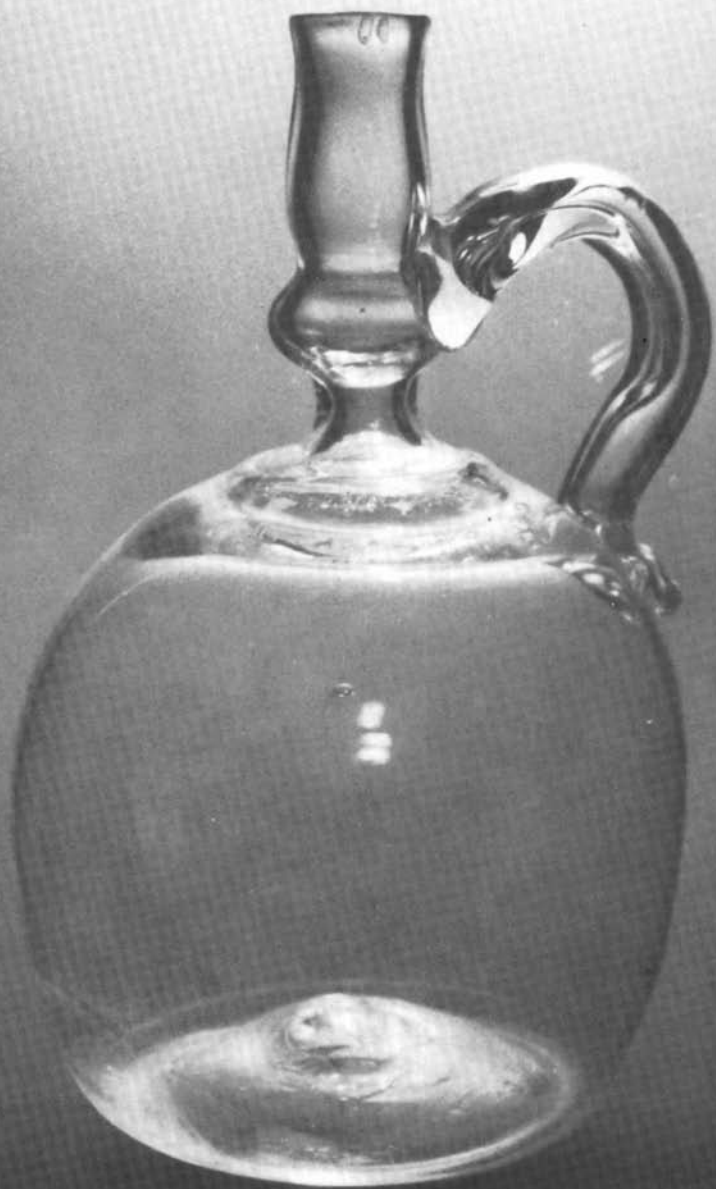

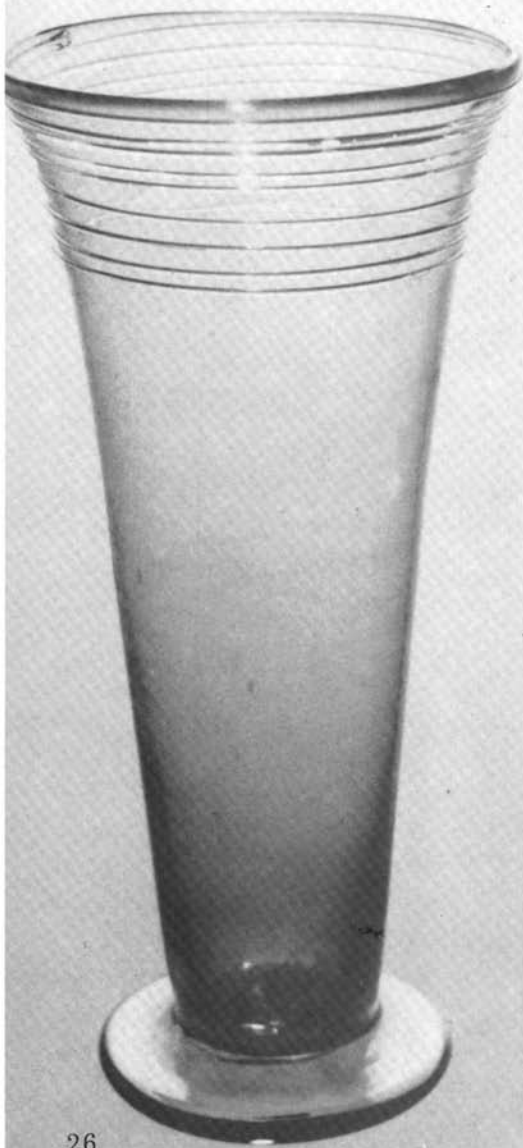

26

27

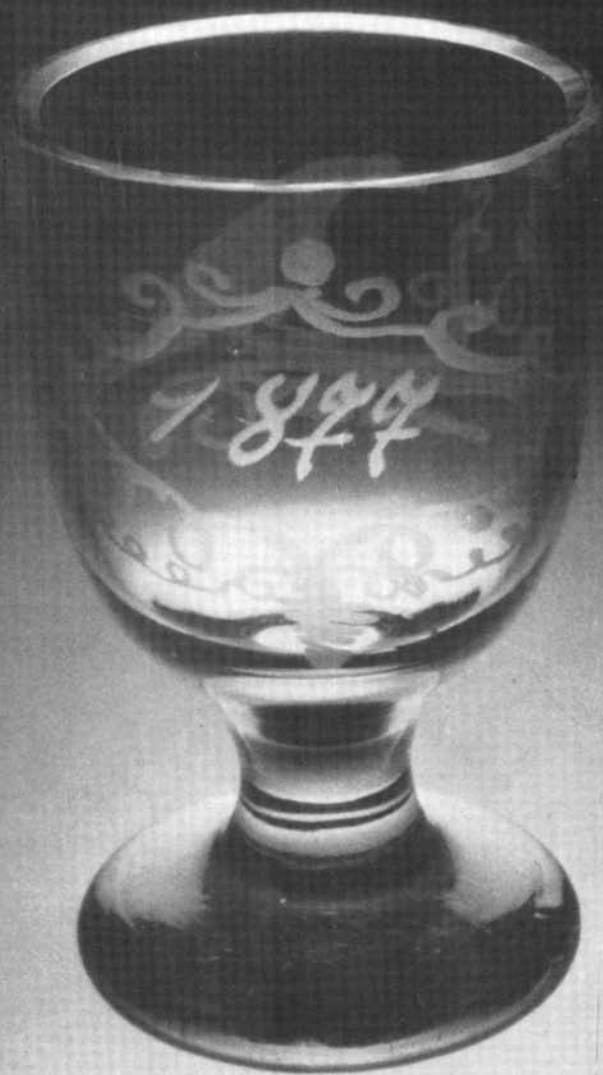
28

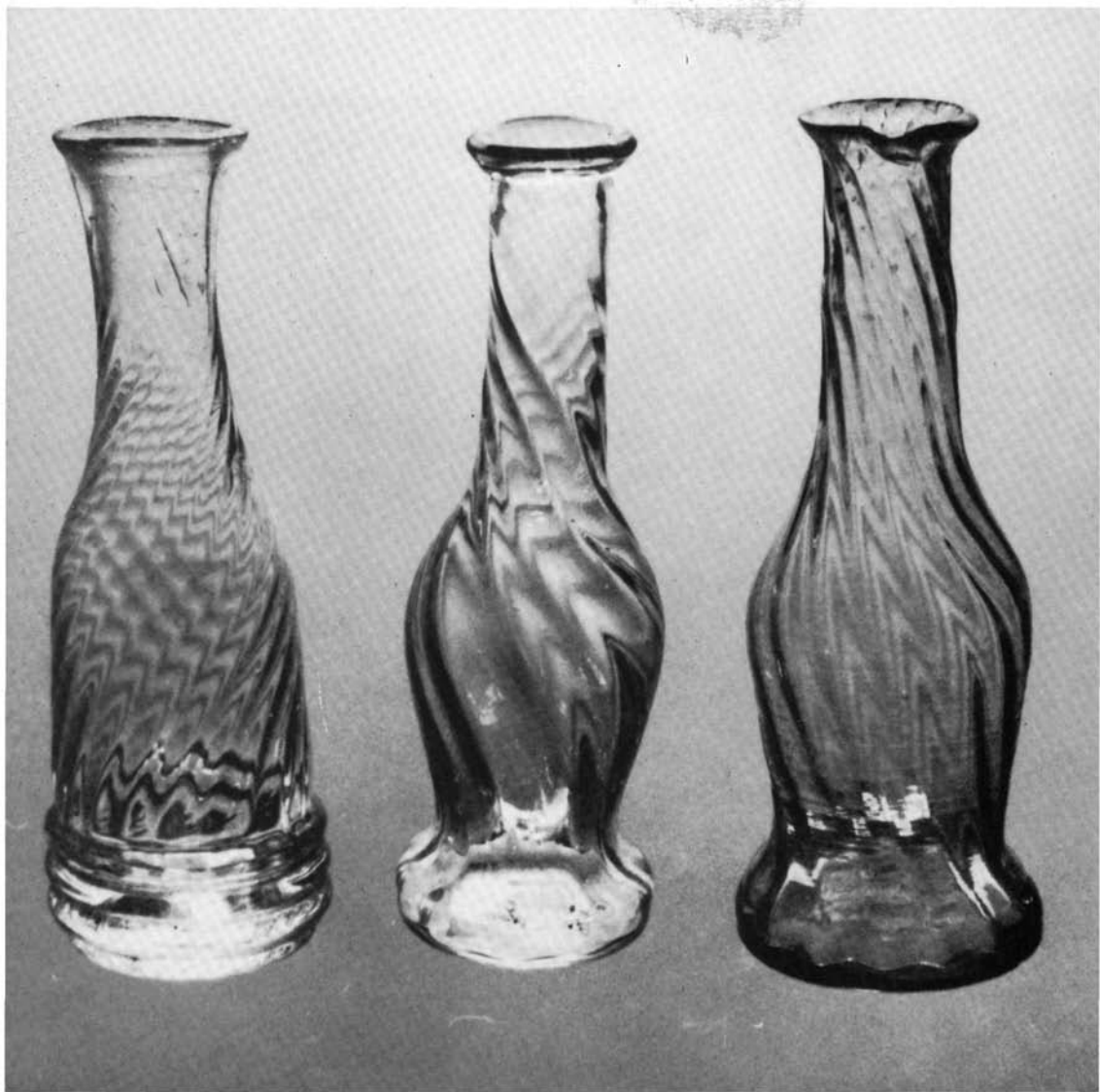
29

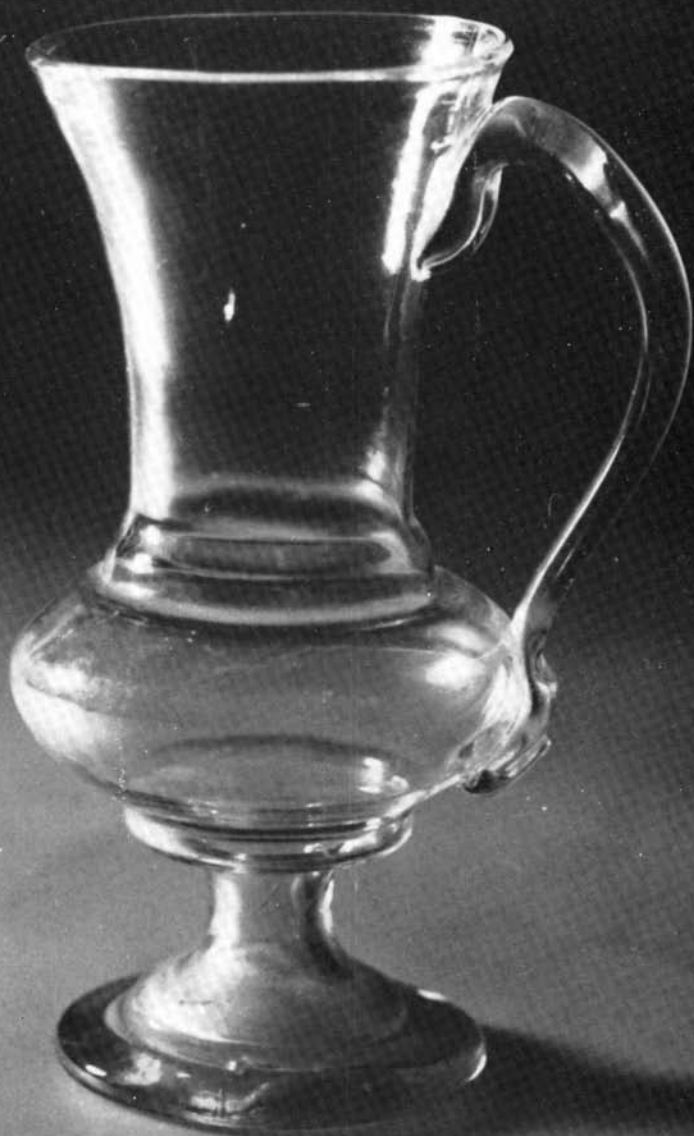

30

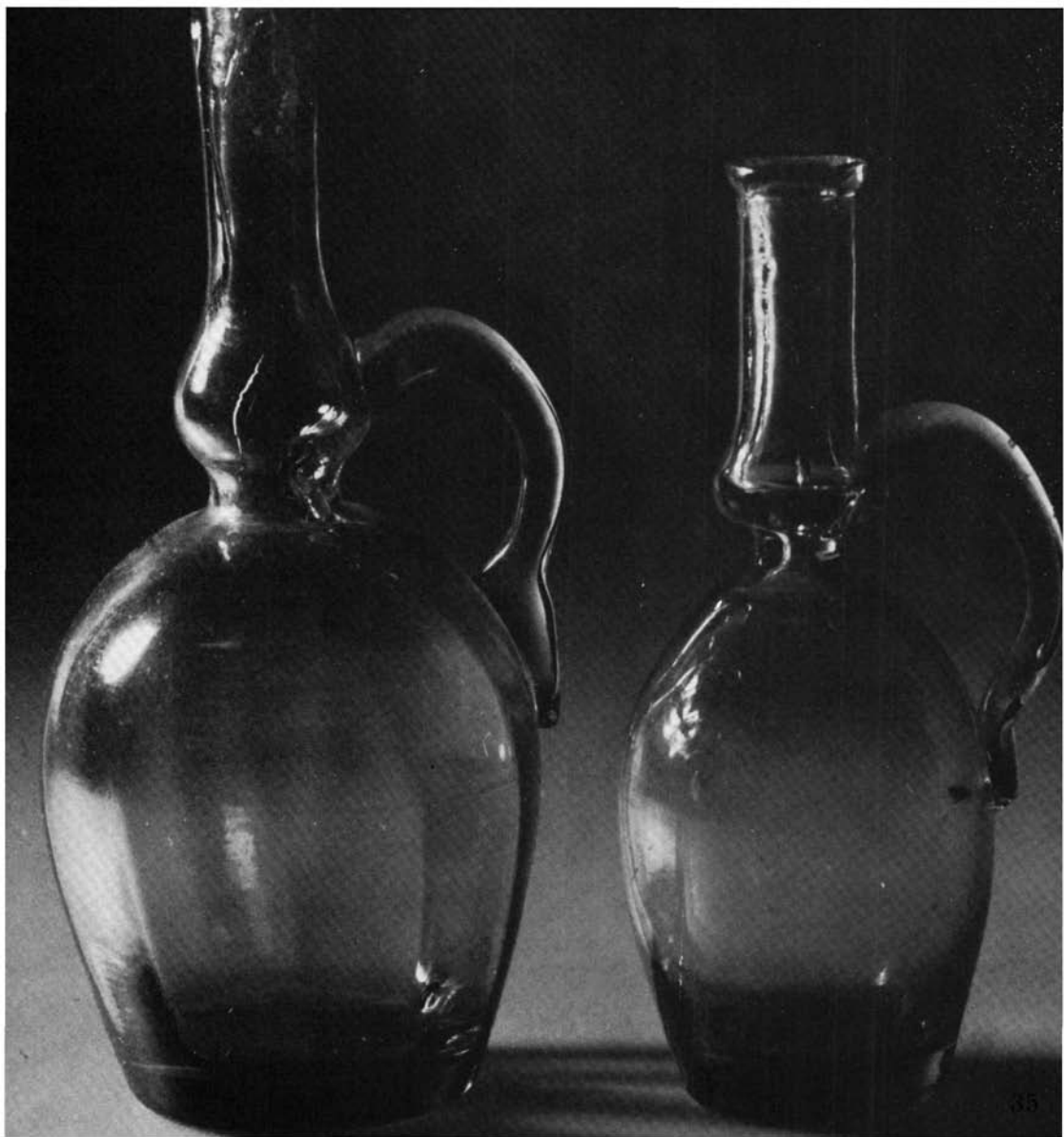

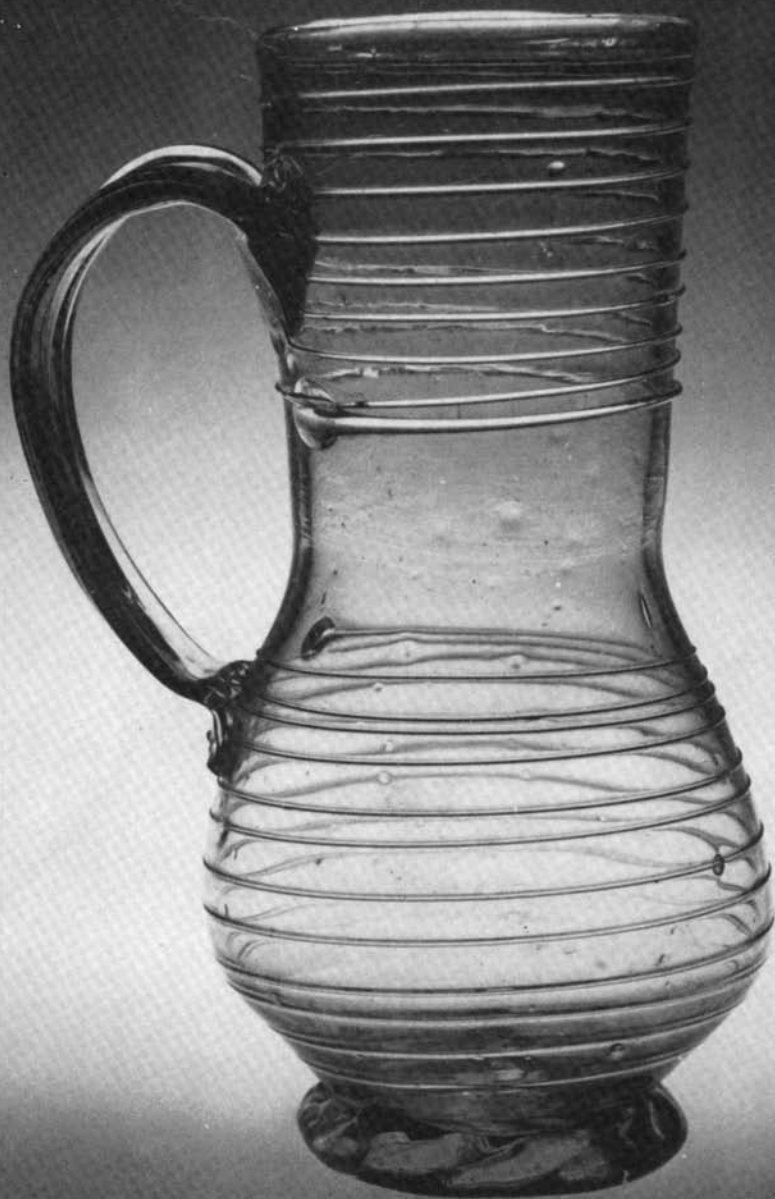

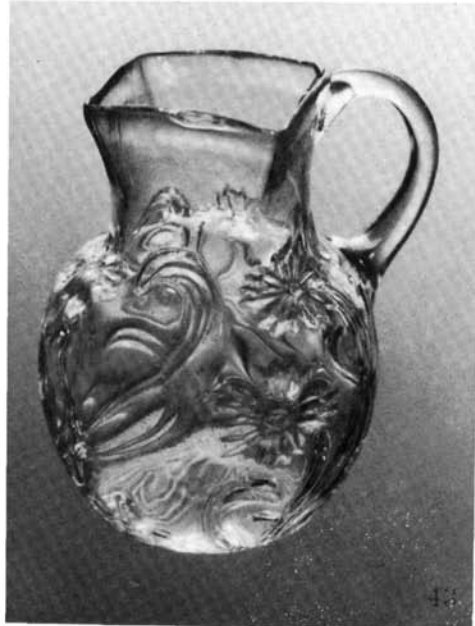

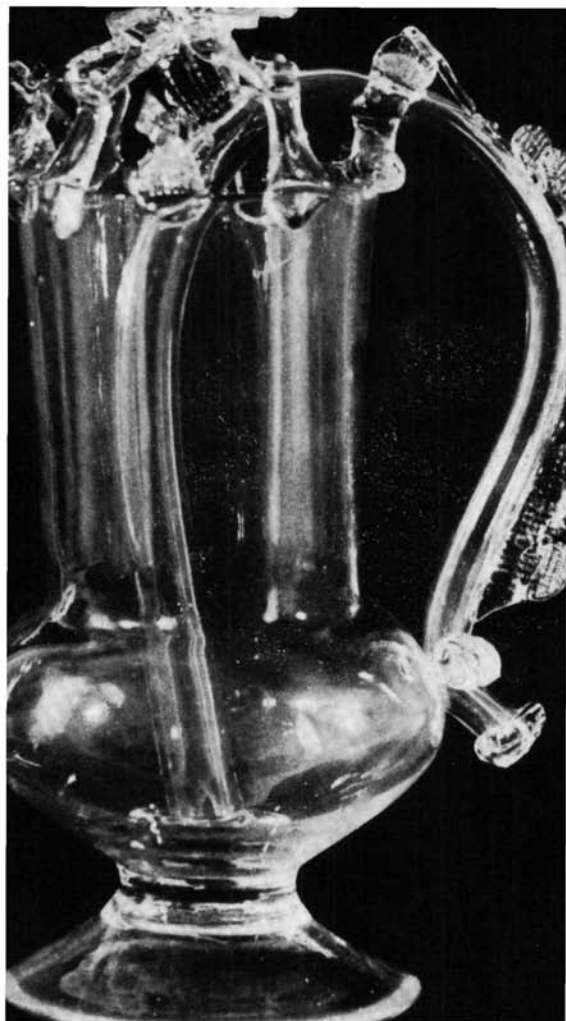

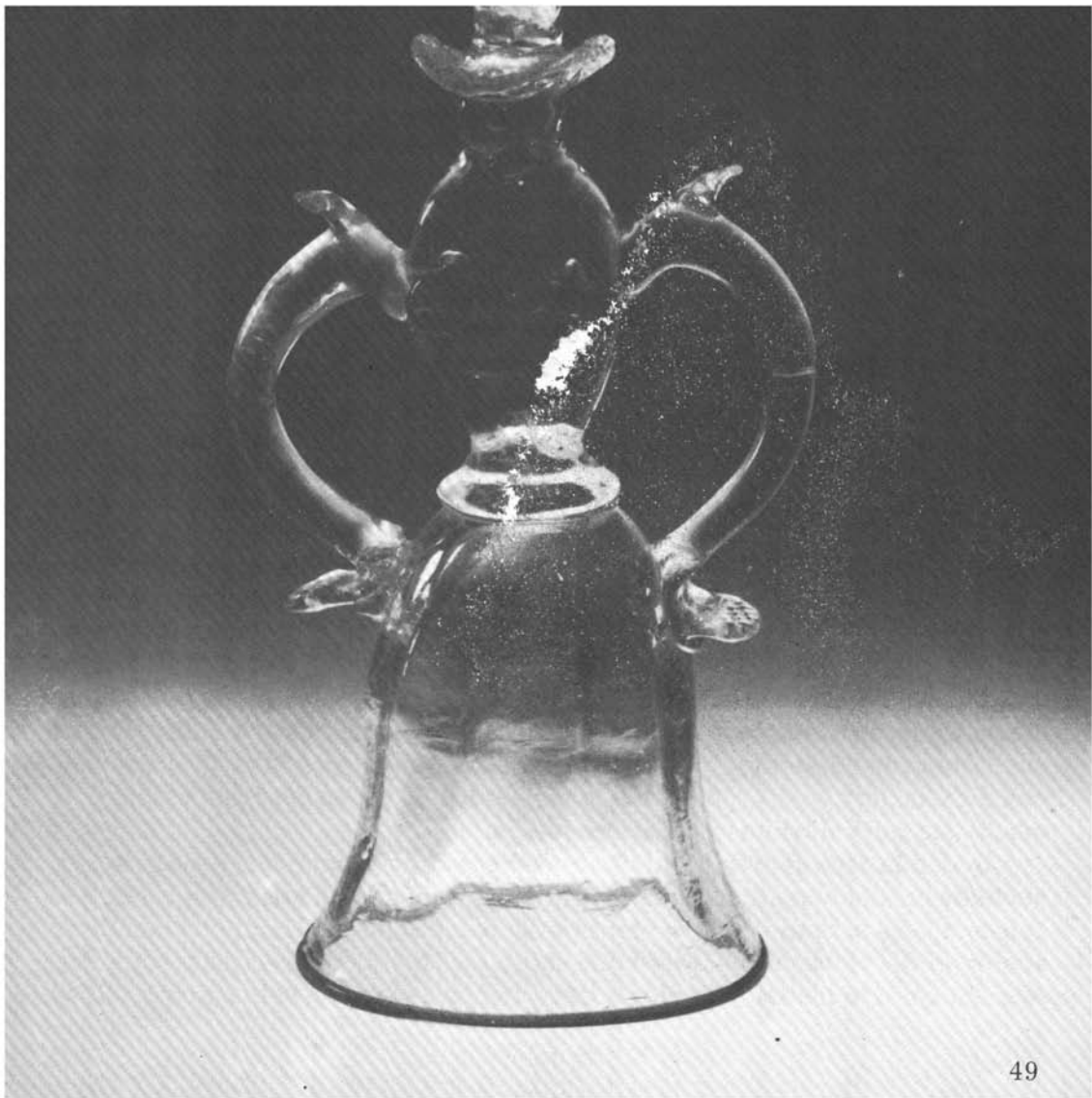

UNGARISCHE VOLKSTÜMLICHE GLASWAREN

In der ungarischen Volkskunst stellen die ehemals in den bäuerlichen Haushalten befindlichen Gebrauchsgläser einen eigenartigen Farbtupfer dar. Die ungarische völkerkundliche Wissenschaft hat bis vor einigen Jahren diesen Gegenständen keine besondere Bedeutung beigemessen, bei der Untersuchung des bäuerlichen Milieus wurden sie praktisch außer Betracht gelassen. Zur Jahrhundertwende, als man die Glasgegenstände noch in grosser Zahl hätte sammeln können, suchte die Forschung auf dem Gebiet der Volkskunst die spezifisch bäuerlichen, ursprünglichen Kunstrichtungen. Diese Bemühung kam zur Geltung, damit bei der Schaffung der Nationalkultur auch aus der Volkskunst nur die spezifischen, urwüchsigen, nur in Ungarn zu findenden Richtungen herausgesucht werden. Die Glasherstellung war dagegen ziemlich international. Das Mißtrauen gegenüber den in der bäuerlichen Verwendung befindlichen Glasgegenständen wurde noch dadurch weiter gesteigert, daß diese Glaswaren genauso gut eng an das alltägliche Leben des Adels und der Bürgerschaft gebundene Gegenstände waren, wie an das der Bauernschaft. Die Volkskunst ist entsprechend der herkömmlichen Auffassung an die im weiteren Sinne verstandene Bauernschaft anzulehnen. Zu Recht wurde auch die Frage gestellt, ob die Natur der Glasherstellung, also die Tatsache, daß die Glasfertigung größere industrielle Einrichtungen benötigt, es möglich macht, sie zur Volkskunst werden zu lassen.

In den letzten Jahren beinhaltet der Begriff der ungarischen Volkskunst auch die bei der volkstümlichen Kultur einzureihenden Kunstzweige. Die gegebenen Gegenstände werden nicht nur von der Seite der Hersteller, sondern auch von der Seite der Nutzer betrachtet. In Ergebnis dieser Änderung der Ansicht werden heutzutage die im bäuerlichen Gebrauch befindlichen Glas-

gegenstände unter die Volkskunst eingereiht. Diese Arbeit macht als erste den Versuch die in den verschiedenen Sammlungen zu findenden volkstümlichen Glasartikel mit dem Anspruch auf Vollständigkeit zu erfassen. Sie ist auch darum bemüht, aufgrund der Eigenarten der Formen und Verzierungen die Produkte zu typisieren und ihren Platz und ihre Rolle in der europäischen Glaskunst zu bestimmen.

Die in den europäischen – aber hauptsächlich in den westeuropäischen – Ländern unter der Bezeichnung Waldglas bekannten Glasartikel des allgemeinen Gebrauchs sind in Ungarn mit verschiedenen Bezeichnungen bedacht worden. Die häufigsten Benennungen waren rustikales Glas und Bauernglas. Die im XVII–XIX. Jahrhundert gegründeten und produzierenden ungarischen Glashütten haben überwiegend solche Produktarten hergestellt. Die Herausbildung der spezifischen ungarischen Glasindustrie spiegelt die charakteristischen Merkmale der ungarischen Industrialisierung wider. Im Lande gab es im Mittelalter bis zum XVI. Jahrhundert eine entwickelte Glasindustrie. Die ersten Glashütten wurden in der Nachbarschaft der bedeutendsten Gold und Silbergruben Europas geschaffen, wo in erster Linie die zur Lagerung des für die Trennung von Gold und Silber unentbehrlichen Königswassers benötigten Glasgefäße hergestellt wurden. Aber auch die herrschaftlichen Ansprüche befriedigende Anfertigung von Gebrauchs- und Zierglas war bedeutend. Die den venezianischen Einfluß widerspiegelnde Glasindustrie wurde aber aufgrund der Verwüstungen durch die Türken am Ende des XVI. Jahrhunderts vollständig vernichtet. Als in der Geschichte der europäischen Glasherstellung der Epochenwechsel zwischen der venezianischen und der tschechischen Glasherstellung geschah und das böhmische Kristallglas seinen Eroberungsfeldzug in Europa antrat, wurden die ersten Versuche zur Wiederbelebung der ungarischen Glasindustrie unternommen. Die neuerliche Entfaltung der ungarischen Glasindustrie hatte natürliche wirtschaftliche Gründe. Die über eine gewaltige Ausdehnung verfügenden Herrschaftsgüter des Adels versuchten solche Industriezweige anzusiedeln, die für die Nutzung des Holzes der Wälder geeignet waren. Eine derartige Möglichkeit ergab sich mit der über einen außerordentlichen Holzbedarf verfügenden Glasherstellung. Die in der Zentren der herrschaftlichen Besitze des

Adels im XVII–XIX. Jahrhundert erbauten Glashütten überzogen die gebirgigen Gegenden Ungarns mit einem dichten Netz. Im XVIII. Jahrhundert wurden 32, im XIX. Jahrhundert 56 Glashütten im Lande neugegründet. Die ersten Glashütten wurden in Transsylvanien in den fürstlichen Gütern eröffnet. Gábor Bethlen rief im Jahre 1619 aus dem bei Venedig gelegenen Murano italienische Glasmacher ins Land, die in der Hütte Porumbák ihre Tätigkeit aufnahmen. Die kaum ein Jahrzehnt dauernde Arbeit der italienischen Meister zeigte sich als ausreichend dafür, daß die ungarischen und rumänischen Leibeigenen von Transsylvanien sich die grundlegenden Kenntnisse der Glasherstellung aneigneten und in den später gegründeten Hütten unter Anleitung der polnischen, deutschen und böhmisch-mährischen Meister die nötigen Arbeitskräfte stellen konnten. In Transsylvanien konzentrierten sich die volkstümliches Glas fertigenden Glashütten auf drei gut voneinander abzugrenzenden Gebieten. Sie befanden sich entlang des Flusses Olt, im Gebiet der Szekeler und an der Grenze des geschichtlichen Transsylvanien. Im XVII–XIX. Jahrhundert fertigten gleichzeitig 5–7, später 10–12 Glashütten in abwechslungsreicher Form und Funktion ihre Produkte. Ausdruck des großen Formenreichtums ist, daß am Ende des XVII. Jahrhunderts schon mehr als 30 verschiedene Produkttypen hergestellt wurden. Die Traditionen der venezianischen Glasherstellung lebten auf ungarischem Gebiet in Transsylvanien am stärksten. Die Schönheit der durch den venezianischen Einfluß entstehenden elegant geformten Glaswaren wurde durch die Habán-Wirkung nur noch verstärkt. Die am Ende des XVI. Jahrhunderts aus Südtirol und Norditalien vertriebene Glaubenssekte, die Anhänger des Anabaptismus, haben sich unter anderem auch in Transsylvanien niederlassend eine entwickelte Töpferindustrie zustande gebracht. Die Habán-Töpfer überzogen die in den Hütten hergestellten Glasartikel mit einer Bleiglasur und malten mit verschiedenen Metalloxiden Verzierungen auf die Gefäße. Zu den schönsten Stücken der volkstümlichen Glaswaren aus Transsylvanien gehören die von den Habán verzierten kobaltblauen birnenförmigen Krüge und Kannen, die meist Jahreszahlen tragen.

In Hinsicht auf die Zahl der Glashütten hat sich in Oberungarn die bedeutendste ungarische Glasindustrie herausgebildet. Bei den Gründungen der

Hütten stand die Familie Rákóczi an der Spitze. Die zu ihrem Gut in Makovec gerufenen Glasmacher brachten die Produktion in der im Jahre 1698 gegründeten Hütte von Regéc in Gang. 1708 wurde der Betrieb in Paráđ gegründet, dessen Nachfolger auch heute noch produziert. Die Glashütten in Oberungarn befriedigten in erster Linie die Bedürfnisse der geschichtlichen Weinbauenden, so die von Tokaj-Hegyalja, mit den zur Lagerung des Weins benötigten Flaschen und anderen Gefäßen. Während in Transsylvanien zu Beginn die venezianische, italienische Wirkung in der Glasherstellung zur Geltung kam, dominierte in Oberungarn der böhmisch-mährische Einfluß.

Im westlichen Teil Ungarns entstand im Vergleich zu Transsylvanien und Oberungarn verhältnismäßig spät, erst am Anfang des XIX. Jahrhunderts, eine entwickelte Glasindustrie. Aber die Zahl der Glashütten und die Menge der hergestellten Produkte bleibt im Vergleich zu den beiden anderen Gebieten der Glasproduktion wesentlich unter dieser. Die berühmtesten Glashütten arbeiteten im Bakony-Gebirge und die vielleicht schönsten ungarischen volkstümlichen Glaswaren kamen aus der Hütte von Somhegy. Die Glasartikel von Somhegy hatten im allgemeinen eine gravierte Verzierung. Regelmäßig erschienen darauf Jahreszahl, Monogramm und die Darstellung von Hirschen. Letzteres war das Motiv der Ortschaft Szentgál war eine Ansiedlung der Adligen. Seine Einwohner standen als königliche Jäger im Dienste des jeweiligen Herrschers. Bis 1848 sandten sie Krammetsvögel und Wildschweine in die königliche Küche nach Wien. Die auf den Glasgefäßen zu sehenden Hirschdarstellungen gerieten aus dem Wappen der Ortschaft auf Bestellung der Adligen von Szentgál auf die Wandungen der Flaschen und Kulatsch (Trinkflasche). Der Grund für die relativ späte Herausbildung der Glashütten in Transdanubien ist wahrscheinlich in der Nähe der österreichischen und deutschen Gebiete zu suchen. Die Glasherstellung wurde hier von den Österreichern und deutschen eingebürgert, später aber gelangten die böhmisch-mährischen Glasmacher-Meister in die entscheidende Position.

Die Glasgegenstände wurden vom Ende des XVIII. Jahrhunderts an kontinuierlich zu alltäglichen Gebrauchsgegenständen in den bäuerlichen Haushalten. Das heißt aber nicht, daß die ungarische Bauernschaft früher das Glas nicht kannte, nicht benutzte, wovon verschiedene Darstellungen auch Zeug-

nis ablegen. Es geht nur darum, daß wegen des hohen Preises des Lases für die ungarische Bauernschaft die Beschaffung von Trink- und Lagergefäßen aus Holz und Keramik vorteilhafter war.

Die volkstümlichen Glaswaren haben in der ungarischen Glaskunst die Beständigkeit, die Kontinuität geschaffen. Sie sicherten immer in den verschiedenen Stilen die Übergänge, die Bildung zu den Traditionen. Die Formen der volkstümlichen Glasartikel spiegeln die Zeitlosigkeit wider. Die in ungarischen Museen und in Privatsammlungen zu findenden gläsernen Exponate können in Hinblick auf Form und Funktion in vier Gruppen eingeteilt werden. Trinkgefäße, Lagergefäße, zu kultischen Zielen benutzte Glaswaren und Gegenstände mit besonderer Bestimmung. Die meisten Glasgegenstände können in die Gruppe der Trink- und Lagergefäße eingereiht werden. Die Wein- und Schnapsflaschen sind die häufigsten. Bei dieser Produktart bildete sich noch im XIX. Jahrhundert keine einheitliche Form heraus.

Die kugelförmigen, mit einem langen Hals versehenen Flaschen werden immer enger, ihr Halsteil wird länger, bis sie etwa in der Gegend der Mitte des XIX. Jahrhunderts ihre heute bekannte Form erhalten. Bis zum Ende des XIX. Jahrhunderts war es Sitte auf dem Flaschenkörper Glassiegel anzubringen, die überwiegend die Anfangsbuchstaben des Namens des Bestellers enthielten. Dies vertrat im weiteren das Etikett. Die Wein- und Schnapsflaschen wurden im allgemeinen aus grünem und weißem Glas hergestellt.

In die Gruppe der flaschenartigen Glasartikel sind auch die weit verbreiteten Ballons aus Glas einzuordnen. Diese waren eigentlich große Flaschen, die zur Lagerung von Wein und Essig dienten. Die meisten Glasballons wurden in den Glashütten von Süd-Transdanubien hergestellt.

Bei der Gattung der Lagerbehälter waren die Milchflaschen und Einweckgläser sehr häufig. Während die Flaschen und Gläser nicht verziert wurden, waren die Milchflaschen und Einweckgläser oft verziert. Es war Brauch diese Arten von Produkten in ein Drahtnetz geblasen herzustellen, so daß auf dem Körper der Gefäße schraubenförmige oder netzartige Bahnen zustandekamen. Die so entstandene plastische Verzierung hob mit der Licht- und Schattwirkung besonders die Schönheit der Formen der Glaswaren hervor.

Im Gegensatz zu den Lagergefäßen war die überwiegende Mehrzahl der

Trinkgefäße verziert. Die in diese Gruppe einzureihenden Sorten der gläsernen Artikel trugen gleichzeitig praktisch unendlich viele Eigenarten an Formen und Funktionen. Die durch Gravierung, Bemalung oder auf so einfache Weise wie Durchlöcherung verzierten Gläser wurden gleichermaßen mit Fuß als auch ohne hergestellt. Unter den Gläsern mit Fuß waren besonders die Gefäße mit Kelchform beliebt. In der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts erscheinen die mit gepresster Verzierung versehenen Erinnerungsgläser, die besonders in den bäuerlichen Haushalten von Oberungarn geschätzte Gegenstände waren. Diese Gläser waren mit dem Bildnis von Lajos Kossuth, beziehungsweise mit patriotischen Aufschriften geschmückt und wurden hauptsächlich von der Glashütte in Paráđ hergestellt. In die Gruppe der Trinkgläser können noch die als Eigenart der ungarischen Hütten zu betrachtenden Kannengläser. In ihrer Form ähneln sie zwar dem Bokály-Typ der volkstümlichen Keramik, aber sie sind viel kleiner als diese und auch die Verhältnisse der Wölbung und des Öffnungsteiles des Gefäßes sind andere. Zu Beginn wurden diese Gefäße in Erdély hergestellt, darum sind sie auch unter dem Namen Porumbáker Kanne allgemein bekannt. Hauptverwendungsgebiet der Glaskanzen waren die Weinbauegenden. Deshalb wurden vor allen Dingen in den Hütten Oberungarns soche Glaswaren hergestellt. Sie wurden auf unzählige verschiedene Arten geschmückt. Auch die mit Fravierung verzierten Kannen waren nicht selten. Diese wurden in den Glashütten des Bakony-Gebirges gefertigt. Die vielleicht am schönsten verzierten Kannen stammen aus den Glashütten des Zemplén-Gebirges. Sie waren mit opalen Streifen geschmückt, oder wie sie vom Volksmund genannt werden: „schaum“-verziert.

In den Kanipen und Gasthäusern waren die sogen. Portions- und Pfeifengläser beliebte Trinkgefäße. Diese über einen unterschiedlichen Rauminhalt verfügenden Gläser bestanden aus einem langen, schmalen Mundteil und aus einem kurzen, zylindrischen oder kegelförmigen Unterteil. Im allgemeinen wurden sie nur durch Färbung oder durch beim Blasen in eine Form zustandekommende Verzierungen verschönert. Verwandte Glasartikel dieser Typen sind die sogen. Schnapskrüge, die in den Glashütten von Süd-Transdanubien hergestellt wurden und die besonders in Südungarn, hauptsächlich in der Gegend von Mohács allgemein beliebt waren. Eine häufige volkstümliche Glas-

ware war die Butélia (Bouteille). In Hinsicht auf ihre Form ähnelte sie den Preifen- und Portionsgläsern, nur war sie viel größer und diente normalerweise zur Lagerung, zum Trinken von Wein. Sei wurde praktisch in allen Hütten des Landes angefertigt und zu ihrer Verzierung wurden sämtliche bekannten Verfahren angewandt. Die schönsten Stücke der Butélia wurden in der schon erwähnten Hütte von Somhegy hergestellt.

Sehr selten sind unter dem überlieferten Erinnerungsmaterial die sogenannten Pincetok (Kellerfuttermal) gehörenden Flaschen zu finden. Die Benennung dieser Gefäßform kennzeichnet eine scheitförmige Flasche, die in einer in Fächer eingeteilten Kiste gelagert wurde. In einer Kiste befanden sich 6–8 Stück. In ihnen wurde Wein aufbewahrt und sie wurden auf langen Reisen in den Kellerfuttermal genannten Fächern transportiert. Sämtliche bekannten in Kellerfuttermale gehörenden Flaschen sind reich verziert, sie tragen den Namen des Eigentümers und sind in vielen Fällen datierte Stücke. Eine ähnliche Form wie diese Glasartikel haben die Schnaps-Butykos (Schnaps-Trinkflasche). Ein wesentlicher Unterschied zwischen den beiden Glaswaren ist in der Größe und in der darin gelagerten Getränkeart zu finden. In Butykos wird, wie es ihr Name ja auch sagt, Schnaps gelagert, beziehungsweise die Flasche diente auch zum Trinken. Am meisten benutzte Art der Verzierung war das Bemalen mit opaler Emailfarbe. Allgemein bedeuteten figurale und Pflanzenornamente den Schmuck, darüberhinaus Jahreszahlen und Aufschriften. Die Mehrzahl der Butykos trägt deutsche Aufschriften, deshalb nehmen wir an, daß bei ihrer Verbreitung die deutschsprachige Bevölkerung Ungarns eine große Rolle gespielt hat.

Unter den vielen verschiedenen Trinkgefäßen verdienen wegen ihrer Häufigkeit die Krüge und Kulatsch Aufmerksamkeit. Die großen, flachen Krüge mit einem Rauminhalt von mehreren Litern waren in den Weinbaugebieten am weitesten verbreitet. In sämtlichen Glashütten des Landes wurden Krüge hergestellt. Die Schönsten sind die mit opaler Streifenverzierung versehenen Zempléner Krüge, von denen viele mit Jahreszahl markierte Stücke vorkommen. Die Kulatsch war ein typisches volkstümliches Trinkgefäß. Es wurden flache und brezelförmige Kulatsch unterschieden. Vor allen Dingen die aus weißem und grünem Glas hergestellten einfachen Stücke waren verb-

reitet. Die verzierten waren mit Email-Bemalung, Auflagen oder mit Opalstreifen-Technik gefertigt. Die Verzierung mit Bemalung wurde in erster Linie in der Hütte in Parádk, die Auflegetechnik in den Hütten des Bükk-Gebirges, die Verzierung mit opalen Streifen in den Hütten des Zemplén-Gebirges angewandt. Sehr selten sind mit graviertem Schmuck versehene Kulatsch anzutreffen. Nach unseren bisherigen Erfahrungen sind derartige Glasartikel in den Hütten des Bakony-Gebirges, in der Hütte von Somhegy in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts hergestellt worden.

Bei den volkstümlichen Glaswaren kommen in kleiner Zahl Gegenstände mit besonderer Verwendung vor. Beleuchtungskörper, Lampen mit und ohne Fuß kamen vor. Häufig gab es Fliegenfänger und Deckel für Butterfässer. Sehr selten fertigten dagegen Hütten auch aus Glas bestehende Bügeleisen für das Glätten von Leinen an. Das Leinenbügeleisen war ein etwa 10–20 cm hohes Gerät. An einem flachen, scheibenförmigen Glätt-Teil war ein zylindrischer Griff angebracht. Wahrscheinlich wurde dieser Typ des Bügeleisens durch Einfluß der sich im Lande ansiedelnden Deutschen bekannt und verhältnismäßig häufig. Bei den deutschsprachigen Einwohnern wurde es an einigen Orten unter dem Namen Wickelglas benutzt.

Bei der Aufzählung der volkstümlichen Glasarten bilden die als Kultgegenstände verwendeten Glasartikel eine besondere Gruppe. Kerzenständer, Taufkannen, sakrale Kelche und Weihwasserbehälter sind in die Gruppe der kultischen Glaswaren einzuordnen. Während die Glasgegenstände der verschiedensten Bestimmungen ohne Verzierung waren, sind die als Kultgegenstände verwendeten Glasartikel meistens verziert.

Die Phantasie der Glasmacher-Meister war genauso wie in anderen Ländern unerschöpflich. Unter den volkstümlichen Glaswaren sind Gegenstände mit den phantastischsten Formen und Funktionen zu entdecken. In Parádk sind verzierte Eier, in den Hütten des Komitates Nógrád Kinderspielzeuge, in mehreren Hütten in Erdély und Oberungarn sind Scherz-Gläser hergestellt worden. Daneben sind fast überall Pfeifen, Stöcke, Glaskugeln gefertigt worden, um nur die interessantesten Sachen zu erwähnen.

HUNGARIAN FOLK GLASSES

The glasses of peasant households used in times past represent a particular colour in Hungarian folk art. The Hungarian ethnography did not attach special importance to these objects until recently, it took nearly no notice of them when studying the material surroundings of peasantry. At the turn of the century one could have collected glass articles still in large numbers but folk art research looked for special peasant, autochthonous genres. They made every effort to find in folk art the special, the original, the one which occurs only in Hungary to create national culture. However, glass-work was quite international. Mistrust in glass articles used by the peasantry was increased by the fact that these glasses belonged to the everyday life of the nobility and the bourgeoisie as well. Folk art was connected only with the peasantry traditionally. The rightful question was raised whether the nature of glass-work that is the fact that glass-making required large industrial equipment made it possible for glass-work to become folk art.

Lately the genres of popular culture are also included in the concept of Hungarian folk art. It approaches the given object not only from the side of the makers but also from the side of the users. As a result of this change of view nowadays we place the glass articles used by the peasantry in the sphere of folk art. This writing is the first to try to take stock of the folk glasses in several collections aiming at completeness. We also endeavour to typify these products on the basis of their formal and ornamental characteristics and to define their place and role in European glass-art.

Glass-ware of common use known in European – mainly in West European countries as *Waldglas* was denoted in Hungary by different names. They used rustic glass and peasant glass most. The glass-works founded in Hungary

between the 17th and 19th centuries produced mainly such glasses. The formation of special Hungarian glass-making mirrors the characteristic features of Hungarian industrial development. Developed glass-making existed in the country until the 16th century. The first glass-works were founded in the vicinity of the most important gold and silver mines of Europe and they produced glasses necessary for storing aqua regia indispensable for separating gold from silver. But making glasses for use and ornamentation for the aristocracy was also important. But glass-making influenced by Venice was nearly totally destroyed by the end of the 16th century because of Turkish devastation. When in the history of European glass-work the change of epoch between the Venetian and Czech glass-work took place the first experiments for the revival of Hungarian glass-making were made. The revival of Hungarian glass-making had natural economic causes. The large estates tried to establish industries suitable for utilization of woods. One possibility was glass-making demanding much wood. Glass-works founded in the centres of the big estates in the 17th and 19th centuries covered with a dense network the mountainous regions of Hungary. There were 32 glass-works founded in the 18th century and 56 in the 19th century in the country. The first glass-works were founded in Transylvania on the estates of the Prince. It was Gabor Bethlen who invited in Italian glassware makers from Murano near Venice in 1619 who began their work in the glass-work of Porumbak. The ten-year activity of the Italian masters was enough for the Hungarian and Roumanian serfs of Transylvania to learn the basic knowledge of glass-making and to form the necessary labour force under the direction of Polish, German and Czech-Moravian masters in the glass-works founded later. Glass-works producing folk glasses in Transylvania were concentrated on three territories confinable well geographically. Along the river of Olt, in Székely land and along the borders of historical Transylvania. In the 17th and 19th centuries from 5 to 7 later from 10 to 12 glass-works made the variously shaped and functioning products at the same time. It expresses the great variety of forms that at the end of the 17th century more than 30 types were produced. The tradition of Venetian glass-making had the strongest influence in Transylvania on the territory of Hungary. The beauty of glasses formed elegantly through Venetian influence was only incre-

ased by „habán” influence. The „habáns” the followers of the extreme religious sect of anabaptism expelled from Southern Tyrol and from Northern Italy at the end of the 16th century established developed pottery settling even in Transylvania. „Habán” potters glazed the glasses made in glass-works with tin glaze and painted the ornaments on the vessels with different metallic oxides. The most beautiful pieces of Transylvanian folk glasses are the cobalt blue pear-shaped jugs and pitchers most often denoted by a date, ornamented by the „habáns”.

Taking into consideration the number of glass-works the most important glass-making in Hungary was formed in Upper Hungary. The Rákóczi family was the first in establishing glass-works. They started production with glass-workers invited in from their estate in Makovica in the glass-work founded in 1698 at Regéc. They founded the glass-work of Paráđ in 1708 the successor of which is still at work. The glass-works in Upper Hungary first of all met the claims of the historical wine-districts eg. Tokaj-Hegyalja providing bottles and vessels necessary for storing wine. While in Transylvania glass-making was influenced by Venice and Italy in the beginning in Upper Hungary Czech-Moravian influence prevailed.

In the western part of Hungary in Transdanubia developed glass-making emerged quite late compared to Transylvania and Upper Hungary only at the beginning of the 19th century. But the number of glass-works and the quantity of products were much less than on the two other territories. The most famous glass-works were in Bakony hills and perhaps the most beautiful Hungarian folk glasses were made in the glass-work at Somhegy. The glasses from Somhegy usually had engraved ornaments. They often had a date, a monogram and the picture of a deer on. The latter was a motif in the coat-of-arms of Szentgál village. Szentgál was a settlement of nobles. Its inhabitants served the kings as royal hunters. Until as late as 1848 they sent fieldfares and wild-hogs for the royal kitchen in Vienna. The pictures of deers on the glass-wares were taken from the coat-of-arms of the settlement to the order of the nobles at Szentgál. The cause of the late formation of glassworks in Transdanubia may be in the fact that Austrian and German territories were not far off. The Austrians and

the Germans started here glass-making, but later the Czech-Moravian masters were much more important.

Glass-wares became everyday utensils in peasant households from the end of the 18th century. But this does not mean that Hungarian peasants did not know and did not use glasses before as it is proved by different pictures. The point is that because of the high prices of glass it was more advantageous for the Hungarian peasants to buy drinking and storing vessels made of wood and ceramics.

Folk glasses created stability and continuity in Hungarian glass art. They assured transition and tradition in different styles at every time. The forms of folk glasses mirror achronism. The glasses in Hungarian museums and private collections can be divided in four groups. They can be drinking vessels, storing vessels, glasses used for cultic purposes and articles with a special function. Most glass-wares belong to the group of drinking and storing vessels. Wine-bottles and spirit-bottles are the most common. The latter did not have a unified form even in the 19th century. The globular, long-necked bottles gradually straitened and their necks became longer so by the middle of the 19th century they got their well-known form. Until the end of the 19th century it was common use to put glass-stamps on the body of the bottles and these regularly contained the initials of the customer. It was later substituted by the label. Wine-bottles and spirit-bottles were usually made from green or white glass.

The generally spread balloon-glasses can be put in the group of bottles. These were large bottles in reality used for storing wine and vinegar. Most balloon-glasses were made in the glass-works of Southern Transdanubia.

Among storing vessels frequently occurred milk-bottles and fruit-jars. While bottles and glass-balloons were not decorated milk-bottles and fruit-jars often had ornaments. It was common use to make them blowing into wire screen. This way on the body of the vessels twisted and net structured stripes were formed. This plastic ornament increasing the effect of light and shadow enhanced the formal beauty of glasses.

As opposed to storing vessels drinking vessels were mainly ornamented. At the same time the kinds of glasses belonging to this category had almost endless formal and functional peculiarities. The engraved, painted and with

the simple method of perforation ornamented glasses were made with foot and without foot alike. Cup-shaped goblets were preferred most. Memorial glasses with pressed ornaments appeared in the second half of the 19th century. They were specially favoured in the peasant households of Upper Hungary. The portrait of Lajos Kossuth or patriotic inscriptions could be seen on these glasses which were usually made in the glass-work of Paráđ. The peculiarities of Hungarian glass-works, the so-called jug-glasses can be put in the group of glasses. Its form resembles the „bokály” type in folk ceramics, but it is smaller and the proportions of the hollow of the vessel and the sprout are different. In the beginning these vessels were made in Transylvania that is why they are known as Porumbak jugs. Glass-jugs were mainly used in wine-districts. That is why such glasses were primarily made in the glass-works of Upper Hungary. They were ornamented in numerous ways. Engraved jugs are not rare either. They were made in the glass-works of the Bakony. Perhaps the most beautifully ornamented jugs were made in the glass-work of Zemplén. They were opal ornamented or „foamy” as it was popularly told.

The most popular drinking vessels of the inns were the so-called portioned and whistling glasses. These glasses with different measure of capacity were formed of a tight and long mouth and a short, cylindric or cone-shaped storing part. They were ornamented only by plastic ornaments made by colouring or blowing into forms. They were similar to the glass-types called spirit-flasks which were made in the glass-works of Southern Transdanubia and which were favoured most in Southern Hungary in the surroundings of Mohács. „Butélia” i.e. bottle is a common type of folk glass. As regards its form it is similar to the whistling and portioned glasses but it is much bigger and it was usually used for storing and drinking wine. They were made almost in all glass-works of the country and they were ornamented in every known way. The most beautiful „butélias” were made in the above mentioned glass-work of Somhegy.

The bottle suiting to the wine-bins is very rare among the relics. It is a prismatic bottle which is to be stored in a box divided into compartments. There were six or eight of them in one box. They were used for wine-storing and they were carried on long journeys in boxes called wine-bins. Each bottle

suiting to wine-bins is richly decorated, has the name of its owner on it and also it many times is provided with a date. Spirit-flasks are similar in form to these glasses. There is an essential difference between these two glasses in their size and in the kind of drink stored in them. Spirit-flasks as it is denoted by their name were used for storing spirits and also for drinking spirits from. They were ornamented most frequently by opal enamel painting. Their ornaments contained figures, plants, date and inscription. Most spirit-flasks have their inscription in German that is why it is supposed that they spread through the German population of Hungary.

Jugs and bottles called „kulacs” also deserve attention because of their frequent occurrence as drinking glasses. The big and flat jugs had many litres in volume and were generally used in the wine-districts. They were made in all the glass-works of the country. The most beautiful were the opal ornamented jugs from Zemplén they often had a date on them. The bottle called „kulacs” was a typical popular drinking-glass. We distinguish flat and pretzel bottles. Mainly the simple pieces made of white or green glass spread. Those ornamented were produced through enamel painting, applied or opal decoration. Enamel painting was used in the glass-work of Paráđ, applied decoration was used in the glass-works of the Bükk hills and opal decoration was used in the glass-works of Zemplén first of all. Engraved bottles are very rare. As we know it these glasses were made in the glass-works of Bakony and Somhegy in the first half of the 19th century.

Among the popular glasses we can also find some articles with a special function. Articles for lighting, lamps called „mécses” with a foot and without a foot. Fly-traps and lids for churns were also very frequent. Very rarely some glass-works made smoothing-irons out of glass for ironing linen. The smoothing-iron used for linen-ironing was a 10 to 20 cm high tool. A flat, disc-shaped part used for ironing was connected to a cylinder-shaped handle. It is very likely that this type of irons became well-known and quite frequent by the influence of the Germans settled in Hungary. They called them Wickelglas in some places.

The glasses used for cultic purposes form a special group among the folk-glasses. Candlesticks, fontal jugs, chalices, holy-water basins belong to the

group of cultic glasses. While the glasses with a special function did not have any ornaments, the glasses used for cultic purposes were usually ornamented.

The fantasy of the glass-making masters was inexhaustible just like in other countries. We can discover articles with most fantastic forms and functions among the folk- glasses. There were made painted Easter eggs at Parád, toys in Nógrád county, funny glasses in some glass-works of Transylvania and Upper Hungary. Besides them there were made pipes, curved sticks, glass-bottons nearly everywhere just to mention the most interesting ones.

Ez a BÉM

A Borsodi Ércelőkészítő Mű alaptevékenysége a két nagy borsodi Kohászati Üzem (LKM, ÓKÜ) kiszolgálása jó minőségű vasérczsugorítvánnyal, ezenkívül előállítunk különféle őrleményeket, mikroőrleményeket.

Új termékekkel jelentkezünk!

Mészkő- és márványbányászatot is folytatunk, így

- díszítőkö burkolatok,
- mesterséges díszítőkövek,
- nemes őrlemények,
- útépitési anyagok,
- használati tárgyak előállítására

vállalkozunk.

Borsodi Ércelőkészítő Mű

Miskolc – Sajókeresztúr

(Telefon: 18-691 Telex: 062275

Telefax: 38-165)

BORSODÉPA

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI

ÉPÍTŐANYAGIPARI VÁLLALAT

3501 MISKOLC, Győri kapu 23. Pf.: 162

A vállalat 1955-ben alakult, amikor is fő profilja hagyományos építőanyagok (építőkő-bányászat, téglagyártás, mészégetés) termelése volt. Jelenleg négy üzemünkből Hejőszalontán és Sárospatakon történik kerámiagyártás.

A hejőszalontai üzemben a 19. században kialakult mezőcsáti stílusú kerámiákat kezdtük gyártani. Jellemző termékei a butéliák, miska korsók és tányérok. Díszítésére jellemző a stilizált madár, az írókázásos és karcolásos technika, továbbá a plasztikusan felrakott agyagdísz – pl. kígyó, levelek, indák, virágok. – A leggyakrabban alkalmazott növényi díszítőelem a karéjos virág, a tulipán, fürtös virág, indák, kacsok, levelek és a csillag. Az edények alapszíne többnyire sárgásfehér, fekete, sötétbarna, zöld és terrakotta.

A sárospataki kerámiaüzemben 1972-ig kályhacsempe és hordozható cserépkályha gyártása folyt, ezt követően kezdtük meg a népművészeti kerámia termelését. A sárospataki hagyományos kerámia felelevenítését segítette az üzemben dolgozó Szkircsák család. A népművészeti kerámiák, korsók, tálak, bokályok, kancsók és köcsögök mellett a mai igényeket is kielégítő edényzetek, sütőedények, káposztasavanyító fazekak, reggeliző- és kávéskészletek gyártását végezzük. A termelés összetételében ma már jelentős értékeket képvisel az iparművészeti kerámia (vázák, virágcserep tokok és ajándék-készletek).

Több mint 90 éves hagyományok

fiatalos lendülettel

A Sajószentpéteri Üveggyár 1989-ben ünnepli 95 éves évfordulóját. Az üvegyártó mesterség apáról fiúra öröklődik és a sok évtizedes, összegyűjtött tapasztalatok a technikai felszereltséggel párhuzamosan gazdagodnak.

A gyárban előállított fehér konzerves üvegek, fehér és zöld palackok mintegy 70%-a töltés, illetve palackozás után exportra kerül.

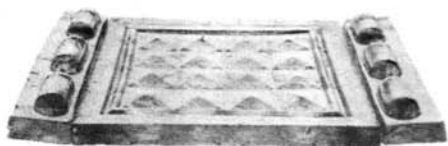
A kialakított formák megfelelnek a hazai és a külföldi szabványoknak, és figyelembe vesszük megrendelőink speciális igényeit, elképzeléseit.

Új termékekkel rendszeresen jelenünk meg a piacon, melyek kialakítása a felhasználás jellegéhez, sajátosságaihoz alkalmazkodik.

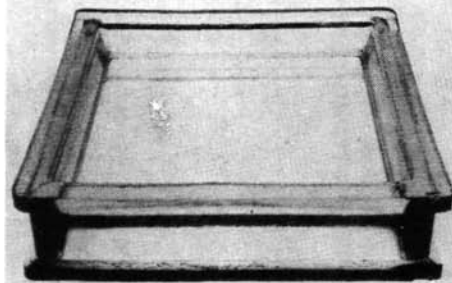
Formatervezési tevékenységünk elismerését különféle vásárok, kiállítások díjai és az 1983. évi Ipari Formatervezési Nívódíja fémjelzi.

Üvegipari Művek Sajószentpéteri Üveggyára
Sajószentpéter 3770, ☎ 31-207

EGYEDI ÜVEGTERMÉKEK

Szigetvár, dzsámi (üvegszem)

Taposótégla vagy üvegtégla

Antik díszelem

A gyárnak lehetősége van egyedi üvegtermék előállítására sajtolással. Egyedi termékei megvilágításra, díszítőelemként, illetve történelmi műemlékek restaurálásánál hasznosíthatók.

ÜM. Miskolci Üveggyár, Miskolc, Tatár u. 28. Telefon: (46) 35-962

A MISKOLCTERV

az ország egész területén, rövid határidővel,
az igényekhez rugalmasan alkalmazkodva

VÁLLALJA

** magasepítési **
** mélyépítési **
** épületgépészeti **
** kertészeti **

munkák tervezési és szerkesztői feladatainak elvégzését,
szakági vagy komplex módon.

Új létesítmények tervezésén túlmenően, bizalommal fordulhatnak
hozzánk értékmegőrző felújítási igényeikkel is, melynek színvona-
las kielégítését nagy gyakorlattal rendelkező szakembereink
biztosítják.

Címünk:
MISKOLCI TANÁCSI TERVEZŐ KISVÁLLALAT
MISKOLC 23.
Pf.: 66.

TARTALOM

Bevezetés	5
Történeti előzmények	10
A XVII–XIX. századi üvegekészítő központok	14
Erdély	16
Felső-Magyarország	21
Dunántúl	24
Technika	29
Üvegek a paraszti háztartásokban	35
A népi üvegek formai sajátosságai és díszítményei	51
Összegzés	79
Irodalom	82
A határon kívüli helynevek jegyzéke	88
Képjegyzék	90
Ungarische volkstümliche Glaswaren (Zusammenfassung)	141
Hungarian folk glasses (Summary)	149

CONTENTS

Introduction	5
Historical antecedents	10
Glass-making centres in the 18th and 19th centuries	14
in Transylvania	16
in Upper Hungary	21
in Transdanubia	24
Technics	29
Glasses in peasant households	35
The formal characteristics and ornaments of folk glasses	51
Summary	79
Bibliography	82
Place names outside Hungary	88
Illustrations	90

INHALT

Einführung	5
Geschichtliche Bedingungen	10
Die Glasmacher-Zentren des 18–19. Jahrhunderts	14
in Transsylvanien	16
in Oberungarn	21
in Transdanubien	24
Technik	29
Glasartikel im bäuerlichen Haushalt	35
Die Eigenarten der Formen und Verzierungen der volkstümlichen Glaswaren	51
Zusammenfassung	79
Bibliographie	82
Verzeichnis der Ortsnamen außerhalb der ungarischen Landesgrenzen	88
Verzeichnis der Abbildungen	90

Valahánykor megmeríted
É poharat, s ki üríted
Emlékez meg adójáról
S állandó barátságáról.

ÁRA: 99,- Ft